

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİNLER TARİHİ)

**ANA TANRIÇA KÜLTÜ BAĞLAMINDA HİNDUİZM'DEKİ PĀRVATĪ,
DURGĀ, KĀLĪ,**

Yüksek Lisans Tezi

Beyza Aybike Deveci

ANKARA- 2017

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**ANA TANRIÇA KÜLTÜ BAĞLAMINDA HİNDUİZM'DEKİ PĀRVATĪ,
DURGĀ, KĀLĪ,**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Beyza Aybike Deveci

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet Katar

ANKARA

2017

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİNLER TARİHİ)
ANABİLİM DALI

ANA TANRIÇA KÜLTÜ BAĞLAMINDA HİNDUİZM'DEKİ PĀRVATĪ,
DURGĀ, KĀLĪ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Katar

Tez Jüri Üyerileri:

Adı Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (22/06/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Beyza Aybike DEVECİ

İmzası

ÖNSÖZ

Ana tanrıça insanlığın en eski dönemlerinden itibaren insanların dinî hayatlarında bir inanç olarak yer almıştır. Bu inanç özellikle toprak ile kadın arasında bağ kuran toplumlarda zamanla; doğum, evlilik ve ölüm gibi insan hayatının pek çok aşamasına nüfuz etmiştir. Bu toplumlarda ana tanrıça bir taraftan doğurganlığın, aneliğin, koruyuculuğun; diğer taraftan ise şiddetin sembolü olarak görülmüş, bununla ilgili ritüeller ve mitler oluşturulmuştur.

Geniş bir coğrafyaya yayılan ana tanrıça kültüne, –ilk yerleşik hayat biçimini benimsemiş-Çatalhöyük'teki topluluklarda yoğun olarak rastlanmıştır. Daha sonra ortaya çıkan dinler ve medeniyetlerde de tanrıça kültü bazen silik bazen net bir biçimde görülmüş ancak hiçbir yerde Hindistan'daki kadar yaygın hale gelmemiştir. Ana tanrıça kültürünün Hindistan'da oldukça yaygın olması ve varlığını her dönemde sürdürmesi araştırmacılara çok cazip gelmiş ve onları bu konuda çalışmaya sevk etmiştir.

Hinduizm'deki ana tanrıça hakkında batılı hindologlar, dinler tarihçileri, arkeologlar ve daha birçok araştırmacı tarafından birçok çalışma yapılmasına karşın ülkemizde bu alanda bir çalışmanın bulunmaması bizi bu konuyu araştırmaya sevk etmiştir. Ancak Hinduizm'deki tanrıça anlayışı hem çok geniş boyutlarda hem de mezheplere göre çeşitlilik ve farklılık arz etmektedir. Bu sebeple gerek tüm Hindistan'da yaygın olmaları gerek adlarına festivaller düzenlenmesi ve gerekse Şakti mezhebinin temelini oluşturmalarından dolayı konumuzu Hinduizm'deki en önemli tanrıça figürleri olan Pārvatī, Durgā ve Kālī ile sınırlandırmayı uygun gördük.

Konumuzla ilgili doğrudan Türkçe eser bulunmadığından araştırmamızda İngilizce kitaplardan ve makalelerden faydalandık. Bu kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri kronolojik, fenomenolojik ve betimleyici metot çerçevesinde inceledik ve yorumladık.

Çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel olarak antik din ve kültürlerdeki tanrıça kültü ile yaşayan bazı dinlerdeki tanrıça kültünü ele aldık. Birinci bölümde Hinduizm'deki tanrıça anlayışının tarih içerisinde nasıl şekillendiği ve tanrıçaya hangi isimlerle inanıldığı hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde Hinduizm'in başlıca tanrıçaları olan "Pārvatī" ile Pārvatī'nin görünümlerinden biri olan "Durgā" ve "Kālī" hakkında bilgi vermeye çalıştık. Sonuç kısmında ise ana hatları ile tanrıça kültünü değerlendirdikten sonra Hinduizm'deki tanrıça kültünün neden bu kadar önemli olduğunu açıklamaya çalıştık.

Çalışmamızın her aşamasında yakından ilgilenen ve metni dikkatli bir şekilde okuyarak düzeltmelerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet KATAR'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca desteklerinden dolayı Cemil KUTLUTÜRK ile Hüsamettin KARATAŞ hocama, eşim Kerim DEVECİ'ye ve Semra YAMAN'a şükranlarımı sunarım.

Beyza Aybike DEVECİ

Ankara – 2017

KISALTMALAR

Bkz. Bakınız

byy. Basım yeri yok

C. Cilt

çev. Çeviren

DİA. Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed. Editör

M.Ö. Milattan Önce

M.S. Milattan Sonra

N. Number (Sayı)

S. Sayı

s. Sayfa

Trans. Translate

ty. Tarihi yok

UK United Kingdom

USA United States of America

vd. Ve diğerleri

Vol. Volume

Y. Yıl

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	iii

GİRİŞ

A. Antik Din ve Kültürlerde Tanrıça Kültü	1
1. Anadolu Medeniyeti	1
2. Sümer Medeniyeti.....	3
3. Mısır Medeniyeti	4
4. Yunan Medeniyeti	7
5. Roma Medeniyeti	9
B. Yaşayan Bazı Dinlerde Tanrıça Kültü Olarak Yorumlanabilecek İnançlar	11
1. Zerdüştilik	11
2. Yahudilik.....	12
3. Hristiyanlık.....	14
4. Buddhizm	16
5. Şintoizm	18
6. Geleneksel Türk Dini.....	19

I. BÖLÜM

HİNDUİZM'DE TANRIÇA İNANCI

A. Hinduizm'in Tanrıça İnancına Genel Bir Bakış (Klasik Dönem)	23
B. Hinduizm'de Tanrıça İçin Kullanılan İsimlendirmeler	26
1. Devī (Tanrıça)	26
2. Grāmadevī (Yerel Tanrıçalar)	30
3. Daş Mahāvidyā (On Büyük Bilgi Tanrıçası).....	32
4. Sapta Mātṛkā (Yedi Ana)	35

C. Hinduizm’de Önemli Bazı Tanrıçalar	38
1. Sarasvatī	38
2. Lakṣmī	41

II. BÖLÜM

HİNDUİZM’İN BAŞLICA TANRIÇALARI: PĀRVATĪ, DURGĀ, KĀLĪ

A. PĀRVATĪ	46
1. Pārvatī İsmiinin Kökeni, Metinlerdeki Yeri ve Tezahürleri	47
1.1. Pārvatī İsmiinin Anlamı ve Ona Atfedilen Diğer Adlar	47
1.2. Hint Kutsal Metinlerinde ve Edebiyatında Pārvatī	48
1.3. Pārvatī’nin Tasvirleri ve Tezahürleri	49
2. Hint Mitolojisinde Pārvatī ve Onun Hindu Dinî Hayatındaki Yeri ve Önemi ...	50
2.1. Pārvatī ile İlgili Mitler	50
2.2. Pārvatī’nin Hindu İnancındaki Yeri ve Önemi	54
2.3. Pārvati Adına Düzenlenen Festivaller	56
B. DURGĀ	58
1. Durgā İsmiinin Kökeni, Metinlerdeki Yeri ve Tezahürleri	58
1.1. Durgā İsmiinin Anlamı ve Ona Atfedilen Diğer Adlar	58
1.2. Hint Kutsal Metinlerinde ve Edebiyatında Durgā	59
1.3. Durgā’nın Tasvirleri ve Tezahürleri	61
2. Hint Mitolojisinde Durgā ve Onun Hindu Dinî Hayatındaki Yeri ve Önemi	63
2.1. Durgā ile İlgili Mitler	63
2.2. Durgā’nın Hindu İnancındaki Yeri ve Önemi	66
2.3. Durgā Adına Düzenlenen Festivaller	68
C. KĀLĪ	69
1. Kālī İsmiinin Kökeni Metinlerdeki Yeri ve Tezahürleri	70
1.1. Kālī İsmiinin Anlamı ve Ona Atfedilen Diğer İsimler	70

1.2. Hint Kutsal Metinlerinde ve Edebiyatında Kālī	70
1.3. Kālī'nin Tasvirleri ve Tezahürleri.....	73
2. Hint Mitolojisinde Kālī, Onun Hindu Dinî Hayatındaki Yeri ve Önemi	74
2.1. Kālī ile İlgili Mitler	75
2.2. Kālī'nin Hindu İnancındaki Yeri ve Önemi	76
2.3. Kālī Adına Düzenlenen Festivaller	79
SONUÇ.....	81
BİBLİYOGRAFYA	85
ÖZET.....	100
ABSTRACT.....	101

GİRİŞ

A. Antik Din ve Kùltürlerde Tanrıça Kùltü

Tarihte var olmuş birçok medeniyetin dinî inancında ana tanrıça kùltü görülmüştür. Özellikle politeist bir yüce varlık anlayışına sahip olan medeniyetlerde ana tanrıça, çeşitli isimler almış; kimi zaman yüce varlık anlayışının merkezinde, kimi zaman da ikincil konumda bulunmuştur. Bu bölümde Anadolu, Sümer, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerindeki ana tanrıça kùltü hakkında bilgi verilmiştir.

1. Anadolu Medeniyeti

Anadolu medeniyeti M.Ö. 7000'lere kadar uzanan en eski medeniyetlerden biridir. Bu coğrafya tarih boyunca başta Hitit, Frig, Urartu, Lidya olmak üzere birçok uygarlığı bünyesinde barındırmıştır. Anadolu medeniyetini oluşturan bu uygarlıklar zamanla kültürel ve dinî alanda birbirlerini etkilemiştir. Bu etkileşim sebebiyle antik dönem Anadolu medeniyetinde daha çok politeist bir inanç hâkim olmuştur. Politeist inanç içerisinde iki önemli tanrıça olan Frigyalı Matar ve ana tanrıça olarak bilinen Kybele öne çıkmıştır.¹

Yukarıda bahsettiğimiz Kybele yahut geç Hitit dönemindeki adıyla Kubaba,² M.Ö. 1000'lerin başına kadar ikincil konumda bir Hitit tanrıçası iken daha sonraki yıllarda en önemli tanrıça olmuştur.³ Özellikle M.Ö. 800-700'lerde ana tanrıça Kubaba

¹ Anadolu'da yaklaşık M.Ö. 10.000'lere dayandırılan Şanlıurfa yakınlarında yer alan Göbekli Tepe'de ve yine aynı bölgede yer alan M.Ö. 9000'lere dayandığı düşünülen Nevalı Çori'de ana tanrıça inancına dair ipuçları olduğu düşünülmüştür. Aynı şekilde M.Ö. 7000'lere ait olduğu tahmin edilen Çatalhöyük, Diyarbakır'ın çevresindeki Çayönü ve Burdur yakınlarındaki Hacılar Höyüğü'nde ortaya çıkan kabartma ve heykeller de ana tanrıça inancı ile ilgili kanıtlar olarak yorumlanmıştır (Seher Selin Özmen, "Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kùltü", *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.IV, S. 8, Tekirdağ 2016, s. 384-85; Mehmet Ali Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, Pegem Akademi, Ankara 2015, s. 12,15).

² Bu tanrıça Hurriler'de Hepat, Hattiler'de Vuruşema, Hititler'de Arinna olarak anlandırılmıştır (Yüksel Güngör, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2014, s. 176).

³ Lynn E. Roller, *Ana Tanrıça'nın İzinde*, çev. Betül Avunç, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 68.

inancının Anadolu’da yoğun bir şekilde benimsendiği görülmüştür. Bu dönemde ana tanrıça, kabartmalarda tasvir edilmiş, heykelleri yapılmış ve yazıtlarda ondan bahsedilmiştir.⁴ Bu kabartma ve heykellerde Kubaba, bel kısmında kemeri bulunan bir elbise giymiş, çeşitli motiflerle işlenmiş bir taç takmış biçimde, elinde nar veya buğday tutar vaziyette tasvir edilmiştir.⁵ O, bir yandan güzelliğin, bereketin ve hayatın kaynağı olarak görülmüş⁶ bir yandan da devletin ve kraliyetin koruyucusu olarak telakki edilmiştir.⁷

Anadolu medeniyetinde bir diğer önemli tanrıça ise Frigyalı Matar’dır. Hititlerin etkisiyle bu tanrıçanın ismi “Kybele” sıfatı ile kullanılmıştır.⁸ Onun hem doğanın hem de genç kızların koruyucusu olduğuna inanılmıştır.⁹ Tasvirler ve kabartmalarda güzellik ve dişilik vurgusu geri planda tutularak,¹⁰ uzun elbisesiyle ayakta, elinde yırtıcı bir kuş¹¹ ve içki kabı yahut kâse olduğu düşünülen bir yuvarlak obje ile gösterilmiştir.¹² Bu tasvirlerde Frigyalı Matar çoğu zaman yalnız görülmekle birlikte¹³ bazen de ellerinde çalgı aleti bulunan iki erkekle birlikte betimlenmiştir.¹⁴

Yukarıda bahsettiğimiz Anadolu medeniyetinin öne çıkan tanrıçalarından Kubaba ve Frigyalı Matar her zaman üretkenliğin simgesi, bereketin kaynağı ve insanla-

⁴ Roller, s. 69.

⁵ Roller, s. 72, 74.

⁶ Özkan Öztürk, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayıncılık, Ankara 2009, s. 633.

⁷ Güngör, s. 179.

⁸ Matar için Kybele sıfatının M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı, M.Ö. 5. yüzyılda ise bu kullanımın yaygın hale geldiği tahmin edilmektedir. Bu durum onun tanrıça Kubaba ile karıştırılmasına sebep olmuştur. Ayrıca tasvirlerde ve kabartmalarda Frigyalı Matar’ın tanrıça Kubaba (Kybele) ile benzer birçok özellik taşıması da bu karışıklığı artırmıştır (Roller, s. 92, ayrıca bkz. s. 68).

⁹ Güngör, s. 273.

¹⁰ Roller, s. 74.

¹¹ Frigyalı Matar, yırtıcı kuşlar yerine Ankara-Etlük kabartmasında insan-aslan, Karatepedekinde ise insan-kuş karışımı yaratıklarla birlikte tasvir edilmiştir (Roller, s. 79).

¹² Fatma Birecikli, “Ana Hatları ile Friglerde Din”, *Gazi Akademik Bakış*, C. IV, S. 7, Ankara 2010, s. 220; Güngör, s. 261.

¹³ Roller, 81.

¹⁴ Birecikli, s. 221; s. 81; Güngör, s. 261; Ebru Oral, “Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, Y. 2, İstanbul 2014, s. 158.

rın koruyucusu olarak kabul edilmişlerdir. Bunun yanısıra her ikisi de Anadolu medeniyetinde dişil fonksiyon olarak kadın algısının şekillenmesinde ve kadının sosyal hayatta yer almasında etkili bir role sahip olmuştur. Anadolu’da ana tanrıça inancının güçlü olması, çevresinde bulunan başka kültürleri ve medeniyetleri de etkilemiştir. Bu etkiyi Sümer, Mısır, Yunan ve Roma medeniyetlerinde belirgin olarak görmek mümkündür.

2. Sümer Medeniyeti

Sümer medeniyeti M.Ö. 4000- M.Ö. 2000 yılları arasında Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır. Bu medeniyette çeşitli tabiat varlıklarının, gezegenlerin tanrışallaştırıldığı görölmüştür. Geniş bir panteona sahip olan Sümerler, inandıkları tanrı ve tanrıçaları belirli bir sistem ve hiyerarşi içerisinde düşünmüşlerdir. Bu sistemde her bir şehrin kendine has bir tanrısı ve tanrıçası olduğu kabul edilmiştir.¹⁵ Enki, Enlil, Utu, Ereřki-gal gibi tanrılar ile Anu, Aruru, Kiřar, Ecem, İnanna ve Ninhursag gibi tanrıçalar bu hiyerarşide üst basamaklarda yer almıştır. Bu tanrıçaların en önemlileri ise İnanna ve Ninhursag olmuştur.

Sümerler, gök tanrısı An ile ay tanrıçası Nanna’nın kızı olarak anılan Tanrıça İnanna’yı¹⁶ Venüs gezegeniyle sembolize etmiş¹⁷ ve onun cennetin kraliçesi, toprağın annesi, cinsellik ve aşk tanrıçası olarak benimsemişlerdir. Tanrıça İnanna bu yönüyle ele alındığında, kutsal evlilikle ya da bir başka ifadeyle kutsal fahişelikle bağlantılı görölmüş¹⁸ ve ona “göğün fahişesi” denilmiştir. Özellikle sevgilisi Dumuzi’nin onun

¹⁵ Abdullah Altuncu, “Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 7, Kilis 2014, s. 119-120; Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, çev. Nihal Uzun, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s. 29.

¹⁶ Öztürk, s. 504.

¹⁷ Joan Goodnick Westenholz, “Goddess Worship: Goddess Worship in The Ancient Near East”, *Encyclopedia of Religion*, Ed. Lindsay Jones, Thomson Gale Press, Vol. VI, USA 2005, s. 3594.

¹⁸ Nancy Qualls-Corbett, *Kutsal Fahişelik*, çev. Gül Çağalı Güven, Tavanarası Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 43-44.

fahişelik yaptığını ifade etmesi de kutsal fahişelik anlayışını kuvvetlendirmiştir.¹⁹ Aynı zamanda savaş tanrıçası olduğu düşünülen Tanrıça İnanna'nın öfkeli ve hiddetli olduğuna da inanmışlardır. Onun kavgayı ve şiddeti seven öfkeli hâli baskın olduğunda, emrini dinlemeyen tanrılara acımasızca boyun eğdirdiğine, ölümler diyarına rahatça gidebildiğine ve savaş esnasında krallara yardım ettiğine inanılmıştır.²⁰ Tanrıça İnanna'nın bu iki farklı özelliğe sahip olması onu antik Sümer'deki tanrıçalar arasında önemli bir konuma yükseltmiştir. Bu baskın karakteri ile İnanna, Sami halkları tarafından benimsenen İştar ve Astarte²¹ ile antik Yunan ve Roma'da ise Tanrıça Afrodite ve Venüs ile özdeşleştirilmiştir.²²

Sümerlerin bir diğer önemli tanrıçası ise Ninhursag'tır. "Nintu" ve "Ninmah" olarak da adlandırılan²³ bu tanrıça, tüm canlıların annesi olarak görülmüştür.²⁴ Onun insanların ve evrenin yaratılışında rol oynayan tanrılar ve tanrıçalar arasında önemli bir rol oynadığına, ayrıca ilk Sümer hükümdarlarını da sütüyle beslediğine inanılmıştır.²⁵

3. Mısır Medeniyeti

Mısır medeniyetinin başlangıcının M.Ö. 3000'lere kadar dayandığı tahmin edilmektedir. Tarihi çok eskilere dayanan bu medeniyette M.Ö. 14. yüzyılda IV. Amenofis olarak bilinen hükümdar Akhenaton monoteist inancı getirmeye çalışsa da ge-

¹⁹ Muazzez İlmiye Çığ, *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 77.

²⁰ Jeremy Black-Anthony Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü*, çev. Necdet Hasgöl, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 114; Annette Zgoll, "Inanna", *Mitoloji*, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

²¹ James J. Preston, "Goddess Worship: An Overview", *Encyclopedia of Religion*, Ed. Lindsay Jones, Thomson Gale Press, Vol. VI, USA 2005, s. 3586.

²² Çığ, s. 31.

²³ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2014, s. 128.

²⁴ Black-Green, s. 159; Kramer, s. 128.

²⁵ Kramer, s. 128.

nelde politeist inancın hâkim olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Mısır panteonu içerisinde Anath (Anat), Hathor ve Nut gibi tanrıçalar ön plana çıkmaktadır.

Antik Mısır'ın en önemli tanrıçalarından olan Anath (Anat), güneş tanrısı Ra'nın kızı,²⁶ çöl, fırtına ve hiddetin tanrısı Seth'in ise eşlerinden biri olarak kabul edilmiştir.²⁷ O, hem bereket ve aşk tanrıçası²⁸ hem de “göklerin hanımı” ve “tüm tanrıların annesi” olarak telakki edilmiş; insanları, bitkileri ve hayvanları koruduğuna inanılmıştır.²⁹ Bu özellikleri temsilen tasvirlerde iki eli ile göğüslerini tutan ya da bir eli göğsünün üzerinde, diğer eli genital bölgesinde bulunan hamile bir kadın olarak gösterilmiştir.³⁰ Tüm bunlarla birlikte Tanrıça Anath, savaşçı karakteri ile de dikkatleri çekmiş ve onun savaşlarda firavunları koruduğuna inanılmıştır. Bu savaşçı özelliğiyle o, üzerinde zırhı, başında tüyle kaplı tacı, elinde savaş baltası ve mızrak ile betimlenmiştir.³¹ Anath'ın bu iki baskın özelliğe sahip olması onu sadece Mısır'da değil, Yakın Doğu'da da önemli bir tanrıça haline getirmiştir.

Anath gibi Antik Mısır'ın önemli ve popüler tanrıçalarından biri de Hathor'dur. Mısır mitolojisinde çok sayıda yerel tanrıçayla özdeşleştirilen Hathor gök tanrısı Horus'un ve güneş tanrısı Ra'nın eşi veya annesi yahut kızı olarak görülmüştür.³² O, “Sothis (Sirius) Yıldızı” ve “Işığın Annesi” olmak üzere iki farklı isimle adlandırıl-

²⁶ J. A. Coleman, *The Dictionary of Mythology*, Arcturus Publishing Limited, England 2007, s. 66; George Hart, *The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses*, Taylor & Francis Group Press, New York 2005, s. 22; Robert G. Morkot, *The A to Z of Ancient Egypt Warfare*, The Scarecrow Press, UK 2010, s. 18.

²⁷ Morris L. Bierbrier, *Historical Dictionary of Ancient Egypt*, The Scarecrow Press, UK 2008, s. 60; Hart, s. 22; Morkot, s. 18.

²⁸ Ö. Öztürk, s. 90.

²⁹ www.ancientegyptonline.co.uk, 02.12.2016.

³⁰ Fred Gladstone Bratton, *Yakın Doğu Mitolojisi*, çev. Nejat Muallimoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 104.

³¹ Morkot, s. 18.

³² Noreen Dolye, “Hathor”, *Mitoloji*, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2015, s. 92.

mış,³³ doğum, bereket, aşk, evlilik ve neşe tanrıçası olarak kabul edilmiştir.³⁴ Ayrıca Tanrıça Hathor, hem evrenin, hem Mısır sarayının koruyucusu sayılmış,³⁵ bu bağlamda firavunların da annesi olduğuna inanılmıştır.³⁶ Bunun yanı sıra o, Mısır'ın bazı bölgelerinde ölümler diyarının tanrıçası şeklinde nitelenmiştir.³⁷ Bu rolüyle onun ölümler diyarının girişinde gelen ruhları karşıladığına inanılmıştır.³⁸ Hathor, kabartmalarda, resimlerde ve heykellerde bazen insan vücutlu ve inek kafalı, bazen de bir çift boynuzu bulunan kadın olarak tasvir edilmiştir. İnsan şeklinde betimlenen tanrıçanın başında yer alan boynuzlarının arasında bir güneş diski (kurs) yer almıştır.³⁹ Bununla birlikte kimi zaman Tanrıça Hathor, çingirak, ayna,⁴⁰ yılan ve dişi aslan sembolleri ile de temsil edilmiştir.⁴¹

Antik Mısır'ın Anath ve Hathor'un yanında popüler olan tanrıçalarından biri de Nut (Nuit) idi. O, gökyüzü ve toprak tanrısı Geb'in eşi;⁴² Osiris, İsis, Set, Horus ve Neftis'in ise annesi olarak tanınmıştır.⁴³ Aynı zamanda hem gökyüzü hem de cenaze tanrıçası olduğuna inanılmıştır. Tanrıça Nut, genel olarak uzun saçlı, sarkan göğüslü, elleriyle bütün dünyayı kaplayan, vücudunda güneşin, ayın ve yıldızların yer aldığı bir

³³ Güneş ve ay onun gözleri olarak düşünüldüğü için tanrıçaya bu isim verilmiştir (Maksude Kurt, *Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri*, (Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Rize 2010, s. 61).

³⁴ Ö. Öztürk, s. 453; Westenholz, s. 3597.

³⁵ Joseph Campbell, *Doğu Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu, İslık Yayınları, İstanbul 2016, s. 61.

³⁶ Hart, s. 63.

³⁷ Mısır'da Hathor'un cenaze tanrıçası olarak görülmesi, özellikle Nil nehrinin doğusunda yer alan bugünkü adı Luxor olan Thebes'de yaygın olmuştur. Bu yönüyle tanrıçanın mezar ve devam eden yaşam arasındaki bağlantıyı sağladığı düşünülmüştür (Hart, s. 63).

³⁸ Dolje, Hathor, s. 92.

³⁹ Bratton, s. 65.

⁴⁰ Patricia Monaghan, *Encyclopedia of Goddess and Heroines*, Vol. I, England 2010, s. 30.

⁴¹ Hart, s. 62; Westenholz, s. 3597.

⁴² Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berkay, Kabalcı Yayınevi, C.I, İstanbul 2003, s. 115.

⁴³ Hart, s. 110; Monaghan, s. 34; Campbell, s. 95.

biçimde tasvir edilmiştir.⁴⁴ Piramitlerde ise el ve ayakları ile yer üstü ve yer altı dünyası arasında köprü kurmuş bir şekilde betimlenmiştir.⁴⁵ Yaratmadaki rolü itibarıyla o, aktif dişil enerjiyi temsil etmiştir.⁴⁶

4. Yunan Medeniyeti

Yaklaşık olarak M.Ö. 3000 yıllarında ortaya çıkan Antik Yunan medeniyetindeki insanlar, kaynağını Anadolu ve Mezopotamya'dan alan politeist bir inancı benimsemiş ve bu çerçevede farklı tanrı ve tanrıçalara tapmışlardır. Bunlar arasında Hermes, Zeus, Poseidon, Hades gibi tanrılar ile Hera, Demeter, Artemis ve Athena gibi tanrıçalar dikkat çekmiştir. Bu tanrıçaların en önemlileri ise Demeter, Artemis ve Athena olmuştur.

Yunan panteonundaki en karmaşık tanrıça figürlerinden biri Demeter'dir. Tanrı Kronos ile tanrıça Rhea'nın ikinci kızı olan Tanrıça Demeter,⁴⁷ genellikle omuzlarına dökülen sarı saçları, sağ elinde buğday başağı, sol elinde ise yanan bir meşale tutan, hafif baygın bakışlı bir kadın figürü olarak tasvir edilmiştir. O, hasat, bereket ve evliliğin koruyucu tanrıçası olarak görülmüştür.⁴⁸ Tanrıça Demeter'in bereket ihsan ettiği müşfik yapısının, ihanete uğradığında tersine döndüğüne inanılmıştır.⁴⁹ Nitekim tanrıçanın bu karakteristik özellikliği Kore⁵⁰ lakabıyla da bilinen kızı Perse-

⁴⁴ Bratton, s. 67; Nooren Dolye, "Geb ve Nut", *Mitoloji*, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2015, s. 74.

⁴⁵ Campbell, s. 121.

⁴⁶ Meryem Karagülle Çifçi, *Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010, s. 34.

⁴⁷ Pierre Grimal, *Classical Mythology*, Ed. Stephen Kershaw, Basil Blackwell Press, England 1990, s. 122; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2014, s. 85.

⁴⁸ Ö. Öztürk, s. 286.

⁴⁹ Andrew W. White, "Demeter", *Mitoloji*, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2015, s. 130.

⁵⁰ Kore; Yunancada bakire kız anlamına gelmektedir. Bu isim Yunan tanrıçalarından Persephone'nin lakabı olarak kullanılmıştır (Öztürk, s. 609).

hone'nun Tanrı Hades tarafından yer altına kaçırılmasından dolayı topraktan bereketini geri çekmesinde görülmüştür.⁵¹

Yunan panteonundaki önemli tanrıçalardan bir diğeri Artemis'tir. Köken olarak Orta Anadolu'ya dayanan Tanrıça Artemis,⁵² Tanrı Zeus ve Tanrıça Leto'nun kız kardeşi, Tanrı Apollon'un ise ikizi olarak görülmüştür.⁵³ O, uzun boylu, renkli gözlü, başında miğfer, ellerinde mızrak ve kalkanla tasvir edilmiştir.⁵⁴ Artemis'in, bereketin, iffetin ve vahşi hayvanların tanrıçası olduğuna inanılmıştır.⁵⁵ Bu olumlu özelliklerin yanında bazı metinlerde onun ölüm tanrıçası olmak gibi olumsuz bir özelliğinden de bahsedilmiştir. Bu olumsuz özelliğiyle onun kendisine yeteri kadar dua etmeyen kişilerin yeni doğan bebeklerini öldüreceği düşünülmüştür.⁵⁶

Antik Yunan'ın popüler tanrıçalarından bir diğeri de Athena'dır. O, Tanrı Zeus⁵⁷ ile Tanrıça Metis'in kızı olarak tanınmıştır.⁵⁸ Tanrıça Athena, genel olarak savaş, akıl, bilgelik, sanat ve üretim tanrıçası olarak görülmüştür.⁵⁹ Bu sanat ve üretim yönüyle de onun, Yunanlara yemek pişirmeyi ve dikiş dikmeyi öğrettiğine inanılmıştır.⁶⁰ Ayrıca onun Pergamon şehrinin koruyucusu olduğu kabul edilmiş ve bu şehirde adına büyük bir tapınak inşa edilmiştir. Bu özellikleri dolayısıyla Tanrıça Athena'ya yılın belirli bir günü ithaf edilmiş ve o gün onun şerefine çeşitli kutlamalar yapılmıştır.⁶¹

⁵¹ Erhat, s. 85.

⁵² Erhat, s. 56.

⁵³ J. A. Coleman, s. 93; Grimal, s. 60; Ö. Öztürk, s. 119; White, s. 136.

⁵⁴ Grimal, s. 61.

⁵⁵ White, s. 136; Öztürk, s. 119; Eliade, s. 337.

⁵⁶ J. Roger Woolger, *İçimizdeki Tanrıça*, çev. Engin Vural, Meta Yayınları, İstanbul 2012, s. 119.

⁵⁷ White, s. 138.

⁵⁸ Grimal, s. 66.

⁵⁹ Öztürk, s. 137.

⁶⁰ White, s. 138.

⁶¹ Hüseyin Üreten, *Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Helenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 12, 63, 67.

5. Roma Medeniyeti

Roma Medeniyeti M.Ö. 753'te İtalya yarımadasında kurulmuştur. Bu medeniyetin pragmatist bir hüviyet taşıyan dinî yapısı, güncel hayata ve devlet işlerine hizmet etmiştir. Bu medeniyetin inanç sistemindeki yüce varlık anlayışı önce Etrüsk,⁶² sonra da Yunan toplumunun kültüründen ve inancından etkilenmiştir. Bu etkileşimler nedeniyle Romalılar birden çok tanrı ve tanrıçaya tapmıştır. Bu panteon içerisinde en çok Bellona, Diana, Venüs gibi tanrıçalara inanılmıştır.

Roma'nın savaşçı tanrıçalarından biri olan Bellona, köken olarak Anadolu savaş tanrıçası Ma'dan gelmiştir.⁶³ Bu tanrıçanın özellikleri önce antik Yunan'a, oradan da Roma'ya geçmiş ve burada savaş tanrıçası Bellona'da yansımasını bulmuştur.⁶⁴ Tanrıça Bellona, savaş tanrısı Mars'ın kimi zaman eşi,⁶⁵ kimi zaman da kız kardeşi ya da kızı olarak tanımlanmıştır.⁶⁶ Adına bir tapınak bulunan tanrıça ellerinde kılıç, kırbaç, mızrak gibi değişik silahlar ve meşale ile betimlenmiştir.⁶⁷ Bazı tasvirlerde ise saçları yılan biçiminde ve elindeki kırbaç kanlı olarak resmedilmiştir. Roma askerleri, korkusuz ve güçlü olan bu tanrıçanın düşmanlarına karşı acımasız olduğuna inanmışlar, onun adına bir tapınak inşa etmişler ve ondan yardım istemişlerdir.⁶⁸ Bu nedenle Tanrıça Bellona, Roma ordusunda oldukça popüler olmuştur.

Roma medeniyetinin bir başka önemli tanrıçası Diana'dır. Tanrıça Diana köken olarak Yunanlılar tarafından Latin kültürüne aktarılan avcılık ve kır tanrıçası Ar-

⁶² Yaklaşık olarak M.Ö. 13. yüzyılda Anadolu'dan orta İtalya'ya göç eden kavmin kurmuş olduğu bir medeniyettir. Bu medeniyet M.Ö. 8. ve 6. yüzyıllar arasında Roma devletine hâkim olmuştur (Murat Orhun, *Etrüsk Kültürü ve Roma Kültürüne Etkisi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008, s. 6-7).

⁶³ J. A. Coleman, s. 140.

⁶⁴ Grimal, s. 74.

⁶⁵ Kathleen N. Daly, *Greek and Roman Mythology A to Z*, Chelsea House Publishers, USA 2009, s. 27.

⁶⁶ Mike Dixon Kennedy, *Encyclopedia of Greek-Roma*, USA 1998, s. 66.

⁶⁷ Ö. Öztürk, s. 189-190.

⁶⁸ Daly, s. 27.

temis'e dayandırılmıştır.⁶⁹O, Tanrı Jupiter ile Tanrıça Latona'nın kızı ve Apollo'nun ikiz kız kardeşi olarak görülmüştür.⁷⁰ Bu nedenle Tanrıça Diana da Tanrıça Artemis gibi tabiat ve avcılığın tanrıçası olarak telakki edilmiştir.⁷¹

Roma medeniyetinin belki de en ünlü ve bilinen tanrıçası Venüs'tür. O, başlangıçta üzüm bağlarının koruyucusu ve bitkilerin yeşermesinden sorumlu tanrıça olarak görülmüş, ancak zamanla aşk ve güzellik tanrıçası hâline gelmiştir.⁷² Yunan dininin etkisiyle aşk tanrıçası Aphrodit ile özdeşleştirilen Tanrıça Venüs'ün Tanrı Jupiter ve Tanrıça Dione'nin⁷³ kızı olduğundan bahsedilmiştir. Genellikle gül, güvercin ve yunus balığı ile sembolize edilen⁷⁴ bu tanrıçanın başlıca görevi ise kadınların ve genç kızların iffetini korumak olmuştur.⁷⁵

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi inceleme konusu yaptığımız medeniyetlerde ana tanrıça genel olarak yaşamla, bereketle ve üretkenlikle özdeşleştirilmiştir. Bu özellikleriyle hemen her arkaik medeniyette tanrıçalara tapınılmış, onlar adına tapınaklar yapılmış ve çeşitli festivaller düzenlenmiştir. Ancak antik medeniyetlerde tanrıçalar sadece üretkenlikle ilişkili olarak görülmemiş; aynı zamanda hiddet ve öfkeyle de ilişkilendirilmişlerdir. Bu bağlamda söz konusu medeniyetlerin çoğunda tanrıçalar savaşla da ilişkili olarak görülmüş ve savaş tanrıcaları olarak telakki edilmişlerdir. Bunun en güzel örneği Tanrıça Bellona'da görülmüştür. Kimi zaman da Tanrıçaların sahip

⁶⁹ Grimal, s. 125; Erhat, s. 88.

⁷⁰ Tanrı Jüpiter ve Tanrıça Latona'nın kökenleri Antik Yunan medeniyetine dayanmaktadır. Tanrıça Diana'nın babası olarak telakki edilen Jüpiter, Yunan medeniyetinde Zeus'un özelliklerini büyük oranda taşımakta ve onun Roma versiyonundaki görünümünü sergilemektedir. Tanrıçanın annesi Latona ise Yunan medeniyetindeki Leto'nun özelliklerini taşımaktadır. Bu yönüyle de Latona ile büyük bir benzerlik göstermektedir (Ö. Öztürk, s. 531, 643).

⁷¹ Öztürk, s. 295, 296; *Britannica Encyclopedia of World Religions*, "Diana", Ed. Michael Frassetto, Singapur 2006, s. 294.

⁷² Ö. Öztürk, s. 969; M. D. Kennedy, s. 317.

⁷³ Dione; Yunan mitolojisinde tanrıların atası olan Uranüs ile ana tanrıça Gaia'nın kızıdır. O, titanların kraliçesi, Tanrı Zeus'un eşi ve aşk tanrıçası Aphrodit'in de annesi olarak görülmüştür (Erhat, s. 91).

⁷⁴ Don Nardo, *Greek and Roma Mythology*, Greenheaven Press, USA 2002, s. 119.

⁷⁵ Frassetto, s. 1130.

olduğu bu iki zıt özelliğin Tanrıça İnanna örneğinde olduğu gibi tek bir tanrıçada birleştiğine rastlanmıştır.

B. Yaşayan Bazı Dinlerde Tanrıça Kültü Olarak Yorumlanabilecek İnançlar

Yukarıda bahsettiğimiz antik medeniyet ve kültürlerde olduğu gibi günümüzde var olan Zerdüştilik, Yahudilik, Hristiyanlık, Buddhizm, Şintoizm ve Geleneksel Türk Dini gibi dinlerde de tanrıça inancının yansımaları görülmektedir. Bu nedenle adı geçen dinlerdeki tanrıça inancı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

1. Zerdüştilik

Kurucusu Zerdüş'ten dolayı "Zerdüştilik" yahut Ahura Mazda ismiyle adlandırılan yüce varlık inancı sebebiyle "Mazdeizm" olarak bilinen bu din, İran dinleri içerisinde monoteist inanca sahip tek din olmuştur. Kadim İran'a tek tanrı inancını getiren Zerdüş, ezeli ve ebedi olan Ahura Mazda'nın âlemin tanrısı, maddi ve manevi dünyanın yaratıcısı, tabiat kanunlarının koyucusu olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶ Ancak onun ölümünden sonra bu din, zamanla farklı inançlardan ve kültürlerden etkilenmiş, bunun sonucunda Zerdüştilik'te düalist ve politeist bir tanrı tasavvuru ortaya çıkmıştır. Bu tanrı tasavvurları arasında Mitra, Haoma, Verethraghna ve Anahita⁷⁷ gibi yüce varlıklar ön plana çıkar.

Zerdüş sonrası inanılmaya başlanan yüce varlıklardan biri olan dişil karakterli Anahita, "Aredvi Sura Anahita", "Zühre", "Nahid" ve "Aredvisur Ab" gibi isimlerle

⁷⁶ Abdurrahman Küçük-Günay Tümer-Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 141, 145.

⁷⁷ İddiaya göre Zerdüştilik'teki Anahita adlı tanrıça inancı zamanla Orta Doğu'dan Avrupa'ya kadar pek çok eski kültü etkilenmiştir. Bu iddiaya göre Anahita Sümer'de İnanna (İştar), Roma'da Diana, Yunan'da Artemis adlı tanrıça figürlerinde tezahür etmiştir (Nimet Yıldırım, *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 458).

anılmıştır. Kadim İran’da su tanrıçası olarak görülen⁷⁸ bu tanrıça Zerdüştiliğin kutsal kitabı olan Avesta’da uzun boylu, altın iple işlenmiş bir pelerin ve ayakkabı giyen güzel bir kadın olarak tasvir edilmiştir.⁷⁹ İlk defa Yesna’nın⁸⁰ altmış beşinci bölümünde bahsi geçen Anahita, Ahura Mazda’nın ilmine sadık ve divlere karşı etkili oluşu ile anılmıştır. Aynı metinde o, erkeklerin tohumlarını (sperm) temizleyen, doğumda kadınların rahmini kutsayan ve onların göğsünden sütün vaktinde, düzenli bir şekilde akmasını sağlayan yüce varlık olarak geçmiştir.⁸¹ Tamamen Anahita’ya adanan Aban Yeşt⁸² bölümünde ise o, suyun kişileşmiş hali olarak tanıtılmıştır. Bu metinde onun Ahura Mazda’nın kurallarına itaat ettiğinden, divlerden nefret ettiğinden ve kadınların güvenli bir şekilde doğum yapmasını sağladığından bahsedilmiştir. Bununla birlikte bu metin onun savaşçı bir karakteri olduğundan ve kötülöklere karşı savaştığından da söz etmiştir. Gata metinlerinde⁸³ ise Anahita tapınılan ve kendisine inananlara yardım eden tek yüce varlık olarak gösterilmiştir.⁸⁴

2. Yahudilik

Semitik dinlerin en eskisi olan Yahudilik monoteist inancı savunan bir dindir. Fakat Yahudiler, çevre toplumların kültürlerinden ve dinlerinden etkilenererek zaman zaman politeizme düşmüşlerdir. Özellikle Kenan’ın, Mısır’ın ve Sümer’in inancından etkilenen Yahudiler, Baal ve benzeri tanrıların yanında Aşerah (Denizlerin Kraliçe-

⁷⁸ J. A. Coleman, s. 64; Mehmet Alıcı, *Kadim İran’da Din*, Ay Işığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 157; Yıldırım, s. 457.

⁷⁹ Mehmet Korkmaz, *Zerdüş Dini-İran Mitolojisi*, Alter Yayıncılık, Ankara 2013, s. 509.

⁸⁰ Yesna; resmî ayinlere ait parçalardan oluşan Avesta’nın en önemli bölümü olup kutsama ve kutlama gibi dinî merasimlerinde Tanrı’ya hitaben okunan beyitlerdir (Najiba Ziyayi Azizi, *Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s. 45).

⁸¹ Alıcı, s. 160; Yıldırım, s. 457; Yesna 65:1-5.

⁸² Yeşt; Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta’nın üçüncü bölümünü oluşturan ve Tanrı’ya övgü içeren ilahiler ve dualardır (Azizi, s. 48).

⁸³ Gata; doğrudan Zerdüş tarafından söylendiği kabul edilen ilahiler olup on yedi bölümden oluşur. Zerdüştiliğin temel öğretilerini içerir (Azizi, s. 88-89).

⁸⁴ Alıcı, s. 162.

si),⁸⁵ İştar (Göklerin Kraliçesi)⁸⁶ ve Anath⁸⁷ (Astarte/Astartu)⁸⁸ adlarıyla bilinen tanrıçalara tapmışlardır. Yahudi kutsal kitabı Tanah'a göre bu süreçte gelen peygamberler ve bazı krallar,⁸⁹ farklı din ve kültürlere ait bu tanrıçalara tapmayı yasaklayarak monoteist inancı tekrar egemen kılmaya çalışmışlardır.⁹⁰ Buna rağmen Yahudiler kuzeydeki İsrail Devleti (M.Ö. 722) ve güneydeki Yahuda Devleti (M.Ö. 587/6) yıkılıncaya kadar zaman zaman bu tanrılara ve tanrıçalara tapmayı sürdürmüşler.

M.Ö. 587'de gerçekleşen Babil Sürgünü'nü Tanrı Yahve'nin bir cezası olarak gören Yahudiler, içe kapanarak yeniden tek tanrı inancını korumaya çalışmışlardır. Yahudiler, Babil sürgünü ile başlayan kendilerini dış dünyaya kapatma eğilimini M.Ö. 3. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Bu tarihten itibaren, önce Helen kültüründen, M.S. 70'te Mabedin yıkılmasıyla başlayan süreçte ise daha başka birçok kültürden etkilenmişlerdir. Bu etkileşim sonucu Yahudi inancı içinde çeşitli teolojik tartışmalar yaşanmış, tanrı tasavvurunda bazı yeni görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler arasında tanrıça inancıyla bağlantısı dolayısıyla önemli olan kavramlardan biri Şekina (Shekina)'dır. Başlangıçta Şekina, Tanrı'nın dünya üzerindeki görüntüsünü ifade ederken zamanla değişime uğramış, antropomorfize edilmiş ve yeni anlamlar kazanmıştır.⁹¹ Örneğin Şekina, Tanah'ta adı geçmese de Tanrı'nın, Musa Peygamber ile konuşmak için seçmiş

⁸⁵ Önemli bir Kenan tanrıçası olan Aşerah, Kuzeybatı Semitik dili Ugaritik ile yazılmış tabletlerde "Denizlerin Kraliçesi" olarak adlandırılır. Yine bu metinlerde onun, kızı Anath ile birlikte tanrılara hizmet ettiğinden bahsedilir (Raphael Patai, *The Hebrew Goddess*, Wayne State University Press, Michigan 1990, s. 37).

⁸⁶ Yeremya, 7: 18, 44: 17.

⁸⁷ Baal'ın kızı olarak görülen Anath, aşk ve savaş tanrıçası olarak telakki edilmiştir (Frassetto, s. 47).

⁸⁸ Hâkimler, 10:6.

⁸⁹ II. Krallar, 23:4.

⁹⁰ Hâkimler, 6:25, 3:8.

⁹¹ Patai, s. 105.

olduğu yanan çalı şeklinde yorumlanmıştır.⁹² Rabbiler onun İsrailoğullarının kaderine ortak olduğunu düşünmüş ve her zaman yanlarında bulunduğuna inanmışlardır. Şekina'nın iyi işler yapanlara yaklaştığını, kötü iş yapanlardan uzaklaştığını kabul etmişlerdir. Ayrıca Rabbiler'in bir kısmı İsrailoğullarının işlediği günahlardan dolayı kendilerini terk ettiğini, hatta Süleyman Mabedi'nin yıkılmasına yol açtıklarını düşünmüşlerdir. Orta Çağ Yahudi teologları onu vahiy vasıtası olarak kabul etmiştir. Bu nedenle onlara göre Musa peygamber aslında Tanrı'yı değil de Şekina'yı görmüştür. Bazı Yahudi mistikleri ise Şekina'yı, önemli bir kavram olarak ele almış ve onun, Tanrı Yahve'nin dişil yönü olarak yorumlamışlardır. Bunun yanında onlar, Şekina'yı kutsal ana olarak kabul etmiş⁹³ ve kişinin kurtuluşa ermesi için Şekina'ya ihtiyacı olduğunu savunmuşlardır.⁹⁴

3. Hristiyanlık

Yahudiliğin içinden bir ihya hareketi olarak ortaya çıkan ve zamanla yeni bir din hâline gelen Hristiyanlık, ortaya çıktığı dönemden, yayıldığı bölgelerin kültürlerinden ve dinlerinden etkilenmiştir. Özellikle İsa'nın çarmıha gerilmesinden kısa bir süre sonra İsa'nın cemaatine katılan Pavlus, Hristiyanlığın Yahudilikten farklı bir din hâline gelmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu süreçte Hristiyanlık Yahudilikten uzaklaşarak Yunan ve Latin kültürlerinden, inançlarından etkilenmiştir.⁹⁵ Bu etkileşim sonucunda Hristiyanlar arasında İsa ve Meryem ile ilgili inanışlarda birtakım problemler

⁹² Nermin Öztürk, "Yahudilikte Tanrıçalar ve Kutsalın Feminin Boyutları", *Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu*, Ed. Asife Ünsal-Hüsamettin Karataş, vd., Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2012, s. 393.

⁹³ Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Kuran'ın Tartışılabilir Konuları*, Pınar Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 98-99.

⁹⁴ Walker, s. 932.

⁹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. XX, S. 3, Ankara 2007, s. 330-333.

ortaya çıkmıştır. Bu problemler Meryem'in bakire olarak Mesih İsa'yı dünyaya getirmesi, günahsız olması ve tanrısallığı hususlarıdır.⁹⁶

Yukarıda bahsettiğimiz problemlerin çözümü için konsiller toplanmıştır. İlk iki ökümenik konsilde⁹⁷ tartışılan ve alınan kararlar İsa'nın tanrısallığı üzerine iken üçüncü ökümenik konsil olan Efes konsilinde (431) Meryem'in tanrısal bir yapıya sahip olup olmadığı tartışılmıştır. Bu konsil sonunda Meryem'e Tanrı'nın annesi anlamına gelen "teotokos" unvanı verilmiştir.⁹⁸ Bu unvanla birlikte Meryem, Tanrı'nın ilahî özelliklerini onunla paylaşan yüce bir varlık hâline gelmiştir. 451 yılında düzenlenen Kadıköy konsilinde ise daha önce Efes konsilinde alınan kararlar tekrar kabul edilmiş ve Meryem'in Tanrı'nın annesi olduğu yeniden vurgulanmıştır. Meryem'in kutsal kabul edilmesiyle birlikte 500 yılında İsis ve 600 yılında da Parthenon tapınağı gibi tapınaklar ona adanmaya başlanmıştır. 610 yılında İmparator Heraclius, savaş gemilerinin direklerine Meryem'e ait figürlerin bulunduğu bayrakları astırmıştır. 626 yılında ise Konstantinopolis'in (İstanbul) kapılarına Meryem figürleri çizilmiştir.⁹⁹ Bu uygulamalar sonucu Meryem'in kutsallığının siyasi ve sosyal platformlardaki görünürlüğü artmıştır.

Meryem'e atfedilen bu kutsallık 649 yılında Papa I. Martin tarafından Kilisenin bir dogması olarak kabul edilmiş ve Meryem'in bakireliğinin sürekli olduğu savunul-

⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Günay Tümer, *Hristiyanlık'ta ve İslam'da Hz. Meryem*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s. 27-52.

⁹⁷ Hristiyanlıkta piskoposlar ve diğer Kilise temsilcilerinin geniş katılımıyla gerçekleştirilen evrensel konsiller "Ekümenik Konsiller" olarak tanımlanmıştır (Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Konya 1998, s. 297).

⁹⁸ Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLI, Ankara 2000, s. 313; Ömer Faruk Harman, "Meryem", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004, s. 239.

⁹⁹ Gareth Knith, *Tanrıça'nın Sihri ve Gücü*, çev. Serkan Akpulat, Ayna Yayınevi, İstanbul 2012, s. 124-126.

muştur.¹⁰⁰ 1300'lü yılların sonuna doğru onun adına çeşitli yortular düzenlenmeye başlamış, 1563'de Kutsal Meryem Ana Kardeşilik Cemiyeti (Sodality of the Blessed Virgin Mary) kurulmuştur.¹⁰¹ 1854 yılında ise Papa IX. Pie, Meryem'in aslı günahattan korunduğunu belirtmiştir.¹⁰² 1954 yılına gelindiğinde Katolik Kilisesi Meryem'i "cen-
netin kraliçesi",¹⁰³ 1962-1965 yılları arasında toplanan II. Vatikan konsilinde ise "Kili-
senin sırrı" ilan etmiştir.¹⁰⁴

Sonuç olarak Hristiyanlık ilk yüzyıllarından itibaren içinde bulunduğu Roma kültüründen ve dininden, özellikle tanrıça kültüründen etkilenince Meryem önemli bir konuma sahip olmaya başlamış ve Hristiyan ikonalarında önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca Hristiyanlık'ta onunla ilgili çeşitli yortular ve ritüeller ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Günümüzde ise Katolik ve Ortodoks gibi geleneksel Kiliselerde Meryem ile ilgili inançlar, anma ve kutlamalar önemli bir yer tutmaktadır.

4. Buddhizm

Buddhizm M.Ö. 4. yüzyılda Kuzey Hindistan'da kşatriya¹⁰⁶ sınıfına mensup Siddhārtha Gautama'nın öğretilerini esas alan bir dindir.¹⁰⁷ Kurucusu Siddārtha'ya verilmiş Buddha sıfatından dolayı Buddhizm olarak bilinen bu din Maurya kralı Aşoka (M.Ö. 268-232) zamanında tüm Hindistan'a yayılmış ve devlet dini haline gelmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca kral Aşoka'nın çevre ve uzak krallıklara gönderdiği elçiler vasıtasıyla Budd-

¹⁰⁰ Kurt, s. 100.

¹⁰¹ Tümer, Hristiyanlık'ta ve İslam'da Hz. Meryem, s. 59.

¹⁰² Harman, s. 240

¹⁰³ Tümer, Hristiyanlık'ta ve İslam'da Hz. Meryem, s. 63; Kurt, s. 100.

¹⁰⁴ Kurt, s. 100.

¹⁰⁵ Mehmet Katar, "Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. III, S. 9, Ankara 2001, s. 24-25.

¹⁰⁶ Kşatriya, Hint kast sisteminin üçüncü sırasında yer alan üretim sınıfıdır (W. J. Johnson, *A Dictionary of Hinduism*, Oxford University Press, New York 2010, s. 339).

¹⁰⁷ Ali İhsan Yitik, *Hint Dinleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2005, s. 45; Küçük-Tümer-Küçük, s. 227.

¹⁰⁸ Günay Tümer, "Budizm", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, C. VI, s. 353.

hizm ülke dışına çıkmış ve birçok kültürle etkileşmiştir.¹⁰⁹ Bu durum farklı Buddhist ekollerin ve anlayışlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri de Mahāyāna ekolünün savunduğu boddhisatva¹¹⁰ kavramıdır. Japon Budhizm’inde Bo-satsu (Butsatsu) olarak bilinen Boddhisatvalar özel güçlere sahip olmuş ve tanrı gibi anlaşılmıştır. Bu boddhisatvalardan biri de köken olarak eril olan, ancak dişil kabul edilen ve Çin’den Japonya’ya geçen Avalokiteşvara olmuştur.¹¹¹

Avalokiteşvara, Çin’de Guanyin (Kuan Yin), Japonya’da Kannon (Kanzeon) olarak bilir.¹¹² Köken olarak Hintli bir Buddhist ermiş olmasına rağmen Çin teolojisiinde dişil bir boddhisatvaya dönüşür.¹¹³ Şefkatin ve merhametin tanrıçası olarak görülen Avalokiteşvara ikonografilerde çeşitli şekillerde tasvir edilir. Bu tasvirlerin her birinin kendisine ait sembolik anlamı ve önemi vardır. Söz konusu betimlemelerden en çok bilineni Shō Kannon, Juichimen Kannon, Senju Kannon, Botō Kannon, Nyoirin Kannon ve Juntei Kannon’dur.¹¹⁴ Çin inancına göre anne olmamasına rağmen Avalokiteşvara, çocuklara ve çaresiz kişilere merhametli olduğu için bazı tasvirlerinde çocukla resmedilir.¹¹⁵ Bu tanrıçanın insanları her türlü tehlikeye ve tehdite karşı koruduğuna, çocuğu olmayan kadınlara çocuk ihsan ettiğine inanılır.¹¹⁶

¹⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Conze, s. 91, 120, 139, 143, Yitik, s. 51, Küçük-Tümer-Küçük, s. 237, 240, 243, 248, 251.

¹¹⁰ Boddhisatva, nirvanaya (kurtuluş) erişmiş yahut erişmesine az kalmış kişinin kendisini diğer insanların kurtuluşuna adanmış ideal kişidir (Yitik, s. 87; Conze, s. 65-68, detaylı bilgi için bkz. Leslie S. Kawamura, “Boddhisattva(s)”, *Encyclopedia of Buddhism*, Ed. Robert E. Buswell, Thomson Gale, USA 2004, Vol. I, s. 58-60).

¹¹¹ Alice Getty, *The Gods of Northern Buddhism*, Clarendon Press, Oxford 1914, s. 78-79.

¹¹² Michael Ashkenazi, *Handbook of Japanese Mythology*, ABC-CLIO, USA 2003, s. 193; Jeremy Roberts, *Japanese Mythology A to Z*, Chelsea House Publishers, USA 2010, s. 67; Taigen Dan Leighton, *Faces of Compassion*, Wisdom Publications, USA 2012, s. 167.

¹¹³ Ashkenazi, s. 195; Kuan Ming, *Popular Deities of Chinese Buddhism*, Malaysia 1985, s. 72.

¹¹⁴ Getty, s. 80; Leighton, s. 169-177.

¹¹⁵ Ashkenazi, s. 195.

¹¹⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, C. II, s. 258.

5. Şintoizm

Millî bir din olan Şintoizm’de belirli bir inanç sistemi yoktur. Bu dinde, birer ruha sahip olduğuna inanılan tabiat varlıklarına tapınma esastır.¹¹⁷ Tapınılan bu yüce varlıkların merkezî bir öneminin bulunduğu Şintoizm’de Fūjin, Hachiman, İzanagi gibi tanrıların yanında İzanami, Amaterasu ve Ukemochi gibi tanrıçalar da önemli bir yere sahip olmuştur.

Şintoizm’in önemli ve popüler tanrıçalarından biri olan İzanami, Tanrı İzanagi’nin hem eşi hem de kız kardeşi olarak görülmüştür. O, Şinto panteonundaki on yedi yaratıcı tanrı ve tanrıçadan biri olarak kabul edilmiştir.¹¹⁸ Japon yaratılış mitine göre İzanami, eşi İzanagi ile birlikte yeryüzüne gönderilmiş ve onlar ilk toprak parçası olan Onogoroyu yaratmıştır. Yeryüzünde birbirlerini eş olarak kabul eden İzanami ve İzanagi’nin yaşamın devam edebilmesi için yarattıkları tanrılardan (kami) biri olan ateş tanrısı Kagu-tsuchi (Kazu-tsuchi) annesini yakarak öldürmüştür. Bu olaydan sonra Tanrıça İzanami ölümler diyarında yaşamaya başlamıştır.¹¹⁹ Tanrıça bu mitle bir yandan üretkenliği, doğurganlığı bir yandan da ölümü sembolize etmiştir.¹²⁰

Japon panteonunun en yüce tanrıçası Amaterasu (Amaterasu-ōmikami) olup babası İzanagi’nin sol gözünden doğmuştur.¹²¹ O, güneş tanrıçası olarak görülmüş bereket getirdiğine inanılmıştır.¹²² Ayrıca onun, göklere hükmeden yüce güç olduğu kabul edilmiştir.¹²³ Bununla birlikte Japon krallarının onun soyundan geldiğine ve

¹¹⁷ Küçük-Tümer-Küçük, s. 101.

¹¹⁸ J. A. Coleman, s. 537.

¹¹⁹ J. A. Coleman, s. 537; Okan Haluk Akbay, “Japon Mitolojisinde Kadın İmgesi”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, Konya 2014, s. 82-83; Donna Rosenberg, *Dünya Mitolojisi*, çev. Koray Akten-Erdal Cengiz- vd, Ankara 2003, s. 385; Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, çev. Koray Akten, İmge Kitapevi, Ankara 1996, s. 291-297.

¹²⁰ Akbay, s. 87.

¹²¹ Frassetto, s. 37; Akten, s. 298

¹²² Akten-Cengiz- vd, s. 387.

¹²³ Akbay, s. 84.

onun bu hanedan mensuplarını koruduğuna inanılmıştır.¹²⁴ Japon mitlerinde ondan iki şekilde bahsedildiği görülmüştür. İlkinde Tanrıça Amaterasu kâinatı yönetmiş ve erkek kardeşi Susanoo'nun sorumluluğunu üstlenmiştir.¹²⁵ İkincisinde ise tanrıça, kardeşi ile sürekli mücadele hâlinde olmuş ve kaosu ortadan kaldırmıştır.¹²⁶

Tanrıça Amaterasu gibi Şinto panteonundaki popüler ve önemli tanrıçalardan bir diğeri tahıl ve yiyeceğin tanrıçası sayılan Ogetsuhime/Ukemochi'dir. O, yeryüzünde ziraatı başlatan tanrıça olarak görülmüştür.¹²⁷ Ukemochi, bir mite göre ay tanrısı Tsukiyomi tarafından, başka bir mite göre de fırtına tanrısı Susano-wo tarafından öldürülmüştür. Ölen Ukemochi'nin bedeninden hayvanlar ve çeşitli tahıllar ortaya çıkmıştır.¹²⁸

6. Geleneksel Türk Dini

Tek tanrı inancı üzerine kurulu olan Geleneksel Türk Dini'nde bazı ruhlara ve dişil olarak görülen kimi varlıklara inanılmıştır. Bu varlıklardan en önemlisi olan Umay, bereketi, doğumu ve yaşamı sağlayan dişil bir ruh olarak görülmüştür. İlk kez Orhun Abideleri'nde bahsedilen bu kutsal varlığın, kadın ve çocuklarla bağlantılı olduğu düşünülmüştür.¹²⁹ Divan-i Lügati't-Türk'te de Umay, doğum yapan kadından

¹²⁴ Kürşat Demirci, "Bir Din Olarak Şintoizm'in Gelişim Süreci", *Dini Araştırmalar Sempozyumu II*, Ankara 2000, s. 321.

¹²⁵ Kâinatı yönetmesiyle Tanrıça Amaterasu güçlü bir otoriteyi sembolize etmiştir. O, abla rolü ile erkek kardeşinin sorumluluğunu üstlenmesiyle de merhameti ve güveni simgelemiştir (Akbay, s. 84).

¹²⁶ Kürşat Demirci, "Geleneksel Japon Dini", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 178.

¹²⁷ Akbay, s. 86.

¹²⁸ Roberts, *Japanese Mythology*, s. 119.

¹²⁹ Yaşar Çorlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s. 39.

çıkan “çocuğun ruh eşi” olarak adlandırılmıştır.¹³⁰ Manas Destanı’nda ise onun “koruyucu dişil ruh” ya da “melek”¹³¹ olduğundan söz edilmiştir.¹³²

Umah, Ece, Ayısıt, Humay olarak da adlandırılan Umay, genellikle yere kadar uzanan ak saçları ve beyaz elbisesiyle, bazen de yanında bir kuğu ile betimlenmiştir.¹³³ Onun, çocuğu olmayan kadınların hamile kalmasını sağladığı düşünülmüştür. Bu yüzden bazı çocuklarda görülen doğum lekelerinin Umay’ın elinden kaynaklandığına inanılmıştır.¹³⁴

Yukarıda bahsedilen antik medeniyetlerde görüldüğü üzere ana tanrıça inancı dinî hayatın ya doğrudan merkezini oluşturmuş ya da merkezi oluşturan yüce varlıklar arasında yer almıştır. Bu medeniyetlerin bazılarında ana tanrıça bereket ve doğum ile ilişkilendirilmiş, zarif ve yumuşak bir karaktere sahip olarak tasavvur edilmiştir. Bazı medeniyetlerde ise bereket ve doğumun yanında avcılıkla, savaşla ilişkilendirilip merhametsiz ve korkunç olduğu düşünülmüştür.

Antik medeniyetlerin yok olmasıyla ana tanrıça kültü, önemini yitirmiş gibi görünse de politeist inancı benimsemiş yaşayan dünya dinlerinde varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde bu inanç politeist dünya dinlerinde daha merkezî bir rol oynamaktadır. Bu nedenle bir sonraki bölümde, politeist yapısıyla varlığını günümüzde de sürdüren Hinduizm’deki ana tanrıça inancı hakkında bilgi verilecektir.

¹³⁰ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-i Lügati’t-Türk*, İstanbul 2005, s. 621.

¹³¹ Bu özelliği ile Umay’ın çocukları, kadınları ve hayvanları koruduğuna inanılmış ve onlara kut verdiği düşünülmüştür (Mehmet Alparslan Küçük, “Geleneksel Türk Dini’ndeki Ana / Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Iğdır 2013, s. 116-17).

¹³² Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2004, s. 579; *Manas Destanı*, çev. Abdülkadir İnan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992, s. 183.

¹³³ Küçük, s. 116; Deniz Karakurt, *Türk Mitolojisi Ansiklopedisi*, byy 2012, s. 778.

¹³⁴ Küçük, s. 116-17.

I. BÖLÜM

HİNDUİZM'DE TANRIÇA İNANCI

Hint alt kıtası dünyanın en eski medeniyetlerinin kurulduğu yerlerden biridir. Bu bölgede ortaya çıkan en eski din Hinduizm'dir. Erken dönem Hinduizm'i ifade etmek için Brahmanizm kelimesi kullanılsa da bölge halkı dinlerini *Sanatana Dharma* olarak isimlendirir. Bölgeye milattan önce yaklaşık iki binlerin ortasında gelen Ārile-rin yerli halk Dravidlerle kaynaşması sonucunda ortak bir dinî yapı ortaya çıkar. Farklı kültürel ve dinî öğeleri oluşturan bu ortak yapı zamanla Hinduizm olarak adlandırılır. Dinler Tarihçileri, tarihi çok eskilere dayanan ve zaman içinde birtakım değişikliklere uğrayarak oluşan bu dini, genel olarak üç ayrı evrede ele alarak inceler. Bunlardan birincisi Klasik Dönem Hinduizm olup (M.Ö. 20. yy – M.S. 11.yy) Vedalar, Sutralar, Destanlar, Purāṇalar ve Darşanalar olmak üzere beş kısımda değerlendirilir. Bu dö-nemde Hinduizm'in temel kaynaklarını oluşturan Şruti ve Smṛti metinleri oluşur. İkinci dönem; Müslüman devletlerin Hindistan'a hâkim olduğu, Orta Çağ Hinduizmi olarak adlandırılan M.S. 12. yüzyıl ile 17.yüzyıl arasındaki dönemdir. Söz konusu dö-nemde bir yandan Bhakti hareketi hızla yayılırken, bir yandan İslam'ın gelmesiyle yeni hareketler ve düşünceler ortaya çıkar. Üçüncü dönem ise dinde reformların başla-dığı 17.-18. yüzyıldan günümüze kadar devam eden Modern Hinduizm Dönemi'dir. Bu dönemde Brahmā Samac ve Hare Kṛṣṇa gibi yeni dinî hareketler teşekkül eder.¹³⁵

Bahsettiğimiz dönemlerde Hinduizm'in yüce varlık anlayışı çeşitli faktörlerin etkisiyle zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramıştır. Buna göre Hindistan'a Ārile-rin gelmesinden önce bölgede yaşayan Dravidlerin inancında ana tanrıçanın baskın

¹³⁵ Yitik, s. 4, 11-14; Cemil Kutlutürk, *Hinduizm'de Avarata İnanç*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2014, s. 14-16.

olduğu görülmüştür. Ārilerin gelişiyle bu ana tanrıça kültü zayıflamaya başlamış ve yerini çeşitli doğa olaylarının kişileştirilmesiyle oluşan tanrılara bırakmıştır. Nitekim Klasik Dönem Hinduizmi'nin başında Indra, Vāyu, Varuṇa, Agni gibi tanrılar ön planda iken Aditi, Uṣas, Bhūmi ve Vāc gibi tanrıçalar ikinci planda yer almıştır. Bu dönemdeki söz konusu tanrı ve tanrıçalar doğa olayları yahut fenomenleri ile özdeşleştirilmiş; onlara felaketten korunmak için tapınılmıştır. Klasik dönemin içinde yer alan Upaniṣad devresinde ritüel geleneğini ve politeizmi benimsemiz Brahmanlar (din adamları) ile Rṣiler (Vedalarındaki ilahileri ilham alanlar) arasında yüce varlık algısı ile ilgili tartışmalar başlamıştır.¹³⁶ Bu durum Upaniṣad metinlerine yansımıştır. Örneğin Īṣā Upaniṣad'da Tanrı Yama ve Agni'ye yapılan bir dua bulunurken¹³⁷ Śvetaṣvara Upaniṣad tek yüce varlık Brahmā'nın üstünlüğü anlatılmıştır.¹³⁸ Ancak bu devrede somut ve tek bir yüce varlık anlayışı ağır basmıştır.¹³⁹ Zamanla Brahmanlar ritüel ağırlıklı dini anlayışı tekrar geri getirmek istemesiyle oluşan soyut yüce varlık algısı önemi yitirmiştir. Destanların ve purāṇa metinlerinin yazılmaya başlamasıyla köken olarak Vedalara dayanan ancak "trimūrti" olarak adlandırılan üç büyük tanrı (Brahmā, Viṣṇu, Śiva) ve onların eşleri yahut sevgilileri önem kazanmış ve bu çerçevede yüce varlık anlayışı yeniden şekillenmiştir. Orta Çağ Hinduizm'inde ise klasik dönemde şekillenen üç tanrıdan biri, yüce varlık inancında merkeze alındığı gibi temelinde tanrıçayı da bulunduran bir anlayış oluşmuştur.¹⁴⁰ Görüldüğü üzere zaman içinde Hindu-

¹³⁶ Korhan Kaya, *Hintlilerde Tanrı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s. 68.

¹³⁷ Śvetaṣvara Upaniṣad 5.1-6.

¹³⁸ Kena Upaniṣad 3.1.25

¹³⁹ Detaylı bilgi için bkz. Cemil Kutlutürk, *Upaniṣadlar'ın Hint Kutsal Metinleri Arasındaki Yeri ve Önemi*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2009, s. 88-101.

¹⁴⁰ Yitük, s. 11-20, 36.

izm'in yüce varlık algısında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu nedenle burada bu dinin önemli bir unsurunu oluşturan tanrıça kültü ele alınmıştır.

A. Hinduizm'in Tanrıça İnancına Genel Bir Bakış (Klasik Dönem)

Hindistan'da ana tanrıça ile ilgili ilk bilgiler yaklaşık M.Ö. 3000'lere kadar dayanmıştır. Bu bilgilere günümüz Pakistan sınırları içindeki Rāvī nehrinin kıyısında yer alan Harappa ile İndus nehrinin batısındaki Mohenco-daro şehirlerinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında çıkarılan kalıntılardan ulaşılmıştır.¹⁴¹ Bu şehirlerde yapılan kazılarda ana tanrıçaya tapınım için kullanılan havuzlar ve çeşitli eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte bahsedilen bu iki şehirde ana tanrıçaya işaret eden mühürlere, damgalara, heykellere ve kadın şeklindeki sayısız figüre¹⁴² de rastlanılmıştır.¹⁴³ Bulunan mühürlerin ve çoğu tanrıça portresi olan dörtgen damgaların üzerinde bacakları ayırık vaziyette olan çıplak bir kadının rahminden çıkan bitki tasvirleri, tanrıça kültüyle bağlantılı olduğu bilinen boğa, kaplan, güvercin gibi hayvan betimlemeleri bulunmuştur.¹⁴⁴ Ortaya çıkarılan kadın şeklindeki figürlerde tanrıça, bazılarında çıplak, bazılarında da süslü elbiseler giymiş ve yanında çocuklarla tasvir edilmiştir.¹⁴⁵

Ana tanrıça kültürünün Hint alt kıtasında çok eskilere uzandığına dair bir başka kanıt günümüzde Pakistan'ın kuzeyindeki Belucistan'da ortaya çıkarılmıştır. Nitekim bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda çıkarılan heykellerde ana tanrıça geniş alınlı,

¹⁴¹ Catherine Jaintine Veitch, *Mother Goddess Worship in India*, (Sir George Williams University, Degree of Master) Canada 1973, s. 17, 20, 22; Jack Finegon, *The Archeology of World Religion*, New Jersey Princeton University Press, USA 1952, s. 125-126.

¹⁴² Bu dişil figürler teracottalardan oluşmuştur. Pişmiş toprak anlamına gelen teracotta kilin kalıplara dökülüp düzeltilmesi, fırınlanması ve en son renklendirilmesi ile meydana gelen, kullanıldığı kil itibarı ile de bize nereye ait olduğuna dair ipuçları veren mat seramiklerdir (Henry Beauchamp Walters, "Teracotta", *The Encyclopedia Britannica*, Ed. Hugh Chisholm, Encyclopedia Britannica Company, Vol. XXVI, New York 1911, s. 654).

¹⁴³ Bennett Blumenberg, *The Great Goddess in India and Tibet*, Kihei 1996, s. 22.

¹⁴⁴ Hannah Fane, "The Female in Indian Culture", *Asian Folklore Studies*, C. XXXIV, S. 1, byy 1975, s. 55.

¹⁴⁵ Veitch, s. 24.

baykuş burunlu, ağzı kesik bir şekilde betimlenmiştir.¹⁴⁶ Bu bölgede rastlanılan tanrıça tasvirinin yukarıda bahsedilen iki şehirde bulunan heykellerden farklı olduğu görülmüştür. Bu da bize ana tanrıçanın hem müşfik hem de hiddetli yapısının heykellere yansıdığını göstermiştir. Ayrıca çıkarılan kalıntılar, klasik dönem öncesi bu bölgede yaşayan Dravidler arasında ana tanrıça inancının önemini açığa vurmuştur.

Āriler olarak adlandırılan halkın Hindistan'ın kuzeyinden başlayarak bu toprakları işgal etmesiyle birlikte yerli halk arasında var olan tanrıça inancı zayıflamıştır. Çünkü yerli Dravidlere göre ataerkil ve daha çok eril bir Tanrı tasavvuruna sahip Ārilerde dişil yüce varlık inancının ikincil konuma düşmesine neden olmuştur.¹⁴⁷

Ārilerin Hindistan'a hâkim olmasıyla birlikte Dravidlerin bir kısmı güneye çekilmiş ve ana tanrıça inancını kendi içlerinde devam ettirmişlerdir. Dravidlerin güneye çekilmeyen kısmı da Ārilerle etkileşim içine girmiş ve ana tanrıça kültü zayıflayarak da olsa oluşan yeni inanç sisteminde yer almaya başlamıştır. Bu durum, dönemin (M.Ö. 20. yy-M.S. 11. yy) kutsal kitabı olan Vedalarda kendini göstermiştir. Bu metinlerde evrenin özü olarak nitelenen ana tanrıçanın yaratma sürecinde oynadığı rolden bahsedilmiştir. Söz edilen metinlerde ana tanrıça farklı isimler almıştır. Ana tanrıçanın aldığı bu isimler farklı birer tanrıça olarak görülmüş, bir kısmı yaratmanın maddesi, bir kısmı da kozmik özle ilişkilendirilmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca ana tanrıça yeryüzü ve çeşitli doğa olayları ile de özdeşleştirilmiştir. Örneğin tanrıların annesi olarak da bilinen Tanrıça Aditi toprakla, havayla ve inekle bağdaştırılmış ve onun insanları kötülüklerden

¹⁴⁶ Blumenberg, s. 19.

¹⁴⁷ Veitch, s. 33-37.

¹⁴⁸ Tracy Pintchman, *The Rise of The Goddess in The Hindu Tradition*, State University of New York Press, New York 1994, s. 19-20.

koruduğuna, onlara sağlık ihsan ettiğine inanılmıştır.¹⁴⁹ Bu özellikleri ile onun yeryüzünü canlandırdığına ve yeşerttiğine inanılmıştır.¹⁵⁰ Veda metinlerinin sonuna doğru yüce varlık algısı soyut olarak anlaşılmaya başlanmış ve bu durum Upanişad metinlerine yansımıştır. Nitekim bu dönemdeki soyut yüce varlık Brahma'nın ölümsüzlüğünden, değişmediğinden, en büyük ve yüce varlık olduğundan, tüm evreni kapladığından ve her şeyin kökeni olduğundan söz edilmiştir.¹⁵¹ Bu bağlamda Upanişadlarda tanrıça tasavvuru prākṛti¹⁵² olarak tanımlanmış, var olan her şeydeki kozmik enerji ve öz olarak ele alınmıştır.¹⁵³ Ancak bu soyut yüce varlık anlayışı Destanlar ve Purāṇalar döneminde yeniden şekillenmiştir. Bahsedilen iki dönemde Veda metinlerinin önde gelen tanrıçaları önemlerini yitirmiş, ikincil derecedeki tanrıçalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu iki dönemdeki tanrıçalar daha çok antropomorfize edilmiş ve mitolojik anlatımlarla örülmüştür. Bunun yanında dönemin eserlerinde Pārvatī, Durgā, Kālī, Lakṣmī, Sarasvatī, Rādhā, Sītā, Gaurī gibi tanrıçaların farklı tezahürlerinden ve isimlerinden bahsedilmiştir.¹⁵⁴ Adı geçen bu tanrıçalardan en fazla tanınanı Tanrı Şiva'nın¹⁵⁵ eşi Pārvatī olmuş ve tanrıça inancı onun etrafında şekillenmiştir.

Orta Çağ ve Modern Hinduizm döneminde Hindular arasında tanrıça kültü büyük değişikliklere uğramadan bu çerçevede devam etmiştir. Dolayısıyla bu dönemlerdeki tanrıça inancının gelişim süreci çalışmamıza dâhil edilmemiştir.

¹⁴⁹ Rg Veda 1.89.10; 1.153.3, 9.71.5; 9.26.1; Korhan Kaya, *Hint Mitoloji Sözlüğü*, İmge Kitapevi, Ankara 2003, s. 31; Pintchman, s. 30-31; Rg Veda 1.89.10; 1.153.3, 9.71.5; 9.26.1.

¹⁵⁰ Atharva Veda 10.12.1.

¹⁵¹ Śvetāśvara Upaniṣad 2.8,10; 3.7; 5.5.

¹⁵² Prākṛti, sanskrit dilinde "öz", "doğa" anlamına gelir. Bu kavram, Vedik dönemde kurban törenlerinin dayandığı temel prensipleri ifade eder. Daha sonraki dönemlerde özellikle de Sāṃkhya okulu tarafından gerçeği oluşturan bu temel prensiplerden dışı olanını ifade etmek için kullanılır (Johnson, s. 240; Roshen Dalal, *The Religions of India A Concise Guide to Nine Major Faiths*, Penguin Books, New Delhi 2006, s. 288).

¹⁵³ P. C. Jain, "Conception and Evolution of the Mother Goddess in India", *Exotic Indian Art*, India 2004, s. 3; Śvetāśvara Upaniṣad 4.10.

¹⁵⁴ Jain, s. 6.

¹⁵⁵ Şiva, Hinduizm'in en popüler üç tanrısından biri olarak görülmektedir. O, Hindu politeizmi içerisinde ön plana kaçan üç tanrı (trimurti) anlayışının yok edici tanrısı olarak tanınmaktadır (Kaya, s. 182).

B. Hinduizm’de Tanrıça İçin Kullanılan İsimlendirmeler

Tanrıça kültü Hinduizm’de kimi zaman öne çıkararak, kimi zaman da ikincil konumda yer alarak varlığını sürdüren çok kadim bir inançtır. Derin bir tarihî geçmişi barındıran Hindu dinî geleneğinde tanrıçayı ifade etmek için birçok kavram kullanılmıştır. Bu kavramlardan bazıları genel anlamda tanrıçayı, bazıları da tanrıça grubunu ifade etmiştir. Tanrıçalardan bahsederken kavram kargaşalarına düşmemek ve ele alınan her tanrıçanın hususiyetlerini belirgin olarak izah edebilmek için bu isimlendirmeler hakkında bilgi verilmiştir.

1. Devī (Tanrıça)

Hindu dinî geleneğindeki Devī kavramı hem en üstün dişil varlık hem de onun farklı tezahürleri için kullanılır. Dolayısıyla tanrıçanın herhangi bir tezahürüne tapınan bir Hindu aslında Devī’nin kendisine de tapınmış olur. Bu da farklı tanrıça tezahürlerine tapınan Hinduları ortak bir noktada birleştirir.

Genel olarak Devī, bereketi ve şefkati sembolize eden anne olarak tasavvur edilmiştir.¹⁵⁶ Genellikle Devī, kırmızı bir elbise giymiş bir kadın suretinde tasvir edilmiştir. Bu elbise yaratıcılığı ve canlılığı sembolize etmiştir.¹⁵⁷ Benzer şekilde ellerinde tuttuğu ok ve yay onun iradesini, kement bilgisini, üvendire ise icraatlarını temsil etmiştir.¹⁵⁸

Klasik Dönem Hinduizm’i öncesi umumi olarak tanrıça ile ilgili bilgiler bulunmasına rağmen hususi olarak Devī’den bahseden herhangi bir yer almamıştır. Bu çerçevede dönemin ilk eseri olan Vedalarda ve Upanişadlarda Devī adına rastlanma-

¹⁵⁶ Patrica Monaghan, *Encyclopedia of Goddess and Heroines*, Vol. I, England 2010, s. 169.

¹⁵⁷ Monaghan, s. 169; Heinrich Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, çev. Gül Çağalı Güven, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 230.

¹⁵⁸ Zimmer, s. 230.

mıştır. Bununla birlikte Upaniṣadlarda Devī'yi ifade etmek için yaratıcı Tanrı Brahmā'ya¹⁵⁹ ait olan “nirguna” (niteliği olmayan) ve “saguna” (niteliği olan) sıfatları kullanılmıştır. Bu sıfatlarla birlikte Devī kavramı hem nihai gerçeğin hem de tüm tanrı ve tanrıçaların görünüşlerinin kaynağı olarak telakki edilmiştir.¹⁶⁰ Daha sonraki dönemde ait Mahābhārata Destanı'nda ise çeşitli isimlerle ve ona ait özelliklerle Devī'den çeşitli isimler altında söz edilmiştir.¹⁶¹ Aynı şekilde Harivaṃṣa Destanı'nda Devī için söylendiği düşünülen bir ilahi yer almıştır. Aryastava olarak bilinen bu ilahide o, hayat (civanam), zafer (vicaya) olarak adlandırılmış ve merhametli ve bereketli olduğundan bahsedilmiştir. Yine bu ilahide Devī, kurtuluş (mokṣa) olarak isimlendirilmiş ve nihai gerçek olduğunu bir kez daha vurgulanmıştır.¹⁶²

Devī, purāṇa metinleriyle Hindu dinî geleneğinde daha belirgin hale gelmiş, çeşitli yeni isimler almış ve farklı tezahürlere girmiştir.¹⁶³ Bu metinlerden biri olan *Kūrma Purāṇa*'da onun en yüce varlık olduğundan ve başta Pārvatī olmak üzere çeşitli isimlerle adlandırıldığından söz edilmiştir.¹⁶⁴ Bir başka purāṇa olan *Devī Bhāgavat Purāṇa*'da onun nihai varlık olmasına rağmen kozmik düzeni devam ettirmek için çeşitli tezahürlere girdiğinden bahsedilmiştir.¹⁶⁵ Yine aynı purāṇada o, Lakṣmī olarak isimlendirilmiş, prākṛt (madde, evren) ve māyā¹⁶⁶ ile ilişkilendirilmiştir.¹⁶⁷ Buna göre prākṛt evrenin yaratıcı enerjisi olarak görülmüştür. Māyā olarak ise yüce varlığın kendisinin ve özünün kavranmasına engel olan yanılsama kabul edilmiş. Böylece o, Hin-

¹⁵⁹ Brahmā, Hindu tanrı üçlemesinden biri olan Brahma, evrenin yaratıcı tanrısıdır (Kaya, s. 56).

¹⁶⁰ David Robert Kinsley, *Hindu Goddesses*, University of California Press, London 1988, s.136.

¹⁶¹ John Dowson, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature*, Broadway House Press, London 1928, s. 86; Mahābhārata 2.11; 3.221.

¹⁶² Kinsley, s. 140-141.

¹⁶³ Dowson, s. 86.

¹⁶⁴ Kinsley, s. 140; *Kūrma Purāṇa* 10.

¹⁶⁵ Kinsley, s. 138.

¹⁶⁶ Māyā, *Ṛgveda*'da Tanrı'nın yeryüzündeki doğaüstü gücünü ifade ettiği gibi yanıltıcı algı olarak da bahsedilir. *Purāṇalar*'da ise māyā Devī'nin kişileştirilmiş hâli olarak gösterilir (Johnson, s. 204).

¹⁶⁷ *Devī Bhāgavat Purāṇa* 1.2.6-10, 3.3.35-67, 3.4.21-31, 5.7.27-32; Pintchman, s. 144.

dulara yanılısamalar dünyasına nasıl girdiklerini göstermeye çalışarak onların kurtuluşuna yardımcı olmuştur. Devī *Brahmāṇḍa Purāṇa*'nın bir bölümü olan *Lalita-Sahasranama*'da ise Devī'nin viramata (savaşçıların annesi), viraradhya (savaşçılar tarafından inanılan), rakṣasanghi (ifritleri yok eden) gibi lakaplarına yer verilmiştir.¹⁶⁸ Bahsedilen metinlerde Devī, en üstün yüce varlık olarak kabul edilmiş ve çeşitli görünümlere bürünmüştür. Bu metinler arasında özellikle purāṇaların zamanla mezhepsel özellikler içermesi Devī'nin ortaya çıktığı tezahürlerde ve aldığı isimlerde belirgin şekilde yansımaları bulmuştur.

Hint mitolojisinin önemli kaynaklarından biri olan purāṇalarda Devī, genel olarak iki farklı özellikte görülmüştür. Bu tezahürlerden ilki yumuşak ve merhametli, ikincisi ise hiddetli ve öfkeli olmuştur. Mitlere göre Devī'nin yumuşak görünümü Umā, Gaurī, Pārvatī, Satī gibi olumlu özellikleri baskın olan tanrıçalarda ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹ Onun bu tezahürlerinde yer alan tanrıçalar bolluğun, bereketin kaynağı olarak görülmüş; bilgiye ve kurtuluşa götüren yolları işaret etmiştir. Hindular onlara müreffeh bir hayat sürmek ve kendilerine şans getirmesi için tapınmışlardır. İbadet esnasında heykelleri çiçek ve mücevher gibi değerli eşyalarla süslenen bu tanrıçalara kutsal kabul edilen çeşitli yiyecekler sunulmuştur. Tanrıçaların yukarıda sayılan özellikleri taşıdığı inancı ve onlara tapım şekli günümüze kadar devam etmiştir.

Devī, öfkeli ve hiddetli yönünü Bhairavi, Kālī, Durgā, Çañḍī, Bhadrakālī gibi savaş tanrıçalarında göstermiştir.¹⁷⁰ Örneğin Tanrıça Kālī ellerinde çeşitli silahlarla, kanlı bir görüntü ile harp meydanlarında betimlenmiştir. Bu özellikleri içinde düşünülen Devī'nin sahip olduğu enerjinin kuvvetine ve kötülüğe karşı mücadelesindeki zafe-

¹⁶⁸ Kinsley, s. 138; Lalita-Sahasran 72, 149, 156.

¹⁶⁹ Martha Ann-Dorothy Myers Imel, *Goddess in World Mythology*, ABC-CCIO Press, USA 1993, s. 258; T. R. R. Iyenger, *Dictionary of God and Goddesses*, D. K. Printword, New Delhi 2003, s. 55.

¹⁷⁰ Ann-Imel, s. 258; Iyenger, s. 56.

rine inanılmıştır. Onun bu yönünde yer alan tanrıçalara Hindular hastalıklardan, sıkıntılardan ve kötü düşüncelerden kurtulmak için tapmış; onları memnun etmek için insan ya da hayvan kurban etmişlerdir.¹⁷¹

Hint filozofları ve teologları Devī'nin bu iki özellikteki ontolojik doğasını anlamak için onun hakkında üretilen mitleri ve geçmişten günümüze çizilen tasvirlerini incelemişlerdir. Bu incelemeler, Devī'nin olumlu özelliklerinin evrendeki nihai gerçeğin yaratıcı gücünü simgelediğini göstermiştir. Bu güç onu yaratmanın etkin sebebi ve temel maddesi haline getirmiştir. Olumsuz sayılan özellikleri ile düşünüldüğünde ise o, hareket ettirici ve yok edici kuvvet olarak kabul edilmiştir.¹⁷²

Bazı Hint filozofları ve teologları tarafından ise Devī; māyā (yanılgı), śakti (dişil güç) ve prākṛt (madde) kavramları ile özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda Devī, kademeli olarak önce māyā (yanılgı), sonra avidyā (ruhsal cahillik) en son noktada ise mahāmāyā (büyük yanılgı) ile ilişkilendirilmiştir.¹⁷³ İnsanlar, yaşam döngüsü olan saṃsāra içinde somutun ardındaki soyutu çoğunlukla idrak etmekte zorlandıkları için māyālara, avidyāya ve mahāmāyā takılıp kalmıştır. Devī, bu döngü içinde bizzat mayanın görünümüne bürünmüş, doğanın çeşitli parçalarında kendisini göstermiştir. İnsanlardan bu mayalara bakıp onların somut görünümleri arkasındaki tanrıçanın gücünü ve varlığını fark etmelerini beklemiştir.¹⁷⁴

Devī'nin tanrısal gücünün ve kozmik enerjisinin śakti kavramında kendini gösterdiği düşünülmüştür. Bu kavram ile o yalnızca kozmogonik bir kuvveti değil, aynı zamanda kozmik bir kuvveti temsil etmiştir. Aktif gücü temsil eden Devī bu yönü ile

¹⁷¹ Kinsley, s. 141-145.

¹⁷² Kinsley, s. 134; Pintchman, s. 180.

¹⁷³ Tracy Pintchman, "The Goddesses Fount of The Universe", *Seeking Mahādevī*, Ed. Tracy Pintchman, State University of New York Press, New York 2001, s. 78.

¹⁷⁴ A. L. Dallapiccola, *Hint Mitleri*, çev. Bilgesu Savcı, Phoenix Yayıncılık, Ankara 2013, s. 87.

yaratıcı olduğu kadar yok edici olabilir.¹⁷⁵ Şakti ile onun yaşamın mutlak yaratıcısı olduğu, evrenin ritmini kontrol ettiği ve nihai gerçeğin altındaki gücü temsil ettiği kabul edilmiştir. Prākṛt ile de Devī'nin evrenin ve yaratmanın temel maddesi olduğu anlatılmıştır. Bu özelliğiyle tanrıçanın kozmosu yarattıktan sonra kendisinin de onun içine girdiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Hindular için evren basitçe tanrıça olarak görülmüştür.¹⁷⁶

Sonuç olarak Hinduizm'deki Devī kavramı hem tek ve yüce bir varlığı, hem de bu yüce varlığın farklı tezahürlerini ifade etmiştir. Ancak Hindu dinî geleneğine yakından bakıldığında tanrıça inancı içinde Devī'nin yukarıda bahsedilen tezahürlerinin, tekil olan varlığından daha çok ön planda yer aldığı görülmüştür.

2. Grāmadevī (Yerel Tanrıçalar)

Hinduizm'de tanrıçayı ifade etmek için kullanılan kavramlardan biri de Grāmadevī'dir. Yerel tanrıçalar anlamına gelen ve kozmik ana tanrıçanın bölgesel tezahürleri olarak görülen Grāmadevīler, güneye çekilen Dravidler arasında görülmüştür. Bu tanrıçalar sonu “amma”, yani “anne” anlamına gelen¹⁷⁷ ekle oluşturulmuş Kallāpuriamma, Huskūramma, Chinnintamma, Vallalamma vb. isimlerle anıldığı gibi Kannagi, Reṇukā (Yelamma), Manasi olarak da tanınmıştır.¹⁷⁸ M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren de o, şaktinin temsili haline gelen tanrıçaların içinde asimile olmuştur.¹⁷⁹ Bu nedenle Grāmadevī'ye ait bilgiler çoğunlukla sözlü gelenekle aktarılmıştır. Kültleri ve

¹⁷⁵ Pintchman, *The Rise of The Goddess in Hindu Tradition*, s. 198.

¹⁷⁶ Kinsley, s. 135; Pintchman, *The Rise of The Goddess in Hindu Tradition*, s. 145.

¹⁷⁷ Joseph Knight, *English and Tamil Dictionary*, American Mission Press, USA 1882, s. 572.

¹⁷⁸ Arun Jaganathan V.R., “Yellamma Cult and Divine Prostitution: Its Historical and Cultural Background”, *International Journal of Scientific and Research Publication*, C. III, S. 4, France 2013, s. 1; Devdutt Pattanaik, *The Goddess in India: The Five Face of Eternal Feminine*, Korea 2000, s. 152.

¹⁷⁹ Veitch, s. 101.

tapım şekilleri benzeyen yerel tanrıçalar hakkındaki anlatım da purāṇalarda geçen Reṇukā miti¹⁸⁰ etrafında şekillenmiştir.¹⁸¹

Grāmadevī ile ilgili malumat kısıtlı bilgilerden oluşmasına rağmen onlara hem Devī'nin tezahürleri hâline gelmeden önce, hem de geldikten sonra hayat verici, bereketin kaynağı ve kötü ruhlardan koruyucu olarak tapınılmıştır. Hindu dinî geleneğinde toprağın verimliliğini sağlayan, ürünleri çoğaltan ve köylülere kötülüklerden koruyan bu yerel tanrıçaların herhangi bir antropomorfik görünümü olmamıştır.¹⁸² Bu nedenle onlar, çoğunlukla dişi üreme organını simgeleyen yonilerle¹⁸³ yontulmamış taşlarla ve ağaçlarla temsil edilmiştir.¹⁸⁴ Ağaçların köklerinde, nehirlerdeki taşların altında, tepelerin üzerinde ve karınca yuvalarının içinde yaşadığına inanılan Grāmadevī'ye ait tapınakların da belirli bir mimarî yapısı bulunmamış, basit- özensiz inşa edilmiş ve içine tanrıçayı temsil eden taşlar konulmuştur.¹⁸⁵ Yılın belirli zamanlarında onlar için Brahmān (din adamı) olmayan kişiler tarafından icra edilen çeşitli ritüeller düzenlenmiştir.¹⁸⁶ Hem toprağa hem insana verim ve bereket verdiğine inanılan yerel tanrıçalar

¹⁸⁰ Reṇukā mitiyle ilgili çeşitli anlatımlar mevcut olmakla birlikte içlerinde en yaygın olanı Mahābhārata Destanı'nda ve Bhāgavat Purāṇa'da yer almaktadır. Buralardaki anlatıma göre Camadagni ve Reṇukā bir köyün yanındaki aşramda (inziva yeri) yaşarlar. Burada Reṇukā her gün nehre gider ve eşinin pūcāsi (ibadet) için iffetinin vermiş olduğu güç ile fırınlanmamış çömlleklerde su getirir. Yine bir gün Reṇukā nehre gittiğinde orada bir gandharva (su perisi) görür ve onun güzelliğinden etkilenir. Bir anlık etkilenmeden sonra hemen kendini toplayan Reṇukā eşinin pūcāsi için gerekli suyu alır ve aşrama döner. Fakat eşi Camadagni o aşrama gelir gelmez onun yapmış olduğu bu anlık sadakatsizliği ve bu yüzden sahip olduğu gücü kaybettiğini anlar. Bu duruma sinirlenen Camadagni oğullarından annelerini öldürmelerini ister. Ancak bu isteği oğullarından sadece Paraşurāmā kabul eder ve baltası ile hem annesini hem de babasının sözüne itaat etmeyen kardeşlerini öldürür. Paraşurāmā'nın bu davranışından çok memnun olan Camadagni oğluna kendisinden bir dilekte bulunmasını ister. Bunun üzerine Paraşurāmā babasından annesini ve kardeşlerini hayata döndürmesini ister (Mahābhārata 3.7.116; Devdutt Pattanaik, *Mit ve Mitya*, çev. Çiğdem Erkal, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2016, s. 133; Elaine Craddock, "Reconstructing The Split Goddess as Śakti in A Tamil Village", *Seeking Mahādevī*, Ed. Tracy Pintchman, s. 148).

¹⁸¹ V.R., s. 1.

¹⁸² Bulbul Sharma, *The Book Devi*, Penguin Group, New Delhi 2001, s. 145.

¹⁸³ Veitch, s. 76.

¹⁸⁴ V.R., s. 1.

¹⁸⁵ H. Krishna Sastri-Rao Saheb, *South Indian Images of Gods and Goddess*, The Sale of Madras Government Press, Madras 1916, s. 223; Elina W. Gadon, "From Blood to Fire: The Changing Culture of The Village Goddess in Orissa"; *Indian Religion Conference*, New Delhi 2005, s. 3.

¹⁸⁶ Sastri-Saheb, s. 226.

için yapılan ritüellerin en önemli parçasını kurban törenleri oluşturmuştur. Grāmadevī'nin yenileyici gücünün sembolünü kan olarak gören Hindular çoğunlukla bufalo, koyun, keçi, domuz gibi hayvanları kurban etmişlerdir.¹⁸⁷ Ayrıca söz konusu ibadetlerde ateşte yürüme, ağzının kenarına ya da diline metal geçirme, göğsünü yaralama, kılıçla alnını çizme gibi tapınma şekilleri yer almıştır.¹⁸⁸ Bu ibadet ve tapınma şekilleri daha sonraki dönemlerde az da olsa değişerek günümüze ulaşmış, bazı kabilelerde ve Güney Hindistan'da görülmeye devam etmiştir.

Ārilerin Hindistan'a gelmesiyle tanrıça inancı zayıflasa da varlığını güneydeki Dravidler arasında korumayı sürdürmüştür. Bu da Hint alt kıtasında yer alan ve klasik dönem öncesine uzanan tanrıça inancının tek bir tanrıça ile sınırlı kalmadığını göstermiştir. Dravidlere has bir inanç olan tanrıça inancının yine bu yerel halk içinde Grāmadevī şeklinde devam etmesi, yerel tanrıça inancının önceden de var olduğunu göstermiştir. Söz konusu tanrıçalara bereket ve korunma için tapınması yerli halkın ataerkil ve savaşçı bir karakter taşımadığına işaret etmiştir.

3. Daş Mahāvidyā (On Büyük Bilgi Tanrıçası)

Daş Mahāvidyā Hinduizm'de tanrıça için kullanılan çeşitli kavramlardan biri olmuştur. Bu kavramın Ārilere mi yoksa Dravidlere mi ait olduğu hususunda pek fazla bilgi bulunamamıştır. Daş Mahāvidyā hakkındaki malumatlar purāṇa metinlerinde yer almıştır. Daha sonra M.S. 1. yüzyılda başlayan, 10. yüzyılda olgunlaşan ve Hinduizm'in üç temel mezhebinden biri sayılan Tantrizm ile Şaktizm'in ortaya çıkışıyla Daş Mahāvidyā'ya duyulan saygı ve verilen önem çoğaldığı için inanç sistemi içindeki ağırlığı ve görünürlüğü artmıştır.

¹⁸⁷ Henry Whitehead, *The Village Gods of South India*, Association Press, Calcutta 1921, s. 18; Gadon, s. 9.

¹⁸⁸ Sastri-Saheb, s. 226.

Etimolojik olarak “on büyük bilgi” anlamına gelen bu kavram¹⁸⁹, Devī’nin farklı görünüşlerini ifade etmiş; Kālī, Tārā, Tripurā Sundarī/Şodaşī,¹⁹⁰ Bhuneşvarī, Bhairavī, Çinnamastā, Dhumāvatī, Bagalāmukhī, Mātangī ve Kamalā isimlerini taşıyan on tanrıçadan oluşmuştur.¹⁹¹ Bu tanrıçaların her birinin özgürlüğe, yani kurtuluşa götüren bilgiyi temsil ettiği düşünülmüştür.¹⁹² Ayrıca onların kozmik düzenin yaratıcısı ve devam ettiricisi olduğuna inanılmıştır. Bu özellikleriyle söz konusu grupta yer alan tanrıçalar, aynı özelliklere sahip Tanrı Vişnu’nun on avatari ile ilişkilendirilmiştir.¹⁹³

Daş Mahāvidyā’nın hakkında en eski bilgileri barındıran purāṇa metinlerinde üç mitolojik anlatım bulunmuştur. Bu anlatımlardan ilkinde Daş Mahāvidyā, babasının düzenlediği törene gitmesine eşinin izin vermediği Satī’nin bedeninden ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴ İkinci anlatıma göre Tanrıça Pārvatī, eşi Şiva’nın evden gitmesini önlemek için kapıları tutmaları amacıyla Daş Mahāvidyā’yı yaratmıştır.¹⁹⁵ Üçüncü anlatımda ise Satya Yuga’da¹⁹⁶ benzer şekilde eşi Kālī ile yaşamaktan bıkan Şiva’nın bulundukları

¹⁸⁹ Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, The Clarendon Press, London 1964, s. 472.

¹⁹⁰ Devī Bhāgavat Purāṇa ve Bṛhaddharma Purāṇa’ya göre Tanrıça Tripurā Sundarī ve Şodaşī iki ayrı tanrıçadır (Bkz. Saipriya Viswanathan, “Dus Mahāvidyas”, *Newsletter Archives*, India 2010, s. 2; Devī Bhāgavat Purāṇa 12.14.46-68).

¹⁹¹ Zaman zaman Daş Mahāvidyā’ya yok edici Tanrıça Durgā ile bereket veren Tanrıça Annapurna’nın eklenmesiyle grupta yer alan tanrıçaların sayılarında bir artış görülmüştür (David Kinsley, *Tantric Visions of The Divine Feminine, The Ten Mahāvidyas*, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi 1998, s. 9).

¹⁹² A. Jones Constance-James D. Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, The Rosen Publishing Group, USA 2007, s. 119.

¹⁹³ Jain, s. 11.

¹⁹⁴ Kinsley, *Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 23-25.

¹⁹⁵ Tānrika metinlerine göre bu mitin gizli anlamı alegori üzerine dayanır. Buna göre mitte bahsi geçen ev insan bedenini temsil eder. Evin on kapısının kapatılması ise iki göz, iki kulak, burun, ağız, anüs, penis veya vajina ve brahmarandhra’dan (başın en üstündeki delik) oluşan on bedensel deliğin kontrolü veya kapanması anlamına gelir. Bu alegorik yorumda Şiva’nın Pārvatī’nin evinden ayrılma isteği ise kişisel isteklere işaret eder (Kinsley, *Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 28).

¹⁹⁶ Satya Yuga, krta yuga olarak da bilinen satya yuga dünyanın dört devrinden ilkidir. Tüm metallerin en değerlisi olan altın ile sembolize edilir. Bu dönem mükemmel ve gerçek dönem olarak düşünülür. Brahma bu dönemin tanrısıdır. Ahlakı sembolize eden ve inek şeklinde tasvir edilen Tanrıça Dharma bu dönem boyunca dört ayağının üzerinde durur (Johnson, s. 180; James G. Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, The Rosen Publishing Group, Vol. I, New York 2002, s. 375; Constance-Jain, s. 247).

ortamı terk etmesini engellemek için Kālī'nin kendisini, Daş Mahāvidyā olarak tezahür etmiştir.¹⁹⁷

Bahsedilen mitlerden yola çıkılarak yüce varlık anlayışında Tanrı Şiva'yı merkeze alan Şivacılar Daş Mahāvidyā'yı bu tanrı ile bir arada düşünmüş ve bu grupta yer alan tanrıçaların Devī'nin farklı tezahürleri olduğunu kabul etmişlerdir. Zira Daş Mahāvidyā'nın mitsel kökeninde yer alan Tanrıça Satī, Pārvatī ve Kālī doğrudan hem Devī hem de Şiva ile ilişkili olmuştur. Bu da Daş Mahāvidyā'nın kökeninin Vedalara uzandığını göstermiştir. Hinduizm'in ezoterik geleneği olan Tantrizm mezhebi, Daş Mahāvidyā'nın içerisinde yer alan tanrıçaların bir kısmının (Kālī, Tārā, Bagalāmukhī, Bhaivarī, Tripurā Sundārī, Çhinnamastā), hareketli ve erkekler üzerinde baskın, bir kısmının da (Dhumāvatī, Matangī, Kamalā, Bhuneşvarī) durgun ve erkek karşısında pasif olduğunu düşünmüşlerdir. Tantrizm'in alt kolu olan Şaktizm ise Daş Mahāvidyā'yı sahip olduğu karakterlere göre değerlendirmiştir. Buna göre Tanrıça Kālī, Tārā, Bagalāmukhī, Çhinnāmastā, Dhumāvatī Daş Mahāvidyā'nın hiddetli karakterini, Bhairavī, Bhuneşvarī Bhairavī, Matangī, Kamalā, Tripurā Sundarī/Şodaşī ise Devī'nin ise yumuşak mizacını temsil etmiştir.

Daş Mahāvidyā grubunda bulunan tanrıçalar hakkındaki bir başka görüş, onların kardeş oldukları yönündedir. David Robert Kinsley bu görüş yazılı kaynaklarda yer almadığı için güvenilir saymadığını belirtmiştir. Ayrıca Kinsley bu tanrıça grubunun kadının hayat döngüsündeki üç aşamaya (genç kızlık, annelik, yaşlılık) işaret ettiği düşüncesini de makul görmemiştir. Nitekim Daş Mahāvidyā'nın içinde yaşlı bir dul olarak Dhumāvatī ve güzel bir genç olarak Tripurā Sundarī dışında bu aşamalara uyan tanrıça yer almamıştır. Ona göre Daş Mahāvidyā grubunda yer alan tanrıçalar üç koz-

¹⁹⁷ Kinsley, *Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 29.

mik süreçte (yaratıcı, devam ettirici, yok edici) var olmuştur. Bu düşüncesini de Tantra metinlerinde geçen, “*Mahamāyā, Tanrıça Ṣodashī olarak dünyayı yaratır, Tanrıça Bhuneṣvarī olarak dünyayı devam ettirir ve dünyayı yok etmek için Tanrıça Ḫinnāmastā olur.*” cümlesine dayandırmıştır.¹⁹⁸

Genel olarak değerlendirildiğinde Hinduizm’deki tanrıça inancının önemli bir yansıması olan Daṣ Mahāvidyā’nın içinde yer alan tanrıçaların bir yandan yumuşak bir yandan da hiddetli olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Devī’nin bir tezahürü olarak görülen bu gruptaki tanrıçaların zamanla mezhepsel bakış açısı ile değerlendirildiği dikkat çekmiştir.

4. Sapta Mātṛkā (Yedi Ana)

Yukarıda bahsettiğimiz Daṣ Mahāvidyā’nın dışında Hinduizm’de tanrıçayı ifade eden bir başka kavram Sapta Mātṛkā’dır. Etimolojik olarak “yedi ana” anlamına gelen¹⁹⁹ Sapta Mātṛkā; Ṣiva, İndra, Skanda, Brahmā ve Viṣṇu gibi önemli tanrıların diṣil enerjisi olan Brahmānī, Vaiṣṇavī, Māheṣvarī, Kaumārī, Vārāhī, İndrānī ve Nāra-simhī adlı tanrıçalardan oluşmuştur.²⁰⁰ Bu tanrıça grubunun kökeni Klasik Dönem Hinduizm öncesinde var olan İndus medeniyetine kadar dayandırılmıştır.²⁰¹ Nitekim Mohenco-daro’da bulunan yedi tanrıça heykeli bunun en güzel kanıtı olmuştur.²⁰² Bu dönemin başında yer alan eserlerde Sapta Mātṛkā’dan sadece kırmızı kardeşler olarak bahsedilmiştir.²⁰³

¹⁹⁸ Kinsley, *Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 30-41.

¹⁹⁹ Williams, s. 1150.

²⁰⁰ *Mārkaṇḍeya* ve *Matsya* gibi purāṇalar bu tanrıça grubuna Yogesvarī’yi ekleyerek grubun içindeki tanrıça sayısının sekiz olduğunu zikrederler, ancak bu tanrıçalara inananlar onların sayısının yedi olduğunu kabul etmektedirler (Bhadri Pal, “Sapta Matrikas”, *Orissa Review Journal*, Bhubaneswar 2009, s. 59; Meghani Goswami-Ila Gupta-P. Jha, “Sapta Matrikas in India Art and Their Significance in Indian Sculpture and Ethos”, *Anistoriton Journal*, March, C. IX, S. A051, India 2005, s. 2).

²⁰¹ Pal, s. 59.

²⁰² Monaghan, s. 188.

²⁰³ Ṛg Veda 9. 102.4, 10.5.5.

Sapta Mātṛkā hakkındaki daha detaylı ve geniş tanımlamalar Destanlar döneminde görülmüştür. Bu dönemin başlıca eseri olan Mahābhārata Destanı'nda dişil tanrısal varlıkların içinde yer alan bazı tanrıçaların Mātṛkā olarak adlandırılan bir grup olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca bu eserde Sapta Mātṛkā'nın tehlikeli bir tarafından da bahsedilmiştir.²⁰⁴ Söz konusu dönemde yazılmış olan Nāṭya Śāstra'da²⁰⁵ halkın Sapta Mātṛkā'ya inandığına dikkat çekilmiştir.²⁰⁶ Bhāsa²⁰⁷ Daridra Çarudatta'sında ve Śūdrakā²⁰⁸ Mr̥cchakatikā adlı oyununda kavşaklarda onlar için yapılan bağışlardan söz edilmiştir. Bāṇabhaṭṭa²⁰⁹ ise Harṣaçarit isimli biyografisinde matr-grh'da (anne evi) yaşayan bir münzevi anlatılmıştır.²¹⁰ Tapınaklar genel olarak bu gruptaki tüm tanrıçalar adına olsa da bazen tek bir tanrıçaya da adandığı görülmüştür. Çoğunlukla bu tanrıça Varahī ya da Çamunda olmuştur.²¹¹

Purāṇa metinleriyle birlikte Sapta Mātṛkā Hindu inancında önem kazanmış ve mitolojik anlatımlarla örülmüştür. Bu metinlerin genelinde korkunç ve öfkeli olduğu anlatılan tanrıçalardan dünyanın dengesini koruyan etkili savaşçılar olarak bahsedilmiştir. Sapta Mātṛkā'nın korkunç doğası özellikle *Bhāgavata Purāṇa*'da açık bir şekilde ifade edilmiş, bu bağlamda onun Tanrı Şiva'nın ordusunun bir parçası olan

²⁰⁴ Kinsley, Hindu Goddesses, s. 151, 153; Mahābhārata 12.3.207.

²⁰⁵ Nāṭya Śāstra, efsanevi ermiş ve mistik ilk oyuncu olan Bharata'ya atfedilen en erken dram kitabıdır. Yaklaşık olarak M.Ö. 200 ile M.S. 200 yılları arasında derlendiği düşünülen bu eser beşinci Veda olarak da nitelendirilir. Toplam otuz yedi bölümden oluşan bu eser üç temel performans sanatı olan müzik, drama ve dans hakkında detaylı bilgiler verir. Ayrıca bu kitapta estetik ve şiir hakkında da bilgiler bulunmaktadır (Johnson, s. 219; James G. Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, The Rosen Publishing Group, Vol. II, New York 2002, s. 467).

²⁰⁶ Jain, s. 10.

²⁰⁷ Bhāsa, yaklaşık M.S. 4. yüzyılda yaşamış sanskr̥t oyun yazarıdır (Johnson, s. 55).

²⁰⁸ Śūdrakā, 5. yüzyılın başlarında yaşamış önemli bir Hint şairidir (Lochtefeld, Vol. II, s. 647, Śūdrakā, *Toprak Arabacık*, çev. Korhan Kaya, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s.v).

²⁰⁹ Bāṇabhaṭṭa, M.S. 7. yüzyılda yaşamış şairdir (Johnson, s. 44).

²¹⁰ Kinsley, Hindu Goddesses, s. 155.

²¹¹ Monaghan, s. 188.

bhūta,²¹² vetāla,²¹³ piṣāça²¹⁴ gibi kötü ve tehlikeli varlıklarla ilişkisine işaret edilmiştir.²¹⁵ M.S. 4-6. yüzyıllar arasında ise bu tanrıça grubu, ortaya çıkmaya başlayan Şakti mezhebinin odak noktası hâline gelmiştir. Bu süreçte Sapta Mātṛkā yedi anne figürünün standartlaşmasına sebep olan Brahmānik gelenek tarafından benimsenmiş ve bu varlıklar ritüellerde kullanmıştır.²¹⁶

Sapta Mātṛkā Klasik Dönem Hinduizm öncesine ait bir inanç olsa da mitolojik bilgiler purāṇa metinlerine dayanmıştır. Bu metinlerde Sapta Mātṛkā'nın menşeinden bahseden çeşitli anlatımlardan iki tanesi Hindu dinî geleneğinde yaygınlık kazanmıştır. Söz konusu mitolojik anlatımlardan ilkinde Tanrı Şiva ve Viṣṇu, Andhaka adlı ifriti öldürmeye çalışmış, fakat başarılı olamamışlardır. Üstelik yaralanan bu ifritin kanından birçok ifrit çıkmıştır. Bunun üzerine tanrılar her tarafa yayılan ifritlerin kanını içerek öldürmesi için Sapta Mātṛkā görevlendirmişlerdir. İkincisinde tanrılar ifritlerle arasında çıkan büyük savaşta ifritlerin ordusunu yöneten Çanḍa ve Muṇḍa'yı öldürür. Bunun üzerine ölen iki ifritin intikamını almak isteyen Raktabīca tanrıları öldürmek için gelmiştir. Tanrılar da Sapta Mātṛkā'yı onunla savaşıması için yaratmıştır.²¹⁷

Bahsedilen mitlerde görüldüğü üzere Sapta Mātṛkā savaş meydanlarında ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Hindu toplumundaki yöneticiler ve asiller onların güçlü olduklarına ve kendilerini koruduklarına inanmışlar, savaşlarda onlardan yardım istemişler-

²¹² Bhūtalar, sanskr̥t dilinde yaratık, varlık, ruh, hayalet anlamına gelen bhūtalar bir çeşit aşağı mitolojik varlıklardır. Genelde bir kaza sonucu ölen insanın ruhu bhūta olarak kabul edilir. *Viṣṇu Purāṇa*'ya göre bhūtalar yaratıcı tanrının öfkeli olduğu bir anda yaratmış olduğu varlıklardır. Onlar gündüzleri ağaç içlerinde saklanır, geceleri mezarlıklarda dolaşır ve çiğ et yerler (Williams, s. 761, Kaya, s. 54).

²¹³ Vetālalar, ruh, hayalet, cin ve hortlak anlamlarına gelir. Bhūtalara benzeyen vetālalar bir tür hortlak olup cesetlerin içine girerek onları canlandırır ve insanlara iyilikte ve kötülükte bulunabilir. Yaşam yerleri ise mezarlıklar ve ceset yakılan yerlerdir (Williams, s. 1014; Kaya, s. 203).

²¹⁴ Piṣāça, bhūtalar ve vetālalar gibi aşağı mitolojik varlıklardandır. Vedalar bu varlıklardan ataların (Pitūh) düşmanı olarak görülür ve onların çiğ et yediklerinden söz edilir. Epik dönem eserlerinde piṣāçalar, rākṣasalara benzetilmeye, hatta onlarla özdeşleştirilmeye başlanır (Kaya, s. 143).

²¹⁵ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 159.

²¹⁶ Lynn Foulston-Stuart Abbott, *Hindu Goddesses Beliefs and Practices*, Sussex Academic Press, Portland 2009, s. 109.

²¹⁷ Goswami-Gupta-Jha, s. 2.

dir.²¹⁸ Ayrıca Hindular için Sapta Mātṛkā'nın görüldüğü harp alanı insan hayatını, mücadele ettiği ifritler ise duygularını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu grupta yer alan tanrıçalar arzuyu, öfkeyi, aç gözlülüğü, gururu, yanılgıyı, yergiyi, yeniden doğumu ve yok etmeyi temsil etmiştir.²¹⁹ Bu özellikleri ile tanrıçaların hem insanların dünya görüşüne yön vererek dünyevi kazancı sağlamada yardım ettiğine, hem de ruhsal değişim ve aşkınlığın yolunu açtığına inanmışlardır. Günümüzde ise Hindistan'da özellikle Orissa'da Sapta Mātṛkā'ya tapınımın halen yaygın olarak sürdüğü görülmektedir.

C. Hinduizm'de Önemli Bazı Tanrıçalar

Klasik Dönem Hinduizm öncesine kadar dayanan tanrıça inancı, Hindu dinî tarihinde çeşitli isimler almış ve farklı bedenlenmelerde görülmüştür. Bu tezahürler zaman içinde bağımsız birer tanrıça olarak kabul edilmiştir. Özellikle Tanrıça Pārvatī, Durgā, Kālī, Lakṣmī ve Sarasvatī Hinduların dinî hayatında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda onlar kadının toplumdaki konumunu belirleyen mihenk taşlarından biri olarak görülmüş, kadınlar için model oluşturmuştur. Bu tanrıçalardan Pārvatī, Durgā ve Kālī tezimizin ikinci bölümünde detaylı bir şekilde ele alındığı için bu kısımda Tanrıça Lakṣmī ve Sarasvatī hakkında bilgi verilmiştir.

1. Sarasvatī

Sanskrit dilinde “akış, akıntı” anlamına gelen Sarasvatī²²⁰ nehir tanrıçası olarak Klasik Dönem Hinduizm'in önemli tanrıçalarından biri sayılmıştır. Dönemin ilk eseri olan Vedalarda onun Tanrı İndra'nın ve Aşvinler'in²²¹ eşi, ana tanrıçanın bir tezahürü, yedi kutsal nehir kız kadeşlerinin lideri olduğundan ve güçlü akarak kuraklığı yok etti-

²¹⁸ Foulston-Abbott, s. 112.

²¹⁹ Goswami-Gupta-Jha, s. 2.

²²⁰ Williams, s. 1182.

²²¹ Aşvin, Vedik dönemin ikiz tanrıları olup insanlara gençlik ve güzellik kazandırır. Gökyüzünün çocukları ve güneşin oğulları olarak görülür. Yardımsever olmaları en önemli özellikleridir (Kaya, s. 49).

ğinden söz edilmiştir.²²² Eserin sonuna doğru o, güzel söz ile ilişkilendirilmiştir.²²³ Böylece onun için vācdevī (söz tanrıçası), cihvagravasini (dilın önünde oturan), kavi-cihvagravasini (şiiirde yaşayan), smṛtiṣakti (hafızanın gücü), vedagarbha (vedaların veya bilginin kaynağı), sarvasastravasini (şiiirde yaşayan) gibi sıfatlar kullanılmıştır.²²⁴ Bu sıfatlar onun sözle, sözün altında yatan düşünceyle ve bilgiyle ilişkisini yansıtmıştır. Kendisine atfedilen bu özelliklerle Tanrıça Sarasvatī, Brāhmaṇalar'da geçen söz tanrıçası Vāc'a benzetilmiştir. Böylece Vedaların sonlarına doğru Tanrıça Sarasvatī, nehir yahut su tanrıçasından ziyade söz tanrıçası olarak anılmaya başlamıştır.

Destanlarla birlikte Tanrıça Sarasvatī sözle ve bilgiyle ilişkilendirildiği ve ondan “vedaların annesi” şeklinde bahsedildiği halde,²²⁵ yer yer nehir tanrıçası olarak da anılmayı sürdürmüştür.²²⁶ Bu durumbazı Purāṇa metinlerinde²²⁷ de gözüke de Tanrıça Sarasvatī sanskr̥t diliyle, güzel konuşmayla ve sözle büyük oranda özdeşleşmiştir.²²⁸ O, yaratıcı tanrı Brahmā'nın eşi veya kız kardeşi olarak düşünöldüğü²²⁹ gibi Tanrı Brahmā'nın dişil enerjisi olarak da telakki edilmiştir.²³⁰ Ayrıca mitosların çokça yer aldığı bu metinlerde onunla ilgili birçok anlatım yer almıştır.

Genel olarak bilginin kişileşmiş hâli olarak kabul edilen Tanrıça Sarasvatī, ikonografilerde ve heykellerde költür, sanat ve bilimle bağlantılı olarak tasvir edilmiş-

²²² Stella Kramarisch, “The Indian Great Goddess”, *Chicago Journals*, The University of Chicago Press, C. XIV, S. 4, USA 1975, s. 245-246; George M. Williams, *Handbook of Hindu Mythology*, ABC-CLIO Press, USA 2003.s. 257; R̥g Veda 2.41.16, 2.35.5, 6.61.7-10, 10.17.9-10.

²²³ R̥g Veda

²²⁴ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 59.

²²⁵ Williams Joseph Wilkins, *Hindu Mythology Vedic and Puranic*, William Clowers and Son Limited, Kalkūta 1882, s. 94.

²²⁶ Mahābhārata 9.5, 9.36-37.

²²⁷ Şiva Purāṇa 2.4.7, 2.12.9.

²²⁸ Devī Bhāgavat Purāṇa 1.6.1-44, 3.18.12-14.

²²⁹ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 55. Ancak bazı purāṇalarda Sarasvatī'nin aslında Tanrı Vişṇu 'nın üç eşinden biri olduğundan ve daha sonra Brahma'ya hediye olarak verildiğinden söz eder (George M. Williams, s. 359; Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 58).

²³⁰ Stephen Knapp, *Avatars, Gods and Goddess of Vedic Culture*, Create Space Independent Publishing Platform, USA 2010, s. 141.

tir. Yapılan tasvirlerin çoğunda beyaz tenli olan bu tanrıça lekesiz bir elbise giymiş ve lotusun üzerinde oturmuş bir şekilde resmedilmiştir. Dört kollu betimlenen Tanrıça Sarasvatī'nin her bir elinde vīṇā (bir çeşit çalgı aleti), akṣamālā (tesbih), cag (testi) ve pustak (kitap) yer almıştır. Bazı tasvirlerde bu tanrıçanın ellerinde pāṣa (kement), aṅkuṣa (üvendir), padma (lotus), triṣūla (üç dişli mızrak), śaṅkha (deniz kabuğu) ve çakra (disk) bulunmuştur. Mitolojik anlatımlarda Tanrıça Sarasvatī'nin kullandığı ayrı bir binek aracından bahsedilmemesine rağmen o, bazen Tanrı Brahmā'nın binek aracı olan kuğu, bazen de tavuskuşu ile birlikte gösterilmiştir.²³¹

Tanrı Brahmā'nın gücünü ve aklını temsil eden Tanrıça Sarasvatī'nin beyaz tenli ve parlak olarak resmedilmesi onun akıl gücünü ve tamamen saf olduğunu simgelemiştir. Tasvirlerdeki dört kol hiçbir yerde engellenemeyen bir güce sahip olduğuna işaret etmiştir; sol elinde tuttuğu kitap fenni ilimleri, vīṇā ise sanatı ve kültürü ifade etmiştir. Sağ ellerinde tuttuğu tesbih ve testi mistik bilgiyi ve dinî ritüelleri temsil etmiştir. Tanrıçanın sağ elinde bunları tutuyor olması mistik ilimlerin seküler ilimlerden daha önemli olduğunu göstermiştir. Tanrıça Sarasvatī'nin lotus üzerinde oturması ve yanında bir beyaz kuğunun olması aşkın doğasını, mükemmelliğini ve sakinliğini sembolize etmiştir.²³²

Hindu dinî geleneğinde önemli bir yere sahip olan Tanrıça Sarasvatī'nin zaman içinde özelliklerinin somuttan soyuta kaymış olduğu görülmüştür. Çünkü söz konusu tanrıçaya önce nehir, sonra da söz ve bilgi tanrıçası olarak inanılmıştır. Ancak Vedik dönem boyunca İndus Vadisi'nin önemli nehirlerinden biri olan Sarasvatī ile ilgili algının çeşitli sebeplerden dolayı kuruması dikkate alındığında Tanrıça Sarasvatī'nin

²³¹ Swami Harshananda, *Hindu Gods and Goddesses*, Vedanta Press, Madras 2013, s. 80; Edward Moor, *Hindu Pantheon*, London 1810, s. 130.

²³² Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 62.

değişime uğraması şaşırtıcı olmamıştır. Daha sonraki dönemlerde bir değişikliğe uğramayan tanrıçaya bu çerçevede inanılmaya devam etmiştir. Nitekim bugün Hindistan'da pek çok okulun bahçesinde Tanrıça Sarasvatī'nin heykeli bulunmakta ve adına çeşitli festivaller düzenlenmektedir.

2. Lakṣmī

Sanskrit dilinde “işaret, belirti” anlamına gelen Lakṣmī, şans ve talih tanrıçasıdır.²³³ Köken olarak Dravidlere ait olan ve mısır tanrıçası kabul edilen²³⁴ Lakṣmī, Klasik Dönem Hinduizm'in başında Śrī olarak adlandırılmış; onun hayatın gücü olduğundan ve güçlü ışığı ile talihsizliği yok ettiğinden söz edilmiştir.²³⁵ Ayrıca söz konusu dönemin eserlerinden biri olan R̥gveda'ya sonradan eklenen Śrī Sūkta ilahisinde o, bereketle, üretkenlikle ilişkilendirilmiştir. Bu metinde Tanrıça Lakṣmī, soyla, güçle ve zenginlikle özdeşleştirilmiştir.²³⁶ Aynı ilahide padmasambhava (nilüferde doğan), padmavarna (nilüfer renkli), padmākshmi (nilüfer gözlü) gibi isimler verilerek o, nilüfer çiçeği ile ilişkilendirilmiştir.²³⁷ Bu dönemin önemli eserlerinden bir diğeri olan Atharvaveda'da Tanrıça Lakṣmī, hem talih (Lakṣmī) hem de talihsizlik (Alakṣmī) getiren iki kardeşten biri olarak anlatılmıştır.²³⁸ Yacur Veda'da ise Śrī ve Lakṣmī ayrı tanrıçalar şeklinde ele alınmış ve onlardan Tanrı Āditya'nın eşleri olarak söz edilmiştir.²³⁹ Ancak bu metindeki bazı yerlerde söz edilen iki tanrıça hem Tanrı Soma, hem de Tanrı Dharma'nın eşleri olarak görülmüştür.²⁴⁰

²³³ Williams, s. 892.

²³⁴ Pradyot Kumar Maity, *Folk-Rituals of Eastern India*, Abhinav Publication, India 1988, s. 14.

²³⁵ Constantina Rhodes, *Invoking Lakshmi*, State University of New York Press, USA 2010, s. 18.

²³⁶ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 20; Śrī Sūkta 3.2, 9.1, 28.2.

²³⁷ Zimmer, s. 106; Śrī Sūkta 17.1, 4.2.

²³⁸ Atharva Veda 7. 115.

²³⁹ Dowson, s. 176; Maity, s. 15.

²⁴⁰ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 23.

Destanlarla birlikte Tanrıça Lakṣmī, Tanrı Viṣṇu'nun eşi olarak görülmüş ve metinlerde onun kökeni ile ilgili bilgiler verilmiştir. Örneğin Rāmāyaṇa Destanı'nda onun sabanla açılan güzel bir toprağın içinden kendi kendine doğduğu ve Sītā şeklinde görüldüğü anlatılmıştır.²⁴¹ Mahābhārata Destanı'nda ise okyanustan çıktığından, şans getirdiğinden ve soyundan söz edilmiştir.²⁴² Purāṇa metinlerinde Tanrıça Lakṣmī'nin, hem Tanrı Viṣṇu'nun genç ve güzel eşi, hem de bereketin, refahın ve talihin bedenlenmiş hâli olan tezahürlerinden bahsedilmiştir.²⁴³ Klasik Dönem Hinduizm sonrasında Tanrıça Lakṣmī (Śrī) şans, talih ile özdeşleştirilmeye ve Tanrı Viṣṇu'nun eşi olarak görülmeye devam etmiştir.

Tanrıça Lakṣmī'nin kökeni, tezahürleri, fiziksel özellikleri ve mitleri en çok purāṇa metinlerinde yer almıştır.²⁴⁴ *Padma, Agni, Skanda, Viṣṇu ve Devī Bhāgavat Purāṇa*'da yer alan bir mit Hindu dinî geleneğinde yaygın olarak bilinmiştir. Bu mite göre ermiş Durvasas'ın laneti üzerine Tanrı Indra'nın gücü elinden alınmış ve buna bağlı olarak da ağaçlar ve bitkiler kurumaya başlamıştır. Bunu fırsat bilen ifritler de tanrıları yok etmeye karar vermişlerdir. İfritlerin bu düşüncesini öğrenen Indra, Brahmā ve diğer tanrılar ile birlikte Tanrı Viṣṇu'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Tanrı Viṣṇu, tanrılar ve ifritlerden faydalı ve iyileştirici tüm otları toplayarak süt okyanusunda çalkalamalarını, içinden çıkacak amṛtayı (ölümsüzlük suyu) bulan tarafın galip geleceğini söylemiştir. Tanrılar ve ifritler Meru Dağı'nı çubuk, yılanların kralı Ananta'yı da halat şeklinde kullanarak okyanusu çalkalamaya başlamışlardır. Bu es-

²⁴¹ Nanditha Krishna, *The Book of Vishnu*, Penguin Books, India 2009, s. 124.

²⁴² Mahābhārata 1.18, 2.66, 5.102, 13.149.

²⁴³ Tanrıça Lakṣmī, Tanrı Viṣṇu'nun eşi olduğu için belirli zamanlarda çeşitli bedenlenmeler içinde eşi ile birlikte yeryüzüne inmiştir. Bu durumda Tanrı Viṣṇu, Vāmana (cüce) olarak tecessüm ettiğinde Tanrıça Lakṣmī (Śrī) Padmā; Paraśurāmā (baltalı rāmā) olarak cisimleştiğinde Dharāni; Rāmā şekline büründüğünde Sītā olarak görülmüştür (Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 28).

²⁴⁴ Rhodes, s. 25.

nada Tanrı Vişnu da dağının batmaması için kūrma (kaplumbağa) şekline girerek aşağıdan desteklemiştir.²⁴⁵ Süt okyanusu çalkalandıkça içinden sırasıyla kāmadhenu (her şeyi veren inek), vaiśrava (beyaz at), airāvata (fil), kaustubhamani (mücevher), kalpavṛkṣa (kalpa ağacı), vāruṇi (şarap tanrıçası), Amṛta (ölümsüzlük suyu) ve Lakṣmī çıkmıştır. İfritler okyanustan çıkan ölümsüzlük suyunu alarak tanrıları yok etmek istemişlerdir. Ancak Tanrı Vişnu güzel ve çekici bir kadın kılığına bürünerek ifritleri kandırması ve onlardan elinden amṛta'yı almıştır.²⁴⁶ Purāṇalarda geçen bu anlatımda Tanrıça Lakṣmī'nin şansla ve talihle ilişkilendirilmesinin temelinde onun okyanusun çalkalanmasından ortaya çıkan çeşitli değerli nesnelerden ve varlıklardan biri olması yatmaktadır.

Tanrıça Lakṣmī'nin şans ve talihle ilişkisi tasvirlerine iki şekilde yansımıştır. İlkinde son derece güzel bir kadın olarak betimlenen tanrıça, büyük bir lotusun üzerinde oturmuş ve lotustan yapılmış bir çelenk takmıştır. Dört kollu resmedilen tanrıçanın sağ ve soldaki iki elinde lotus yer almıştır. O, diğer sağ elinde çanak tutmuş, sol eliyle de abhya²⁴⁷ mudrası yapmıştır. Aynı tasvirin bir başka biçiminde ise tanrıçanın ellerinde śankha (deniz kabuğu), amṛtakalaśa (ölümsüzlük suyunun bulunduğu testi) ve meyve bulunmuştur. Tanrıça Lakṣmī ile ilgili tasvirlerin ikincisinde ise o, pembe, sarı veya beyaz tenli, dört kollu ve kırmızı elbiseli olarak tasvir edilmiştir. Bu betimlemede Tanrıça Lakṣmī iki elinde lotus tutmuş, diğer elleriyle abhya ve bereket mudrası yap-

²⁴⁵ Dallapiccola, s. 43-44.

²⁴⁶ Harshananda, s. 87; Padma Purāṇa 5.6-8; Skanda Purāṇa 1.4; Vişnu Purāṇa 1.5, Devī Bhāgavat Purāṇa 9.41.

²⁴⁷ Abhaya mudrā, tek elin havada kalkık bir şekilde durmasıdır. Korku yok anlamına gelir (Cain Carroll- Revitol Carroll, *Mudras of India*, Singing Dragon Publisher, USA 2013, s. 64).

mıştır.²⁴⁸ Ayrıca yanında iki fil,²⁴⁹ önünde tahıl veya altınla dolup taşmakta olan bir kap yer almıştır.²⁵⁰

Tanrıça Lakṣmī'nin ellerindeki lotus çiçekleri hem kişinin kendi farkındalığını ve hayatın en yüce amacını hem de farklı durumlarda yaşayan varlıkların değişimini veya gelişimini temsil etmiştir.²⁵¹ Onun yanında bulunan fillerden biri bol yağmuru, diğeri ise asil bir yönetimi ifade etmiştir.²⁵² Ayrıca bu iki fil dünyevî zenginlik ve şöhreti de sembolize etmiştir. Onun giymiş olduğu kırmızı sarı ise canlılığın işareti-
dir.²⁵³ Tanrıçanın teninin beyaz olması onun evrene yayıldığını, sarı olması Vişnu ile bağlatışını, pembe olması ise tüm canlılara karşı merhametli karakterini göstermiştir. Tanrıça Lakṣmī'nin dört kolu insanın hayatındaki amaçlarını,²⁵⁴ elinde tuttuğu testi ölümsüzlüğü, meyve kişinin davranışlarının karşılığını sembolize etmiştir.²⁵⁵

Görüldüğü üzere Tanrıça Lakṣmī, Hindu dinî geleneğindeki tanrıça inancının önemli yansımalarından biri olmuş ve o, talihle, şansla ve bereketle ilişkilendirilmiştir. Orta Çağ ve Modern Hinduizm Dönemi'nde de ona bu çerçevede inanılmış ve adına çeşitli festivaller düzenlenmiştir.

Sonuç olarak yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bilgiler Hinduizm'deki ana tanrıça inancının klasik dönem öncesine kadar uzandığı göstermiştir. Ona olan inancın bu dönemde şekillendiği ve zamanla ritüellerin çeşitlenmesiyle yeni biçimler aldığı anlaşılmıştır. Nitekim başta Veda metinleri olmak üzere destanlarda ve

²⁴⁸ Sunita Pant Bansal, *Hindu Gods & Goddess*, Smriti Books, Delhi 2005, s. 73.

²⁴⁹ Knapp, s. 139; Bansal, s. 73.

²⁵⁰ Pattanaik, s. 96.

²⁵¹ Knapp, s. 138; Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 21.

²⁵² Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 21.

²⁵³ Bansal, s. 73.

²⁵⁴ Brahmanik geleneğe göre insanın bu dört var oluş amacı, dharma (kanun), artha (zenginlik), kama (memnuniyet hissi) ve mokṣa (kurtuluş) olarak isimlendirilir (Bkz. Johnson, s. 250; Rhodes, s. 32-42; Lochtefeld, Vol. II, s. 536).

²⁵⁵ Knapp, s. 140.

purāṇalarda tanrıça hem bağımsız ve tek hem de birden fazla tanrıça grubu olarak yer almıştır. Ayrıca bu metinlerde ana tanrıça farklı isimlerle anılmış ve çeşitli bedenlere bürünmüştür. Bu dönemde oluşan tanrıça anlayışı, Hinduizmin daha sonraki evrelerinde de varlığını sürdürmüştür.

II. BÖLÜM

HİNDUIZM'İN BAŞLICA TANRIÇALARI: PĀRVATĪ, DURGĀ, KĀLĪ

Yaklaşık olarak M.Ö. 2000'lerde başlayan ve varlığını günümüzde de devam ettiren Hinduizm'de tanrıça inancı önemli bir yere sahip olmuştur. Bu inancın merkezinde yer alan ana tanrıça Devī, Hindu dinî geleneğinde birçok şekle girmiş ve çeşitli isimler almıştır. Zamanla ona atfedilen her bir niteleme bağımsız birer tanrıça tezahürü olarak algılanmaya başlanmıştır. Ortaya çıkan tanrıçalardan Pārvatī, Durgā ve Kālī, Hindu dinî geleneği içinde özellikle Tantrizm ile Şaktizm mezheplerinde ayrı bir yere sahip olmuştur. Anaerkil bir toplumun ve ana tanrıöa inancının bir yansıması ve devamı olarak görülen bu iki mezhep Hint dinî geleneklerini yeniden yorumlamıştır. Bununla birlikte cinsel birlikteliğin bazı şekillerini içine alan ve dönemin burjivalarına yasaklanan eylemleri canlandırmıştır. Bu bağlamda Tantrizm ile Şaktizm yüce varlık anlayışının merkezine tanrıçayı koymuştur. Zamanla yukarıda adı geçen üç tanrıça söz konusu mezheplerin içinde ayrı bir yere sahip olmuştur. Bu bölümde tanrıça inancı içinde baskın olan bu üç tanrıça detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

A. PĀRVATĪ

Devī'nin müşfik nitelikteki tezahürlerinden biri olan Tanrıça Pārvatī, Tanrı Şiva'nın eşi, Kārtikeya'nın ve Gaṇeşa'nın annesi olarak görülmüştür. Bu rollerinde eşine karşı sadakatli ve çocuklarına merhametli olan Tanrıça Pārvatī, Hindu aile yapısı için önemli bir rol model olmuştur. Bu nedenle aşağıda onun menşeyinden, mitlerinden, tezahürlerinden ve Hindular için öneminden bahsedilmiştir.

1. Pārvatī İsmiinin Kökeni, Metinlerdeki Yeri ve Tezahürleri

Tanrıça Pārvatī, tıpkı Devī gibi farklı adlar almış ve çeşitli bedenlenmelere bürünmüştür. Bu tanrıça, hiddetli bir karaktere sahip olsa da daha çok müşfik ve sevecen mizacıyla bilinmiştir. Bu kısımda sırasıyla Tanrıça Pārvatī'nin isminin kökeninden, metinlerdeki yerinden ve tezahürlerinden bahsedilmiştir.

1.1. Pārvatī İsmiinin Anlamı ve Ona Atfedilen Diğer Adlar

Pārvatī, Sanskr̥t dilinde “dağ”, “yeryüzünün bir bölümü” gibi anlamları karşılayan ve bir tanrıça adı olarak kullanılan dişil bir kelimedir.²⁵⁶ Esasen tanrıça Pārvatī'ye atfedilen başka isimler de mevcuttur. Albrecht Friedrich Weber, ona isnad edilen bu isimleri açıklarken “*Tanrıça Pārvatī, Şiva, Agni ve Rudra ile bağdaştırılır. Bu yüzden onun eşi de birkaç tanrı formunun birleşimi olabilir. Bu bağlamda Umā, Ambika, Pārvatī, Hamavati Rudra'nın, Kālī ise Agni'nin eşi olarak düşünülebilir.*” ifadelerini kullanır.²⁵⁷ Ayrıca Tanrı Şiva'dan geldiğini ileri sürenler Mr̥dānī, Rudrānī, Şarvānī isimlerini kullanır.²⁵⁸ Ancak tanrıçanın adının babası Dakṣa ya da Himāvat'tan geldiğini daha muhtemeldir. Nitekim genellikle bu tanrıça, ikincil derecede önemli olan Tanrı Himavat ve eşi Mena'nın kızı Pārvatī olarak bilinir.²⁵⁹

Tanrıça Pārvatī'ye atfedilen birçok isim vardır. Bunlar arasında en çok yaygın olanlar Umā, Gaurī, Şakti, Bhudevī, Giricā, Dākṣāyaṇī, Mr̥dānī, Rudrānī, Girirācaputrī, Şailarācaputrī, Nagarācaputrī, Nagakanyā ve Parvatharācakanyā gibi isimlerdir.

²⁵⁶ Williams, s. 609.

²⁵⁷ Wilkins, s. 239.

²⁵⁸ Harshananda, s. 91.

²⁵⁹ Lochtefeld, Vol. II, s. 503.

1.2. Hint Kutsal Metinlerinde ve Edebiyatında Pārvatī

Tanrıça Pārvatī'nin kökeninin Dravidlerin inandığı dağ tanrıçasına dayandığı düşünülmüştür. Nitekim çoğu araştırmacı onun Brahmānik geleneği²⁶⁰ benimseyen, Āri olmayan halkın tanrıçalarından biri olduğuna inanmıştır.²⁶¹ Veda metinlerinde Tanrıça Pārvatī'nin ismi açık bir şekilde anılmasa da ondan Ambikā ve Rudranī olarak bahsedilmiştir. Bu metinlerin sonu olarak görülen Upanişadlarda ondan Tanrı Brahmā'nın bilgisini ortaya çıkarmak için aniden beliren ve kaybolan Umā ismiyle söz edilmiştir.²⁶² Destanlarda ise o, Satī'nin karması ve Tanrı Şiva'nın eşi olarak görülmüştür. Nitekim Tanrıça Pārvatī, Mahābhārata Destanı'nda hem Tanrı Himavat ile Menā'nın kızı, hem de Tanrı Şiva'nın eşi ve Kārtikeya'nın annesi rolünde anlatılmıştır.²⁶³ Harivaṃṣa Destanı'nda da Tanrı Himavat ile Menā'nın kızı Ekapātālā olduğundan ve üç dünyada Umā adıyla bilindiğinden bahsedilmiştir.²⁶⁴

Purāṇa metinleriyle birlikte Hindu inancında daha çok önem kazanan Tanrıça Pārvatī ile ilgili daha detaylı bilgiler verilmeye başlanmıştır. Örneğin kökeni ile ilgili *Varāha Purāṇa*'da onun hem Narayana'dan (Brahmā) çıktığından, hem de Dakṣa'nın kızı olduğundan söz edilmiştir.²⁶⁵ *Brahmā Vaivarta Purāṇa*'da Tanrı Şiva'nın ilk eşi Satī'nin kendini kurban etmesinin ardından Tanrıça Pārvatī olarak dünyaya yeniden

²⁶⁰ Brahmanik gelenek, M.Ö. 1000-M.S. 500 yılları arasında Kuzey Hindistan'da ortaya çıkan ve günümüz Hinduizm'inin de özünü oluşturan dinî sistemin adıdır (detaylı bilgi için bkz. Günay Tümer, "Brahmanizm", *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, s. 329-30).

²⁶¹ Constance-Ryan, s. 326.

²⁶² Tanrıça Pārvatī'nin bahsinin geçtiği yer Kena Upanişad'dır. Burada ondan " ... Hemen oracıkta çok güzel bir kadın oldu. Karlı dağların kızı Umā. ..." şeklinde bahsedilmektedir. Bu Upanişad referansı daha sonra tanrıçanın inananlar tarafından onun kutsallığına işaret eden bir kanıt olarak kullanılmıştır (Korhan Kaya, Upanishadlar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 188; Kinsley, Hindu Goddesses, s. 36).

²⁶³ Kinsley, Hindu Goddesses, s. 36; Mahābhārata 1.62, 12.324, 14.42.

²⁶⁴ Wilkins, s. 240.

²⁶⁵ Varāha Purāṇa 3.3.

gelmesine sebep olan olay anlatılmıştır.²⁶⁶ *Şiva Purāṇa*'da Tanrıça Pārvatī'nin, Tanrı Himāvat ile eşi Menā'nın kızı olarak nasıl doğduğundan, Şiva ile evlendiğinden ve dişil ifrit Darukā'yı yok etmek için Kālī şekline girdiğinden bahsedilmiştir.²⁶⁷ Klasik Dönem Hinduizm'e ait bazı edebî eserlerde de Tanrıça Pārvatī'den söz edilmiştir. Nitekim Kālidāsa'nın²⁶⁸ *Kumārasambhavam* adlı eserinde onunla ilgili mitler detaylı bir şekilde yer almıştır.²⁶⁹ Daha sonraki dönemlerde yazılmış eserlerde ise Tanrıça Pārvatī, Tanrı Şiva'nın eşi, Kārtikeya ve Gaṇeşa'nın annesi olarak görülmeye devam etmiştir.

1.3. Pārvatī'nin Tasvirleri ve Tezahürleri

Tanrıça Pārvatī'nin tasvirleri ve tezahürleri hakkında bilgiler çoğunlukla purāṇalar döneminde yazılan metinlerde yer almıştır. Bu metinlerde Tanrıça Pārvatī, esmer tenli, güzel bir kadın olarak tasvir edilmiştir.²⁷⁰ Tanrı Şiva ile birlikte resmedildiğinde iki kollu görülen Tanrıça Pārvatī sağ elinde mavi bir lotus tutmuş,²⁷¹ yanında fil kafalı oğlu Gaṇeşa ile birlikte betimlenmiştir.²⁷² Tek başına resmedildiğinde ise dört kollu çizilen tanrıça, iki elinde kırmızı ve mavi birer lotus tutmuş; diğer iki eliyle de varada²⁷³ ve abhya mudrası yapmıştır.²⁷⁴ Bazı tasvirlerinde ise tanrıça ellerinde deniz kabuğu, ayna, taç, tesbih, zil ve tabak tutmuştur.²⁷⁵

²⁶⁶ Bansal, s. 60; Vans Kennedy, *Researches Into The Nature and Affinity of Ancient and Hindu Mythology*, Kessinger Publishing, London 1831, s. 331.

²⁶⁷ Alain Danielou, *Gods of Love and Ecstasy*, Inner Tradition, US 1992, s. 82.

²⁶⁸ Kālidāsa, M.S. 4. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen önemli bir dram yazarı ve şairidir (Korhan Kaya, *Okyanusun Kıyısında*, İmge Yayınevi, Ankara 2003, s. 163).

²⁶⁹ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 40; bkz. Kālidāsa, *Birth of The War God*, Trans. Ralph Thomas Hotchkin Griffith, London 1853.

²⁷⁰ Wilkins, s. 247.

²⁷¹ Harshananda, s. 93-94.

²⁷² Suresh Chandra, *Encyclopaedia of Hindu God and Goddess*, Sarup&Sons Publisher, Delhi 2001, s. 246.

²⁷³ Varada mudrā, tek el ile yapılan bir işaret olup merhameti, sevgiyi ve bağışlamayı ifade eder (Carroll-Carroll, s. 397).

²⁷⁴ Harshananda, s. 93-94.

²⁷⁵ Chandra, s. 246.

Hindu mitolojisinde Tanrıça Pārvatī hem hiddetli hem de müşfik bir karaktere sahip olmuş, bu özelliklerini çeşitli bedenlenmelerde göstermiştir. Nitekim Tanrıça Pārvatī merhametli ve sevecen olduğunda Umā, Devī, Haimavatī, Gaurī şekline girmiş ve eşi Şiva ile birlikte görülmüştür.²⁷⁶ Öfkeli yönü Bhadrakālī, Mahākālī, Maheşvarī, Durgā, Kainṭabhanāṣinī gibi çöllerde veya yerin altında yaşayan savaş tanrıçalarında ortaya çıkmıştır.²⁷⁷ Ancak Tanrıça Pārvatī hiddetli karakteriyle büründüğü bu tezahürlerine rağmen daha çok müşfikliği, sevecenliği ve anneliği ile ön plana çıkmıştır. Bu durum onun mitlerinde ve tasvirlerinde görülmüştür.

2. Hint Mitolojisinde Pārvatī ve Onun Hindu Dinî Hayatındaki Yeri ve Önemi

Hindu panteonunda Devī'nin müşfik karakterlerinden biri olan Tanrıça Pārvatī, sadakatli ve sabırlı bir eş ve merhametli bir anne olarak dikkat çekmiştir. Tanrıça Pārvatī'nin Hindu dinî geleneğinin mitlerine ve yaşamına yansıyan bu özellikleri kadının aile içindeki konumunu etkilemiştir. Aşağıda, bahsedilen hususlar hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Pārvatī ile İlgili Mitler

Tanrıça Pārvatī ile ilgili mitler sıklıkla purāṇalar ve sonrasında ortaya çıkan metinlerde görülmüştür. Sözü edilen metinlerde tanrıça hakkında birçok mit bulunsa da burada *Şiva Purāṇa*'da geçen anlatımlara yer verilmiştir.

İlk mit Tanrıça Pārvatī'nin Dakṣa'nın kızı Satī olarak Tanrı Şiva ile yapmış olduğu evliliği ile ilgilidir. Buna göre Satī ve Şiva evlendikten bir süre sonra Satī'nin babası Dakṣa ile Şiva arasında bir rekabet başlar ve birbirlerine üstünlüklerini göstermek için çeşitli törenler düzenlerler. Bunlardan biri de tanrıların ve kutsal varlıkların

²⁷⁶ Harshananda, s. 93.

²⁷⁷ Edward Washburn Hopkins, *Epic Mythology*, Strassburg 1915, s. 224.

katılacağı Prayaga'daki (Allahabad) bir kurban törenidir. Bu törende kendine saygı göstermeyen Şiva'ya öfkelenen Dakşa, bir sonraki kurban törenine onu davet etmez. Tertiplenen merasimi tesadüfen duyan Satī, çağrılmadığı hâlde gider ve kibarca, yapmış olduğu bu davranıştan dolayı babasını ayıpladığını söyler. Kızının bu sözlerine sinirlenen Dakşa, ona ve eşine hakaret ettikten sonra kızı Satī'yi evlatlıktan reddeder. Bu olay üzerine Satī, babasını lanetleyip Şiva üzerine yoğunlaşarak meditasyon yapmaya başlar. Satī öyle bir yoğunlaşır ki bedeni mistik alevler içinde parçalanır. Eşinin öldüğünü öğrenen Tanrı Şiva keçeleşmiş saçını yolar ve öfkeyle bir kayaya doğru fırlatır. Fırlatılan bu saçların enerjisinden Tanrıça Vīrabhadra ve Mahākālī doğar ve Dakşa'yı öldürürler.²⁷⁸ Daha sonraki mitte Vīrabhadra, Tanrı Pārvatī'nin bir tezahürü olur.²⁷⁹

İkinci mit aşk tanrısı Kama'nın Tanrıça Pārvatī'ye yardım etmesi ile ilgilidir. Bu anlatıma göre Tanrıça Pārvatī Şiva'yı çok sevdiği için her gün ona çiçek götürür. Ancak Şiva meditasyon yaptığından ne onun ilgisini ne de getirdiği çiçekleri fark eder. Bunun üzerine Pārvatī, Kama'dan kendisine yardım etmesini ister. Kama da eşi Ratī ve bahar tanrısı Vasanta ile birlikte yeryüzüne iner. Vasanta meditasyonuna ara vermesi için Tanrı Şiva'nın bulunduğu ortamı hazırlarken, Kama ve eşi Ratī onun aklını karıştırmaya ve konsantrasyonunu bozmaya çalışır. Bir süre sonra Şiva'nın dikkatinin dağılmaya başladığını fark eden Kama, ona bir ok fırlatarak meditasyonunu sonlandırır. Tanrı Şiva aşk tanrısı Kama'ya sinirlenip onu üçüncü gözü ile yakar ve yeniden meditasyonuna dönmeye çalışır. Şiva'nın bu hareketini gören Pārvatī üzümlere babasının evine geri döner. Ratī de ölen eşi için gözyaşlarına boğulur. Onun bu durumuna

²⁷⁸ Şiva Purāṇa 2. 28-32.

²⁷⁹ George M. Williams, s. 233.

dayanamayan tanrılar, Şiva'dan Kama'yı yeniden dünyaya getirmesini isterler. Bunun üzerine Tanrı Şiva, onun ileride Rukminin'in oğlu Kṛṣṇa olarak doğacağını söyler.²⁸⁰

Üçüncü mit Tanrıça Pārvatī'nin Şiva'ya âşık olması ve onunla evlenmek için yaptığı tapas²⁸¹ ve onu sınadığı bağlılık testi ile ilgilidir. Mite göre Pārvatī, çocukluğunda yalnızca Şiva'yı eşi olarak kabul edeceğine yemin eder. Büyüdükçe Pārvatī'nin Şiva'ya karşı sevgisi artar. Bu sırada Şiva da riyazet yemini ettiği için Kailasa Dağı'nda derin bir meditasyon içerisinde.²⁸² Şiva'nın bu durumunu bilen büyük ermiş Narada, Pārvatī'ye yoğun bir çile döneminden geçmesi durumunda Şiva'yı memnun edebileceğini ve onun dikkatini çekebileceğini söyler. Böylece Pārvatī, ateş kefareti yerine getirmek için yaz mevsiminde her tarafı ateşle çevrili bir çemberin içinde kıpırdamadan oturur. Yağmur mevsiminde yağmurun kendisini sıırıslıkla ıslatmasına izin verir. Kış mevsiminde ise dondurucu soğuk suyun içinde Şiva'ya yoğunlaşmış bir şekilde meditasyon yapar. Bütün bunları yaparken Pārvatī aynı zamanda oruç (upavas) tutar. Sonunda onun manevî ateşi kendilerini yakacak dereceye gelince tanrılar, Şiva'ya görünüp Pārvatī'nin bu durumunun ancak onunla evlenmesi ile biteceğini söylerler. Uzun tartışmalardan sonra Şiva'nın onunla evlenmeyi kabul etmesi üzerine tanrılar Pārvatī'ye birçok ermiş göndererek onun sabrını ve sadakatini test ederler. Fakat yapılan bu teste güvenmeyen Şiva, bir Brahmān (din adamı) kılığına bürünür ve onu sınamak için birçok felsefî soru sorar. Sorulan sorulara doğru cevap vermesinden sonra Şiva, Pārvatī'ye gerçek yüzünü gösterir ve onunla evlenir.²⁸³

²⁸⁰ Şiva Purāṇa 2.77,79; Dallapiccola, s. 72.

²⁸¹ Tapas (riyazet), sıcaklık, ateş ve kanaat anlamına gelen Sanskrit bir kelimedir. Hint geleneğinde dinsel asketizmin gücü, bir tür sıcaklık olarak görülür. Ayrıca kişinin kendisini gerçekleştirmesi için sarf ettiği çaba ya da derin meditasyon şeklinde de nitelenir (Gündüz, s. 361; Dalal, s. 361).

²⁸² Lochtefeld, Vol. II, s. 505.

²⁸³ Şiva Purāṇa 3.22, 24, 25, 28.43-50, 29; Dallapiccola, s. 75.

Dördüncü mit, Tanrıça Pārvatī ile Tanrı Şiva'nın aşk oyunu oynaması ve oğulları Kārtikeya'nın²⁸⁴ doğması ile ilgilidir. Mite göre Şiva ve Pārvatī Himālayalar'daki evlerine çekilip zamanlarını aşk oyunları ile geçirirler. Ancak Tāraka'yı²⁸⁵ yok edecek bir erkek çocuğunun dünyaya bir türlü gelmemesi tanrıları huzursuz eder. Bunun üzerine Tanrı Vişṇu ve Brahmā, onların yanına giderler. Şiva onlara kapıyı açar açmaz spermleri yere saçılır. O sırada Agni²⁸⁶ bu spermleri yutar. Yanar hâldeki spermlerden rahatsız olan Agni, yedi ermişin eşlerinin ısınmakta olduğu ateşin yanına gelir. Ateşte tuhafılık olduğunu hisseden eşlerden biri oradan uzaklaşırken Agni kalan altı eşin üzerine spermleri bırakır. Bu olaydan sonra hamile kalan kadınlar ormana sürülür. Fakat kadınlar da bu spermleri taşıyamaz ve bir dağa boşaltır. Dağ da dayanamayıp onları Ganga (Ganj) nehrine akıtır. Sonunda bu nehirde altı çocuk doğar²⁸⁷ ve Pārvatī doğan bu çocukları çok severek yanına alır. Bir gün çocukları ile birlikte uyuyan Pārvatī, uykusunda onlara öyle bir sıkı sarılır ki bu altı çocuk kafaları hariç tek bir vücutta birleşir.²⁸⁸ Bu altı kafalı çocuk savaş tanrısı olacak Kārtikeya adını alır.

Beşinci mit Tanrıça Pārvatī'nin bir diğer oğlu Gaṇeşa ile ilgilidir. Mite göre Tanrıça Pārvatī yıkanmaya gitmeden önce tozlarla kaplanan güzel kollarını siler ve bu tozlardan Gaṇeşa'yı yaratır.²⁸⁹ Sonra da Tanrıça Pārvatī yıkanmaya giderken kendisine göz kulak olması için oğlunu kapının önüne bırakır. Bir süre sonra eşi Şiva gelir ve kapının önünde bekleyen çocuk onun içeriye girmesini engellemeye çalışır. Gaṇeşa'nın bu tutumuna öfkelenen Şiva çocuğun başını keser. Bu olayı öğrenen ve eşine

²⁸⁴ Bu tanrı Skanda ve Murugan isimleri ile de bilinir (Johnson, s. 172; Dalal, s. 189).

²⁸⁵ Tārakā, Tanrı Şiva'ya kendini adayan ve uzun müddet çile çektikten sonra kendisine özel güçler verilen ve sadece onun oğlu tarafından öldürülebilecek olan bir ifrittir (Dalal, s. 361).

²⁸⁶ Agni, Vedik dönemin ateş tanrısıdır. Rgveda'da adına iki yüz ilahi bulunur (Kaya, Hint Mitoloji Sözlüğü, s. 33).

²⁸⁷ Şiva Purāṇa 4.2; Dallapiccola, s. 76; Dalal, s. 189.

²⁸⁸ Kaya, s. 103.

²⁸⁹ Constance-Ryan, s. 326.

çok kızan Tanrıça Pārvatī öldürdüğü çocuğun kendi oğlu olduğunu söyledikten sonra onu yeniden dünyaya getirmesini ister. Bunun üzerine Şiva oradan geçen bir filin başını keser ve çocuğun bedenine ekler.²⁹⁰

Bahsedilen bu mitlerde görüldüğü üzere Devī'nin tezahürlerinden biri olarak Tanrıça Pārvatī sadakati, sevgisi ve anne özelliği ile dikkat çekmiştir. Onun bu nitelikleri hem Hindu aile yapısının şekillenmesine etki etmiş, hem de teolojik anlamda yaratmayla yok etme, dünyevî ve uhrevî arasındaki farkı temsil etmiştir.

2.2. Pārvatī'nin Hindu İnancındaki Yeri ve Önemi

Klasik Dönem Hinduizm'in öncesine uzanan Tanrıça Pārvatī ilk hayatında Satī ve Şiva'nın eşi şeklinde görülmesiyle Hindulara evlenmeyi ve soyun devamını gerekli gören arkaik gökyüzü tanrısı ve yeryüzü tanrıçasını hatırlatmıştır. Yaratmanın sürekliliği bu tanrı ve tanrıça arasındaki evlilik bağı ile sağlanmıştır. Bununla birlikte Satī'nin, dharmanın²⁹¹ ve yerleşmiş bir dinî alanın içinden gelip münzevi yaşamın içine gitmesi iki kutbun arasındaki arabulucu etkiyi sembolize etmiştir.²⁹² Yine de Hindular, Tanrı Şiva ve Tanrıça Pārvatī'nin normal yollarla çocuk sahibi olmaması karşısında bu iki hayatın zıtlığına inanmıştır.

Tanrı Şiva, ideal eş olarak önemli bir sembol olmasına rağmen onun aile hayatı Hindulara alışkın olmadıkları bir düzeni yansıtmıştır. Zira Tanrı Şiva mükemmel riya-zetin, Tanrıça Pārvatī ise dünyevî yaşamın simgesi olarak görülmüştür. Ancak bu iki zıt hayat onlar için münzevi hayatın ve evliliğin sembolik olarak birleştirilmesini tem-

²⁹⁰ Şiva Purāṇa 4.13-17; Padma Purāṇa 1.11; Kaya, s. 86.

²⁹¹ Dharma, terim olarak doğruluk, kozmik ve sosyal düzen, kanun, erdemli davranışlar ve din anlamına gelmektedir. İlk olarak Rgveda'da geçmekte ve ṛta'yı devam ettiren kanunlar, evreni ve toplumu düzenleyen aktif enerjiyi ve gücü ifade etmektedir (Johnson, s. 102; detaylı bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik, "Hinduizm'de Din ve Din Anlayışı: Dharma Kavramı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II Sempozyumu* (20-21 Kasım Konya 1998), Ankara 2000, s. 310-318).

²⁹² Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 39-40.

sil etmiştir.²⁹³ Birbirinden çok uzak birer felsefeyi barındıran bu iki yaşayış arasındaki çatışma, gerilim ve zıtlık, Tanrıça Pārvatī ve Tanrı Şiva'nın ortak yaşama uyumu, dayanışması ve uzlaşması ile çözülmüştür. Hindular tarafından söz konusu birliktelik Şiva-Şakti, Ardhanārīṣvara ve Liṅga-Yoni temaları ile ifade edilmiştir. Bu üç tema aynı zamanda Tanrıça Pārvatī ile ilgili mitolojinin, ikonografyanın ve felsefenin de merkezini oluşturmuştur.

Birinci tema olan Şiva-Şakti, Orta Çağ Hindu mitolojisinde büyük tanrıların sahip olduğu tüm içsel gücü simgelemiştir. Bu güç yani Şakti, kişileştirildiğinde daima tanrıçaların tezahüründe görünür olmuştur. Tanrıça Pārvatī de birçok mitte ve felsefe sisteminde Tanrı Şiva'nın Şakti'si şeklinde görüldüğü için doğal olarak kendisine verilen görevleri onun yerine uygulamıştır. Buna rağmen genel olarak Tanrı Şiva ve Tanrıça Pārvatī farklı yerlerde bulunmuş ve kendilerine özgü kavramları temsil etmiştir. Bu bağlamda Tanrı Şiva, yaratılan dünyadan az ya da çok uzak bulunurken Şakti olarak Tanrıça Pārvatī dünyada yer almış ve hareket etmiştir. Bununla birlikte Tanrıça Pārvatī'nin konumu yaratma rolünde prākṛt (tabiat, evren) ile tanımlanırken Tanrı Şiva'nın konumu puruṣa (saf ruh) olarak nitelenmiştir.

İkinci tema olan Ardhanārīṣvara, Şiva'nın yarı eril yarı dişil formunu ifade etmiştir. Bu tema iki tanrının birbiri için gerekli olduğunu ve yalnızca cinsel birleşme sayesinde tamamlandıklarını vurgulamıştır. Ayrıca tanrısallığın, cinselliğin her iki boyutunu da içerdiğini göstermiştir. Bu sayede tanrı imgesi hem eril hem dişil hem anne hem baba, hem yıkıcı hem de yaratıcı bir form kazanmıştır.

Üçüncü tema olan Liṅga-Yoni, Tanrı Şiva ve Tanrıça Pārvatī arasındaki gerilimin en sonunda dayanışma yoluyla çözüldüğünü göstermiştir. Bununla birlikte Liṅga

²⁹³ Lochtefeld, Vol. II, s. 505-504.

ve Yoni münzevi hayatla aile hayatı arasındaki yaratıcı ilişkiyi de sembolize etmiştir. Kısaca bahsedilen bütün bu zıtların birleşimi, dharmayı ve mokşayı²⁹⁴ temsil eden iki kutbu anlatmış ve vurgulamıştır.²⁹⁵

Tanrıça Pārvatī'nin Tanrı Şiva ile olan bağlantısı Hindular için iki çeşit felsefi görüşü önemli kılmıştır. Bu görüşlerin ilkinde Tanrı Şiva'nın Şakti'si olarak Tanrıça Pārvatī, evrenin yaratıcılığını ve eşyaların altındaki potansiyel gücü ifade etmiştir.²⁹⁶ Bu durumda Tanrıça Pārvatī evrenin yaratma ve süreklilik; Tanrı Şiva ise yok etme gücünü simgelemiştir.²⁹⁷ İkincisinde ise Tanrı Şiva ile Tanrıça Pārvatī sırasıyla rasayı²⁹⁸ ve tapası karşılamıştır. Tanrıça Pārvatī'nin rasayı simgelemesi babası Himavat'tan kaynaklanmıştır. Çünkü Hindular için Himavat bir dağ tanrısı olup hareketsizliği ve sarsılmazlığı ifade etmiştir. Bu sarsılmazlık ve hareketsizlik içsel ateş olan tapasın önemli bir parçası sayılmıştır. Bu nedenle Himavat'ın kızı olarak Tanrıça Pārvatī, tapas ile özdeşleşen Tanrı Şiva'ya, temelde öz olan rasa ile tapasın aynı şey olduğunu anlatmıştır. Tanrıça Pārvatī'nin ona eş olabilmek için yaptığı tüm katı ritüeller ise arzusun kararlılığını işaret ederek imkânsız gibi görünen şeylerin mümkün olabileceğini göstermiştir.²⁹⁹

2.3. Pārvatī Adına Düzenlenen Festivaller

Hindu inancında önemli bir yere sahip olan Tanrıça Pārvatī daha çok müşfik yönü ile bilinmekte ve bu yönünü merkeze alan çeşitli festivaller düzenlenmektedir.

²⁹⁴ Mokşa, kurtuluş anlamına gelmektedir. Klasik olarak insan hayatının dört amacı olarak kabul edilen mokşa kavramı olarak karmadan ve yeniden doğumdan kurtulmayı ifade eder (Johnson, s. 208; Dalal, s. 243).

²⁹⁵ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 49-52.

²⁹⁶ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 35.

²⁹⁷ Harshananda, s. 94.

²⁹⁸ Hint estetiğinde tat ve lezzet anlamına gelen rasa temel ruhi durumu ifade eder. Sanat ve oyun çalışmalarında baskın olan duygusal temalardır. Bu duygusal temalar Bharata'nın Nāṭya śāstra'sında aşk, enerji, kahkaha, hayret, öfke, tiksinti, korku ve acı olarak sınıflandırılır (Johnson, s. 267).

²⁹⁹ Pattanaik, s. 183.

Onun adına tertiplenen festivallerden en çok bilinenleri ve yaygın bir şekilde kutlananları Umā Çaturthī, Varadā Çaturthī, Hariyali Tīc ve Çaitra Gauri'dir.

Umā Cayanti olarak da bilinen Umā Çaturthī, Cyeṣṭha (Mayıs-Haziran) ayının ilk dört günü kutlanmaktadır. Bu festival Satī'nin kendini yaktıktan sonra Umā(Pārvatī) olarak doğmasını ve Tanrı Şiva ile evlenmek için katı riyazeti uygulamasını anlatmaktadır.³⁰⁰ Varadā Çaturthī, Māgha (Ocak-Şubat) ayının başında tertiplenmekte ve purāṇalarda tasvir edilen Tanrıça Gauri, özellikle de Umā için düzenlenmektedir. Günümüzde daha çok güney Hindistan'da kutlanan festivalde tanrıçaya çiçek, şeker, süt, tuz sunularak ibadet edilmektedir.³⁰¹

Hartalika olarak da bilinen Hariyali, Şrāvaṇ (Temmuz-Ağustos) ayının ilk üç günü Kuzey Hindistan'da³⁰² Tanrı Şiva ile Tanrıça Pārvatī'nin evliliğini hatırlamak için kutlanmaktadır. Hindu dinî geleneğinde eşine kendini tamamıyla adayan Tanrı Şiva ideal bir koca modeli olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle söz konusu festivalde genç kızlar iyi bir eş adayı bulmak ve mutlu bir evlilik yapmak için Tanrı Şiva'ya ve Tanrıça Pārvatī'ye tapınmaktadırlar.³⁰³ Evli kadınlar ise ailelerini ziyaret etmekte ve onlardan kocalarının sağlıklı olması için dua istemektedirler.³⁰⁴ Gauri Pūcā ise Bhādrapada (Ağustos-Eylül) ayında kutlanmaktadır. Bu festival boyunca her evli kadın Tanrıça Gauri'ye, her Hindu erkek ise Tanrı Şiva ve ailesinin pirinçten yapılan

³⁰⁰ Edward Denison Ross, *An Alphabetical List of The Feast and Holidays of The Hindus and Muham-madans*, Superintendent Government Printing, India 1914, s. 78-79.

³⁰¹ John Murdoch, *Hindu and Muhammadan Festivals*, Asian Education Services, Madras 1991, s. 15.

³⁰² A. Jones Constance, "Teej Festivals", *Religious Celebrations*, Ed. J. Gordon Melton-vd., ABC-CLIO, USA 2011, s. 847.

³⁰³ Lochtefeld, Vol. II, s. 692; Constance, s. 848.

³⁰⁴ Constance, s. 848.

heykellerine tapınmaktadır. Özellikle Tanrıça Gauri heykellerine güzel kıyafetler giydirilip takılar takılmaktadır.³⁰⁵

B. DURGĀ

Yerli halk Dravidlere ait bir savaş tanrıça olan Durgā, Ārilerin Hindistan’a gelmesiyle Devī’nin hiddetli yönü olarak görülmeye başlamıştır. Güçlü karakteriyle de hem dinî hem sosyal hayatta önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durum Tanrıça Durgā’nın mitlerine ve tezahürlerine yansımıştır. Aşağıda Hindu dinî geleneğindeki tanrıça inancı içinde öne çıkan Tanrıça Durgā ele alınmıştır.

1. Durgā İsmiinin Kökeni, Metinlerdeki Yeri ve Tezahürleri

Tanrıça Durgā Hint panteonunda hiddetli bir karaktere sahip olan tanrıçalardan biri olmuştur. O da tanrıça Pārvatī gibi çeşitli tezahürlere bürünerek farklı isimler almıştır. Aşağıda Tanrıça Durgā’nın bu özelliklerine ve dinî metinlerdeki yerine değinilmiştir.

1.1. Durgā İsmiinin Anlamı ve Ona Atfedilen Diğer Adlar

Sanskrit dilinde “erişilemez”, “ulaşılamaz” anlamına gelen³⁰⁶ tanrıça Durgā’ya bu isim “Durg” adındaki bir ifriti öldürmesinden dolayı verilmiştir.³⁰⁷ Bu tanrıça, tanrı Şiva’nın dişil enerjisi olarak görüldüğü için Umā, Bharitī, Ambikā ve Grica olarak adlandırılmıştır. Ayrıca ermişler Tanrıça Durgā’ya Bhadrakālī, Çandī, Maheşvarī, Kaumarī, Varahī, Şambhavī gibi çeşitli isimler atfetmiştir.

³⁰⁵ Balkrishna Atmaram Gupte, *Hindu Holiday and Ceremonials*, Calcutta and Simla Thacher, Spink&CO, Calcutta 1919, s. 18.

³⁰⁶ Williams, s. 487.

³⁰⁷ Kailashnath Nath Seth-B. K. Chaturvedi, *Gods and Goddesses of India*, Diamond Books, Delhi 2003, s. 139; Bansal, s. 61; Wilkins, s. 247; Sukamari Bhattacharji, *Legends of Devi*, Orient Blackswan, India 1998, s. 26.

Anlaşıldığı üzere Tanrıça Durgā için kullanılan birçok isim bulunmaktadır. Bu isimler içinde yaygın olanları Bhardatī, Bhadrakālī, Maheṣvarī, Kaumarī, Tārā, Avidya, Maya, Varahī, Mahākālī, Vindhyavasini, Ṣatakṣi, Mahiṣāsūramardinī, Gaṇeṣacananī, Çañḍika, Ambikā, Daṣinā ve Mūkāmbikā'dır.

1.2. Hint Kutsal Metinlerinde ve Edebiyatında Durgā

Yaklaşık M.Ö. 4000 yılına kadar dayanan³⁰⁸ Tanrıça Durgā Āryan olmayan kabilelerin bitki ve bereket tanrıçası olarak görülse de bu tanrıçanın daha çok savaş tanrıçası olduğu tahmin edilmiştir.³⁰⁹ Nitekim David Robert Kinsley, et yemesi, kan içmesi ve Vindhya dağları ile ilişkilendirilmesinden dolayı Tanrıça Durgā'nın Āryan olmayan yerlilerin tanrıçası olduğunu ve Vedik tanrıçalarla benzerlik göstermediğini düşünmüştür.³¹⁰ Fakat bu tanrıça genellikle Devī ile Pārvatī'nin bir tezahürü ve tüm tanrıların Ṣakti'si (dişil enerji) olarak kabul edilmiştir.³¹¹ Dolayısıyla hem klasik dönem öncesine dayanan, hem de klasik dönemde Devī'nin tezahürü olarak görülen tanrıça Durgā'nın kendisine ait belirli ve bağımsız bir tarihi olmamıştır.

Tanrıça Durgā'ya ait en eski bilgi dört büyük Veda'dan biri sayılan Yacurveda'da (Taittiriya Saṃhita) yer almıştır. Bu metinde adı doğrudan kullanılmasa da ondan Tanrı Ṣiva'nın kız kardeşi Ambikā olarak bahsedilmiştir.³¹² Orman metinleri olarak da bilinen Āraṇyaka³¹³ metinlerinin bir bölümü olan Taittiriya Āraṇyaka'da bu

³⁰⁸ Knapp, s. 114.

³⁰⁹ Durgā'nın köken olarak yerel tanrıçalardan geldiği düşüncesi tanrıçanın açık bir şekilde et yemeye, kan içmeye ve alkol tüketmeye meyilli olmasına, ritüel ve tapınmalarda verimlilikle ilişkilendirilmesine dayanmıştır (Foulston-Abbott, s. 31).

³¹⁰ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 96.

³¹¹ Klaus Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, Oneworld Publications, England 2003, s. 61; Harshananda, s. 104.

³¹² Yacur Veda 1.8.6.

³¹³ Āraṇyaka, geleneksel ayrıma göre Vedik edebiyatının üçüncü kısmını oluşturmuş; kronolojik ve dilsel olarak içerdiği konular Brāhmaṇalara ve Upaniṣadlara yakın olmuştur. Başlangıçta tehlikeli ve gizli olarak düşünüldüğünden bu kitaplar köylerde ya da ormanlarda okunmuş ve öğrenilmiştir (Johnson, s. 25; Dalal, s. 28).

tanrıça “Ambīka’nın eşi Şiva, Umā’nın eşi Şiva” şeklinde söz edilmiştir.³¹⁴ Bu ismin bir önceki bölümde Tanrıça Pārvatī’ye atfedilmiş olması Hinduların tanrıçalarına isim verme noktasında çelişkiye düştüğü fikrini uyandırabilir. Ancak Durgā’nın Tanrıça Pārvatī’nin bir tezahürü olduğu göz önünde bulundurulursa bu iki tanrıçanın isimlerinin ve tarihlerinin benzerlik taşıması böyle bir çelişkinin olmadığını gösterir. Upanişad metinlerinde ise Tanrıça Durgā ile ilgili herhangi bir belirgin bilgi yer almamıştır.

Destanlarla birlikte Tanrıça Durgā Hindu metinlerinde ve inancında açık bir şekilde görülmeye başlamıştır. Klasik Dönem Hinduizm’in metinlerinden biri olan Rāmāyana Destanı, Rāma’nın Rāvaṇa’ya³¹⁵ karşı mücadelesinde, Rāma’ya yardım edip zafer elde etmesinden söz edilmiştir. Yine bu dönemin metinlerinden Mahābhārata Destanı onun Vindhya Dağı’nda yaşadığından, bir aslana bindiğinden³¹⁶ ve Pāṇḍavaların³¹⁷ savaşta başarılı olması için Arcuna’nın³¹⁸ ona iki kez tapındığından bahsedilmiştir.³¹⁹ Ayrıca bu destanda, Arcuna’nın Tanrıça Durgā için bir ilahi okumasının ardından ona Kumāri, Kālī, Kapālī gibi birçok isimle seslenmesinden söz edilmiştir.³²⁰ Harivaṃṣa Destanı’nda ise bu tanrıçaya iki ilahi atfedilmiş ve onun Yaśodā’nın çocuğu olarak dünyaya geldiği nakledilmiştir.³²¹

Purāṇalarda Tanrıça Durgā, Hindu panteonunda iyice yer edinmiş ve önemi artmıştır. Ondaki bahsedilen eserlerden olan *Viṣṇu Purāṇa*’da Tanrıça Durgā’nın bebek

³¹⁴ David N. Lorenzen, “Durga”, *Encyclopedia of Religion*, Ed. Jones Lindsay, An Imprint of Thomson Gale, Vol. IV, USA 2005, s. 2526.

³¹⁵ Rāvaṇa, rākṣasa adı verilen ifritlerin başıdır (Kaya, s. 163; Dalal, s. 308).

³¹⁶ Bhattacharjī, s. 26.

³¹⁷ Pāṇḍava, Mahābhārata Destanı’ndaki Pāṇḍu’nun beş oğlunu ifade eder (Kaya, s. 141, Dowson, s. 231; Dalal, s. 279).

³¹⁸ Arcuna, Pāṇḍu’nun beş oğlundan üçüncüsüdür (Kaya, s. 42; Dowson, s. 26; Dalal, s. 30).

³¹⁹ Kinsley, Hindu Goddesses, s. 107; Chintaman Vinayak Vaidya, *Epic India or India as Described in The Mahabharata And Ramayana*, Asian Education Services, Madras 2001, s. 354; Mahābhārata 6.23.

³²⁰ Mahābhārata 1.1; Bharati Pal, “Mother Goddess: Durga”, *Orissa Review Journal*, Bhubaneswar 2007, s. 11.

³²¹ Lorenzen, s. 2526.

Kṛṣṇa'yı tehdit eden kralı kandırmasından, *Skanda Purāṇa*'da tanrıçanın Durg isimli ifriti öldürmesinden bahsedilmiştir. *Mārkaṇḍeya*'da onun Tanrı Brahmā'ya yardım için geldiğinden söz edilmiştir.³²² Yine bu purāṇa da Tanrıça Durgā'nın iki ifriti öldürmek için nasıl on farklı forma girdiği anlatılmıştır.³²³

Vāmana Purāṇa'da Tanrıça Durgā'nın Katyayanī şekline girdiği, ifrit Çanḍa, Muṇḍa ve Mahiṣāsura'yı öldürdüğü nakledilmiştir.³²⁴

Görüldüğü üzere Dravidlere ait bir tanrıça olduğu düşünülen Durgā, metinlerde savaşçı bir tanrıça olarak görülmüş ve savaşlar esnasında ondan yardım istenmiştir. Hindu panteonunda hiddetli karakteri ile dikkat çeken Tanrıça Durgā'nın bu durumu sonraki dönemlerde devam etmiştir. Ayrıca ifrit Mahiṣa'yı öldüren Durgā tasvirleri tüm Hindistan'da yaygın olmuş ve heykelleri yapılmıştır.

1.3. Durgā'nın Tasvirleri ve Tezahürleri

Öfkeli doğasıyla ve savaşçı özelliği ile bilinen Tanrıça Durgā ikonografilerde kırmızı elbise giymiş, çeşitli takılar takmış ve başında karaṇḍa makuṭa³²⁵ olan bir kadın şeklinde çizilmiştir.³²⁶ Ayrıca bu tasvirlerde o, bazen dört, bazen sekiz, bazen de on kollu, üç gözlü olarak resmedilmiştir. İfrit Mahiṣa'yı öldürürken yapılan betimlemelerde³²⁷ bir aslan üzerinde oturan Tanrıça Durgā'nın ellerinde yay, ok, kılıç, hançer, üç dişli mızrak, disk ile deniz kabuğu, zil, tesbih ve kupa yer almıştır.³²⁸ Yapılan tasvirlerde genellikle Tanrıça Durgā tek başına olsa da bazen Tanrı Kartikeya, Gaṇeṣa,

³²² Mārkaṇḍeya Purāṇa 78; Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 96.

³²³ Mārkaṇḍeya Purāṇa 77-8; Seth- Chaturvedi, s. 140; Dharendra Singh, *Indian Heritage and Culture*, A.P.H Publishing, New Delhi 2000, s. 14-16.

³²⁴ Bansal, s. 62; Wilkins, s. 250; Vāmana Purāṇa 1. 2-3.

³²⁵ Karaṇḍa makuṭa, tanrı veya tanrıçanın başına takmış olduğu bir çeşit taçtır (Eva Rudy Jansen, *The Book of Hindu Imagery*, Binkey Kok Publications, Holland 2001, s. 27)

³²⁶ Pal, *Mother Goddess: Durga*, s. 11; Harshananda, s. 112; Knapp, s. 114.

³²⁷ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 95.

³²⁸ Knapp, s. 114; Jansen, s. 133; Charles Coleman, *The Mythology of The Hindus with Notices of Various Mountain and Island Tribes*, London 1832, s.83.

Tanrıça Lakṣmī ve Sarasvatī ile birlikte gösterilmiştir.³²⁹ Bu nedenle Bengal'deki pek çok Tanrıça Durgā heykelleri ve resimleri Lakṣmī, Sarasvatī, Kārttikeya ve Gaṇeṣa ile birlikte tasvir edilmiştir.³³⁰

Devī ve Pārvatī'nin hiddetli yönünü temsil eden ve mitlerde kendini çeşitli şekillerde gösteren Tanrıça Durgā'nın özellikle on tezahürü yaygın bir şekilde bilinmiştir. Tanrıçanın bu tezahürlerden ilk dokuzu öfkeli, onuncusu ise müşfik yönünü vurgulamıştır. Farklı ifritleri öldürmek için girdiği on tezahür *Mārkaṇḍeya Purāṇa*'da sırasıyla anlatılmıştır.³³¹ Bu purāṇaya göre ilk tezahüründe herhangi bir şekle girmeyen Tanrıça Durgā, ifrit Çanḍa ve Muṇḍa'nın getirmiş olduğu mesajı kabul etmiştir.³³² İkinci tezahüründe Dasabhucā şekline giren Tanrıça Durgā, Dhumlochana önderliğindeki ifrit Sumbha ordusunu yok etmiştir.³³³ Üçüncü tezahüründe Singhavāhini olan ve dört kollu tasvir edilen tanrıça, Çanḍa ve Muṇḍa adlı iki ifriti ve ordusunu yenmiştir. Dördüncü tezahüründe Maḥiṣamārdini şeklinde kendini göstererek Sumbha'yı öldürmüştür. Beşinci tezahürü Caḡaddhātri olarak ortaya çıkan, kırmızı bir elbise giyen ve bir aslan üzerinde oturan Tanrıça Durgā, başka bir büyük ifrit ordusunu mağlup etmiştir. Altıncı tezahürü Kālī olan bu tanrıça, ifrit ordusunun lideri Raktabīca'yı öldürmüştür. Yedinci tezahürü Muktakesi olarak beliren Tanrıça Durgā yine birçok ifriti yenmiştir. Sekizinci tezahüründe Tārā şekline bürünen tanrıça, ifrit Sumbha'nın başını keserek onu ortadan kaldırmıştır. Tanrıça Durgā dokuzuncu bedenlenmesinde Çhinamastā olarak ortaya çıkmış ve ifrit Nisumbha'nın hayatına son vermiştir. Son olarak dört kollu Caḡadgaury şeklinde görülen tanrıça, ifritleri öldürdüğü için tanrılardan ve

³²⁹ Wilkins, s. 248.

³³⁰ Sharma, s. 12.

³³¹ Jyotshna Sahoo-B.L. Malla, "Divine Mother Durga: Plurality of Her Names", *Orissa Review Journal*, Bhubaneswar 2007, s. 41.

³³² Wilkins, s. 251.

³³³ Singh, s. 15.

insanlardan gelen övgüleri kabul etmiştir.³³⁴ Her ne kadar bahsedilen bu on tezahürde Tanrıça Durgā'nın müşfik bir yanı olsa da savaşçı mizacının daha baskın olduğu görülmüştür. Bu durum onun mitlerine açıkça ortaya çıkmıştır.

2. Hint Mitolojisinde Durgā ve Onun Hindu Dinî Hayatındaki Yeri ve Önemi

Hint Mitolojisinde Tanrıça Durgā savaşçı özelliğiyle iyiliğin kötülüğe karşı olan mücadelesinin bir tezahürü olarak görülmüş; Hindu inancında önemli olmuştur. Bu bölümde bu bahsedilen hususların mitlerdeki ve yaşamdaki çeşitli yansımaları üzerine durulmuştur.

2.1. Durgā ile İlgili Mitler

Tanrıça Durgā ile ilgili ilk mitlere Klasik Dönem Hinduizm'in eserleri olan Rāmāyaṇa ve Mahābhārata Destanı'nda rastlanmıştır. Purāṇa metinleriyle birlikte ona ait mitlerin arttığı ve yaygınlaştığı görülmüştür. Bu mitler purāṇalarda başta *Mārkaṇḍeya* olmak üzere *Devī Bhāgavat*, *Liṅga*, *Skanda*, *Viṣṇu* ve *Vāmana* gibi metinlerde yer almıştır. Burada yaygın olarak bilinen ve *Mārkaṇḍeya* ile *Devī Bhāgavat Purāṇa*'da geçen anlatımdan söz edilmiştir.

Mārkaṇḍeya Purāṇa'da yer alan mite göre Suratha adındaki bir kral, düşmanları tarafından mağlup edilince şehri terk ederek ormana gider. Ormanda ermiş Mārkaṇḍeya ile karşılaşan kral, başından geçen olayı ona anlatır. Ermiş ona evini açar. Bir müddet sonra burada Samadhi adında vaiṣya kastına mensup bir kişiyle karşılaşan kral, ona münzevi hayatı yaşamak için neden evini terk ettiğini sorar. O da eskiden çok zengin olduğunu, fakat daha sonra akrabaları tarafından terk edildiğini ve bu yüzden de bu hayatı seçtiğini anlatır. Kral, kendisini yalnız bırakan akrabalarına karşı kin bes-

³³⁴ Wilkins, s. 252-264; Bansal, s. 63-65.

lemeyen bu kişiye şaşırır. Bunun üzerine Samadhi ile birlikte Mārkaṇḍeya'nın yanına gidip bu durumu açıklamasını ister. Mārkaṇḍeya yaşananların aslında Māha Māyā'nın (Devī)³³⁵ bir işi olduğunu söyler ve onunla ilgili üç mit anlatmaya başlar.

Ermişin anlatmaya başladığı ilk mitte, Tanrı Vişṇu uyurken kulak kirinden Madhu ve Kaitabha adında iki ifrit ortaya çıkar. Bu iki ifrit Tanrı Brahmā'yı rahatsız etmeye başlar. Onlardan korkan Brahmā, Vişṇu'nun üzerine yerleşmiş olan Tanrıça Nidra'dan, yani Māha Māyā'dan yardım ister. Bunun üzerine tanrıça, Vişṇu'nun üzerinden kalkar. Uykudan uyanan tanrı, Brahmā'yı kurtarmak için ifrit Madhu ve Kaitabha'yı öldürür.³³⁶

İkinci mitte, Tanrı Indra'yı mağlup eden ifrit Mahiṣa, bütün tanrıları cennetten kovduktan sonra Indra, Brahmā ile birlikte Vişṇu'nun ve Şiva'nın yanına gider ve olanları anlatır. Mahiṣa'nın bu davranışına çok sinirlenen Vişṇu ve Şiva'nın öfkesinden ağızlarından tüm tanrıları da içine alan bir ateş çıkar. Bu ateşten de bir tanrıça tezahür eder. Bu tanrıçayı gören tanrılar hep birlikte “zafer sana olsun” şeklinde bağıırır. Onların bu şekilde seslenmesinden memnun olan tanrıça yüksek sesle gülmeye başlar. Tanrıçanın sesini duyan Mahiṣa onu öldürmek için büyük bir ordu hazırlar. Savaş alanına bir aslana binerek gelen tanrıça, Mahiṣa'yı ve diğer ifritleri öldürür.³³⁷

Ermişin anlattığı üçüncü mitte ise Sumbha ve Nisumbha adlı iki ifrit tanrıları mağlup ettikten sonra üç dünyayla geçerir.³³⁸ Mağlup olan tanrılar Himālaya Dağı'na gidip Pārvatī'ye yardım etmesi için dua eder. Tanrılara yardım etmeyi kabul eden Tanrıça Pārvatī, Kauṣiki şeklinde tezahür eder. Onun güzelliğini gören ifrit

³³⁵ Mahā Māyā, sanskr̥t bir kelime olup “büyük yanılgı” anlamına gelir. Devī Māhātmya'da bu adlandırma Devī yani tanrıça için kullanılan, onun yaratıcı ve çok güçlü olduğunu ifade eden bir sıfattır (bkz. Johnson, s. 193).

³³⁶ Mārkaṇḍeya Purāṇa 78; Dallapiccola, s. 91-92; Kinsley, Hindu Goddesses, s. 100.

³³⁷ Mārkaṇḍeya Purāṇa 79,80.

³³⁸ Hint mitolojisinde üç dünyadan kastedilen gökyüzü, yeryüzü ve yer altıdır.

Çaṇḍa ve Muṇḍa, sumbha ve Nisumbha'ya haber verir. Tanrıça Kauṣiki'nin güzelliğini duyan bu iki ifrit onunla evlenmek ister ve ifrit Sugrīv'i bu isteklerini tanrıçaya iletmesi için gönderir. Sumbha ve Nisumbha'nın bu isteğine karşılık tanrıça savaşta kendisini yenen kişi ile evleneceğini söyler. Sugrīv aldığı bu cevabı Sumbha ve Nisumbha'ya iletir. Tanrıça Kauṣiki'nin tavrına öfkelenen bu iki ifrit, onu öldürmesi için Dhūmrālocana'yı görevlendirir. Ancak tanrıça gelen bu ifriti öldürür. Daha sonra büyük bir ifrit ordusu hazırlayan Sumbha ve Nisumbha, tanrıça ile savaşması için Çaṇḍa ve Muṇḍa'yı gönderir. Savaş sırasında tanrıçanın alnından çıkan Çaṇḍī, tüm bir orduyu yok edip Çaṇḍa'nın başını keserek Muṇḍa'yı da mızraklayarak öldürür. Ardından Tanrıça Kālī, ölen bu iki ifritin başını yanına alır. Çaṇḍa ve Muṇḍa'nın da öldüğünü duyan Sumbha ve Nisumbha, tanrıçayı öldürmesi için bu defa ifritlerin başkomutanı Raktabīca'yı devreye sokar. Savaşta Raktabīca'nın kanından sayısız ifrit çıkması üzerine Pārvatī; Tanrıça Kālī'yi yollar. O da Raktabīca'nın tüm kanını içer. Kumandanının öldüğü haberi alan Sumbha ve Nisumbha savaş meydanına gelir. Tanrıça önce Sumbha'yı sonra Nisumbha'yı yok ederek tanrıları kurtarmış olur.³³⁹

Devī Bhāgavat Purāṇa'da yer alan mitte ise Mahiṣa adındaki bir ifrit (asura), katı bir riyazet hayatı yaşar ve istikrarlı bir şekilde meditasyon yapar. Tanrı Brahmā, onun bu durumundan memnun kalır ve ona eril hiçbir varlık tarafından öldürülemez özelliğini verir.³⁴⁰ Elde ettiği bu ayrıcalıktan dolayı kibirlenen ifrit Mahiṣa, tanrıları sık sık rahatsız etmeye başlar. Bu duruma öfkelenen tanrılar tüm enerjilerini bir araya getirerek Tanrıça Durgā'yı yaratır. Tanrıların Mahiṣa'dan bu kadar çok korkmalarını komik bulan Durgā, tüm gücüyle gülmeye başlar. Tanrıça o kadar çok güler ki ifritler

³³⁹ Mārkaṇḍeya Purāṇa 82-87.

³⁴⁰ Hindu inancına göre ister asura (ifrit) ister insan olsun, kim tanrı veya tanrıça üzerine yoğunlaşarak ibadet edip yani tapas yapıp onu memnun ederse o kişiye özel yetenekler ve güçler verilir (Dalal, s. 361)

onun sesinden irkilirler. Bu sesin nerden geldiğini araştıran ifritler sonunda karşılarında güzel tanrıçayı bulurlar. Fakat onunla konuşma cesaretinde bulunamadıklarından durumu Mahiṣa'ya anlatırlar. Tanrıçanın güzelliğinden etkilenen Mahiṣa, onunla evlenmek ister ve bu teklifini tanrıçaya iletecek iki ifrit seçip onun yanına gönderir. Mahiṣa'nın evlilik teklifini duyan Tanrıça Durgā, alaycı bir gülümseme ile onu reddeder. Bu cevabın üzerine Mahiṣa tanrıçaya çok öfkelenir ve onu öldürmeleri için büyük bir ifrit ordusu kurar. Ancak Tanrıça Durgā bu orduyu kolay bir şekilde yok eder. Yenilgi üzerine daha da çok sinirlenen ifrit Mahiṣa, bufalo şekline girer ve tanrıça ile bizzat savaşmaya başlar. Fakat kısa bir süre içinde Mahiṣa, tanrıça tarafından öldürülür.³⁴¹

Mārkaṇḍeya ve Devī Bhāgavat Purāṇa 'da yer alan söz konusu mitlerde Tanrıça Durgā'nın öfkeli ve savaşçı doğasının ne kadar kuvvetli olduğu anlatılmıştır. Şakticiler için onun bu doğası tanrılardan bile daha yüce ve kuvvetli olduğunu göstermiştir. Ayrıca Tanrıça Durgā, üstlendiği rolle iyiliğin kötülüğe galip gelişini ve kadının toplumdaki konumuna karşı vermiş olduğu mücadeleyi simgelemiştir. Bunun yanında kişinin kendi isteklerini ve arzularını yok etmesini de sembolize etmiştir. Mücadelenin tanrıça üzerinden olması da Hinduların dişil enerjiye verdikleri önemin artmasını sağlamıştır. Bu nedenle aşağıda Tanrıça Durgā'nın Hindu inancındaki yerine değinilmiştir.

2.2. Durgā'nın Hindu İnancındaki Yeri ve Önemi

Başta Dravidler'e ait bir tanrıça olan Durgā zamanla Devī'nin ve Pārvatī'nin tezahürlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Savaşçı mizacı baskın olan Tanrıça Durgā'nın mitlerdeki rolü tanrıların konumunu ele geçiren ifritleri yok etmek olmuştur. Hindu kozmolojisine göre üstlendiği rolle Tanrıça Durgā, kozmik düzenin ve den-

³⁴¹ Dallapiccola, s. 81-84.

genin devamını sağlamıştır. Bu nedenle onun ifritlerle yapmış olduğu mücadele kozmostaki yaratmayı, sürdürmeyi ve belli aralıklarla yok etmeyi temsil etmiştir.³⁴² Kozmik düzeni koruyan Tanrıça Durgā'nın mitlerde savaştığı ifritler, insan egosunu da sembolize etmiştir. Bu bağlamda ifrit Dhūmralocana en büyük cahilliği ve bilgisizliği, Muṇḍa egoizmin düşük hâlini, Çanḍa insanın korkusunu, Sumbha-Nisumbha egoizmin daha canlı yönünü ve Raktabīca arzuların artmasına neden olan durumları ifade etmiştir. Tanrıça Durgā'nın savaş esnasında binmiş olduğu aslan ise, oburluluğa ve aç gözlülüğe işaret etmiştir.³⁴³

Başta *Devīmahātmya* olmak üzere Tanrıça Durgā'yı öven metinlerde o, şaktinin, māyânın ve prākṛtin birer yansıması olarak görülmüştür. Buna göre daima pozitif bir güç olan şakti, gücün asıl kaynağı olmuş ve çoğunlukla tanrıçada tezahür etmiştir. Nitekim ifrit Mahiṣa ile ilgi mitinde Tanrıça Durgā, tanrıların enerjilerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Māyā olarak kendini Madhu ve Kaitabha mitinde gösteren tanrıça Durgā, burada hem kişiliğin ve egonun anlamı olan yanılgıyı, hem de tanrıların bedenlenmesine veya görünmesine olanak sağlayan yaratıcı gücü ifade etmiştir. Dünyayla ilişkilendirilen Tanrıça Durgā prākṛt ile yeryüzündeki içsel ritmi simgelemiştir. Böylece tanrıça tüm tezahürlerinde evreni yaratmış, devam ettirmiş ve korumuştur.³⁴⁴

Tanrıça Durgā, toplumsal açıdan bakıldığında mitlerde akrabalık ilişkisi bakımından tanrılardan bağımsız bir şekilde görüldüğü için, ifritler tarafından güçsüz bir yapıda düşünülmüş ve onunla evlenmek istenilmiştir. Ancak o, ifritlerle mücadelesinde tek başına ne kadar kuvvetli olduğunu göstermiştir. Onun mitlerdeki bu konumu Hindu dinî geleneğindeki kadına yeni bir konum kazandırmıştır. Nitekim Dhar-

³⁴² Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 101.

³⁴³ Harshananda, s. 111-112.

³⁴⁴ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 104-105.

maṣāstra'da³⁴⁵ erkeklerle herhangi bir bağı olmayan kadın (kız çocuk, kız kardeş, eş, anne) toplumda önemsiz sayılmıştır. Bu nedenle eşi olmayı isteyenleri öldüren Tanrıça Durgā, erkeğin korumasında ve rehberliğinde olan kadının klişeleşmiş rolüne karşı koyan bir görüşü temsil etmiştir.³⁴⁶

2.3. Durgā Adına Düzenlenen Festivaller

Tanrıça Durgā'nın görevi evreni ifritlerden korumak olduğu için onun ifritlerle özellikle de Mahiṣa ile yapmış olduğu savaş, iyinin kötüye karşı zaferini yansıtmaları ve evrenin düzenleyicisi olduğunu göstermesi açısından Hindu toplumunda önemlidir. Tanrıçanın bu zaferlerini hatırlamak için Hindular Aşvin (Ekim-Kasım) ayında, Vi-cayādaṣmī'yi (Dasara) de içine alan Durgā Pūcā festivalini kutlamaktadır.³⁴⁷ Dokuz gün kutlandığı için Navaratri³⁴⁸ olarak da bilinen bu festival, Kuzey Hindistan'ın Hindī konuşan bölgelerinin bazılarında *Ram Lila*;³⁴⁹ Bengal'de *Akal-Bodhan*, *Ṣaradi-ya Pūca*, *Ṣarodotsab*; Gucarat, Uttar Pradeş, Pencap, Kerala ve Maharaştra'da *Navaratri Pūcā*; Himāçal Pradeş'te *Kullu Dussehra*; Tamil Nadu, Karnataka, Maisur'da *Dussehra* olarak adlandırılmaktadır. Durgā Pūcā festivali, Tanrıça Durgā'nın kötülükle

³⁴⁵ Dharmaṣāstra, dharmanın kanunları anlamına gelir. Genellikle Hinduların kanunlarını, geleneklerini, uygulamalarını ve ahlak kurallarını ele alan geniş edebiyat literatürünü ifade eder (Dalal, s. 103; Johnson, s. 104).

³⁴⁶ Kinsley, Hindu Goddesses, s. 99.

³⁴⁷ Constance, "Navaratri", s. 166; Ross, s. 20; Constance-Ryan, s. 308; Sitaram Balaji Kothare, *Hindu Holidays*, The Time Press, Bombay 1904, s. 63.

³⁴⁸ Navaratri, dokuz gece anlamına gelen bu festival yılda *Ram Navami*'yi kapsayan Bahar Navaratri'si (Mart-Nisan) ve Dussehra'yı içeren Güz Navaratri'si (Ekim-Kasım) olarak iki kez kutlanır. Bahar Navaratri'si tamamen Viṣṇu'nun yedinci avatari olan Rāma'ya atfedilirken, Güz Navaratri'sinin son gecesi Rāma'ya atfedilir. Aşvin (Ekim-Kasım) ayında kutlanan Güz Navaratri'si Hindistan'da en yaygın ve en önemli festivallerden birisidir. Chaitra (Mart-Nisan) ayında kutlanan Bahar Navaratri'si ise Viṣṇu mezhebine bağlı olanlar tarafından kutlanır ve bölgeseldir (Lochtefeld, Voll. II, s. 468-469; Sri Swami Sivvananda, *Hindu Fast&Festival*, The Divine Life Society, India 2000, s. 59).

³⁴⁹ Constance-Ryan, s. 309; Constance, Navaratri, s. 616.

olan mücadelesini temsil ettiği gibi kralların yahut politik gücün meşruiyetini de simgelemektedir.³⁵⁰

Dokuz gün süren ve Hindistan'ın farklı bölgelerinde çeşitli şekillerde kutlanan³⁵¹ bu festival genel olarak uyuyan Tanrıça Durgā'nın uyanması ile başlamakta ve festivale canlılık kazandıran heykellerin yapımı ile devam etmektedir.³⁵² Genellikle birkaç Hindu tanrıçasına tapınım için düzenlenen tapınaklarda bu dönemde düzenli olarak tanrıçaların adını zikretmek suretiyle yapılan *Kirtan* (övgü-methiye) Tanrıça Durgā'ya adına yapılmaktadır. Festival süresince üst kasttaki kadınlar akrabalarını, arkadaşlarını hazırladıkları renkli tozları almaları için davet etmekte ve onlara çiçek, kakao parçaları, biber yaprağı ve tatlı sunmaktadırlar.³⁵³ Festivalin son günü ucu bucağı görünmeyen kalabalık bir geçit töreni ile Tanrıça Durgā'nın yeryüzünden ayrılışını simgelemek için heykeli okyanusa, göle ya da nehre bırakılmaktadır.³⁵⁴

C. KĀLĪ

Dravidlere ait bir tanrıça olan Kālī, başta Devī olmak üzere Pārvatī'nin ve Durgā'nın tezahürlerinden biri olarak görülmüştür. O, Hint panteonunun hem mizaç olarak en öfkeli hem de görünüm olarak en korkunç tanrıçası olmuştur. İnanırlarına karşı merhametli, düşmanlarına karşı hiddetli olan Tanrıça Kālī, diğer tanrıçalar gibi çeşitli bedenlere girmiş ve farklı isimler almıştır. Hint dinî geleneğindeki kutsal kitaplarda adı sık geçen bu tanrıça, Hindular nezninde ayrı bir yere sahip olmuştur. Aşağıda Tanrıça Kālī'ye dair bahsedilen bu hususlar hakkında bilgi verilmiştir.

³⁵⁰ Daniela Berti, *Political Patronage and Ritual Competitions at Dussehra Festival*, Hal Archives-Ouvertes, India 2011, s. 4.

³⁵¹ Constance, Navaratri, s. 616.

³⁵² Constance-Ryan, s. 309.

³⁵³ Kothare, s. 63, 65.

³⁵⁴ Constance-Ryan, s. 309; Constance, Navaratri, s. 617.

1. Kālī İsmiinin Kökeni Metinlerdeki Yeri ve Tezahürleri

Hinduizm'in tanrıça inancı içinde savaşçı özelliği baskın olan Tanrıça Kālī, çoğunlukla ifritlerle mücadele etmek için farklı tezahürlerde ortaya çıkmıştır. Başta Vedalar olmak üzere klasik dönemin metinlerinde görülen bu tanrıçanın yapmış olduğu savaşlar Hint mitolojisinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu kısımda Tanrıça Kālī'nin tarihi ve mitleri ele alınmıştır.

1.1. Kālī İsmiinin Anlamı ve Ona Atfedilen Diğer İsimler

Sankrt dilinde “Kāla” kelimesinin dişil hâli olan Kālī “zaman” ve “siyah” anlamına gelmektedir.³⁵⁵ Hint panteonunda savaş tanrıçası olarak görülen Tanrıça Kālī için daha birçok isim kullanılmıştır. Bu isimler arasında Mahākālī, Bhadrakālī, Dakṣina, Guhyakālī, Tripura Bhairavi, Çamunda, Smaṣan Kālī, Kālikā, Kālī Mā, Rakṣa Kālī ve Nitya Kālī yaygın olarak bilinmiştir.

1.2. Hint Kutsal Metinlerinde ve Edebiyatında Kālī

Kökeni konusunda net bir bilgi bulunmayan Kālī'nin Dravidlere ait bir tanrıça olduğu düşünülmüştür. Tanrıçanın siyah tenli tasvir edilmesi, ulaşılamayan yerlerde yaşaması, yerli halk tarafından inanılması bu fikri desteklemiştir.³⁵⁶ Ayrıca Manasara Şilpa Şastra'da Kālī'nin tapınaklarının köylerden, şehirlerden uzakta ölü yakma yerlerinde, alt kastın yaşadığı bölgelerde inşa edilmesinden bahsetmesi de Dravidlere ait bir tanrıça olduğu düşüncesini doğrular nitelikte olmuştur.³⁵⁷

³⁵⁵ Williams, s. 277; ConstancRyan, s.222.

³⁵⁶ Lochtefeld, Vol. I, s. 333; Lina Gupta, *Kali: The Savior*, byy, ty, s. 32-33. (<http://n.ereserve.fiu.edu/010013519-1.pdf> 20.03.17).

³⁵⁷ Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 70.

Klasik Dönem Hinduizm'in başında Tanrıça Kālī, Rātrīdevī'nin³⁵⁸ ve dişil ifrit Nirṛti'nin³⁵⁹ prototipi olarak telakki edilmiştir.³⁶⁰ Bu iki tanrıçanın onun ilk örneğı olarak görülmesi, geceyle ve ölümlle ilişkilendirilmesinden kaynaklanmıştır.³⁶¹ Söz konusu döneme ait destanlarda ise Tanrıça Kālī'den daha sık bahsedilmeye başlanmıştır. Örneğın Mahābhārata Destanı'ında ondan tanrıça grubu içinde yer alan Bhadrakālī ve Kālīkā olarak söz edilmiştir. Bununla birlikte destanda onun Tanrı Brahmā'nın cennetinde yaşadığından, Kaurava savaşçılarının uyuyan Pāṇḍava ordusunu haince öldürmesinden sonra ortaya çıkmasından da bahsedilmiştir.³⁶² Bu metinde çoğunlukla herhangi bir tanrı veya önemli bir tanrıça ile bağı bulunmayan Kālī, Āryan olmayan halkın tanrıçası olarak görülmüştür.³⁶³

Purāṇa metinleriyle Tanrıça Kālī, önemli Hindu tanrıçalarından biri hâline gelmeye ve dinî ritüellerde yer almaya başlamıştır. Genel olarak bu metinlerde Tanrıça Kālī'nin ifrit Sumbha ve Nisumbha ile yaptığı savaş anlatılsa da onun farklı ifritlerle mücadelelerinden, girdiğı tezahürlerden ve kazandığı zaferlerden de söz edilmiştir. Nitekim *Liṅga Purāṇa*'da Tanrı Şiva'nın, Tanrıça Pārvatī'den ifrit Dāruk'u öldürmesini istemesi üzerine tanrıçanın kendisini Kālī olarak değiştirmesinden bahsedilmiştir.³⁶⁴ *Mārkaṇḍeya Purāṇa*'da Tanrıça Kālī'nin aslında her şeyin kökeni olan Tanrıça

³⁵⁸ Rātrīdevī, gece tanrıçası olup genellikle karanlıkla bağdaştırılır ve şafak tanrıçası Uşas'ın kız kardeşi olarak görülür (Rg Veda 10.127; Atharva Veda 19. 49).

³⁵⁹ Nirṛti, vedik edebiyatta sıkça geçen dişi bir ifrittir. O, ölümün, yıkımın ve kederin kişileşmiş hâli olarak görülür. Onun, ölüm tanrısı Yama gibi güneyde ve mezarlarda yaşadığı söylenir (Rg Veda 7. 37. 7, 7. 104. 9; 8. 24. 24, 10. 59).

³⁶⁰ David Robert Kinsley, *The Sword and The Flute*, University of California Press, London 2000, s. 87.

³⁶¹ Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 87; P. C. Jain-Dr. Daljeet, "Kālī The Most Powerful Cosmic Female", *Exotic India Art*, India 2009, s. 5.

³⁶² Mahābhārata 2.11.29, 10.8.65-68; Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 88-89.

³⁶³ Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 90.

³⁶⁴ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 118; *Liṅga Purāṇa* 1.106.1-20; Wendy Doniger O'Flaherty, *The Origins of Devil Hindu Mythology*, Motilal Banarsidass Publishers, India 1888, s. 339

Lakṣmī'nin bir tezahürü olduğu belirtilmiştir.³⁶⁵ Bu purāṇanın içerisinde yer alan *Devīmahātmya*'da Tanrıça Kālī'nin ifritleri öldürmek için nasıl ortaya çıktığı ve büründüğü bedenlenmeler detaylı bir şekilde anlatılmıştır.³⁶⁶ *Agni* ve *Garuda Purāṇa*'da Tanrıça Kālī'nin savaşlarından ve inanırlarının düşmanlarıyla yaptıkları mücadelelerde kendilerine yardım etmesi için ona dua ettiklerinden söz etmiştir. *Bhāgavata Purāṇa*'da ise bir grup hırsızın liderinin kaçırdığı bir Brahman çocuğunu ona kurban etmek istemesi nakledilmiştir.³⁶⁷

Purāṇa metinlerinin dışında klasik döneme ait olan eserlerde de Tanrıça Kālī ile ilgili bilgiler yer almıştır. Yazılan bu eserlerden Bāṇabhaṭṭa'nın³⁶⁸ *Kadambari* adlı eseri, Tanrıça Kālī ve Tanrıça Durgā için kullanılan Çañḍī isminden ve ona tapınıldığından bahsedilmiştir.³⁶⁹ Bhavabhūti'nin³⁷⁰ *Mālatīmādhava* adlı dramı onu sık sık Çāmuṇḍā olarak anmış³⁷¹ ve Padmavati yakınlarında insan kurbanıyla tapınılan bir tapınağının olduğundan söz edilmiştir.³⁷² Ayrıca Subandhu'nun *Vāsavadattā* adlı romantik masalında Kālī, Bhagavatī veya Kātyāyanī isimleriyle adlandırılmış³⁷³ ve onun Sumbha ve Nisumbha adlı ifritleri yok ettiği, ölü yakılan yerlerde ve Ganga (Gaṇj) nehrinin kenarında yaşadığı ifade edilmiştir.³⁷⁴

³⁶⁵ Wilkins, s. 261.

³⁶⁶ Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 90; Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 71; Mārkaṇḍeya *Purāṇa* 84-86.

³⁶⁷ *Bhāgavat Purāṇa* 5.2; Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 117, Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 94; L. Gupta, s. 30.

³⁶⁸ Bāṇabhaṭṭa, kısaca Bana olarak bilinen M.S. 7. yy'da yaşayan Hindistan'ın Sanskrit şairi ve yazarıdır (<https://global.britannica.com/biography/Bana-Indian-writer>, 10.04.17).

³⁶⁹ Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 94.

³⁷⁰ Bhavabhūti: M.S. 8. yy'da yaşayan şair ve dram yazarıdır (<https://global.britannica.com/biography/Bhavabhuti>, 10. 04.17).

³⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Bhavabhuti, *Malatimadhva*, Translate H.H. Wilson, Elysium Press, Calcuta 1901, s. 5, 55, 57.

³⁷² L. Gupta, s. 30.

³⁷³ Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 94-95.

³⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 94-95; bkz. Subandhu, *Vāsavadattā*, Tranlate Louis H. Gray, Columbia University Press, England 1913, s. 77.

Orta Çağ Hinduizmi'nin eserlerinden olan Somadeva'nın Yasatilaka adlı eserinde Tanrıça Kālī'nin Çanḍamārī tezahüründen bahsedilmiş, onun yüksek sesle güldüğünden, çılgınca dans ettiğinden, bir cesedin üzerinde oturduğundan ve ölü yakma yerlerinde yaşadığından söz edilmiştir. Tanrıça inancını merkeze alan Tantra hareketinin yükselmesiyle Kālī'nin Hindu dinî geleneğinde önemi artmış, Sol El Tantra³⁷⁵ ile Bengal Şaktizm'in yüce varlık anlayışının merkezinde yer almıştır. Bu hareketin eserlerinin birçok yerinde Tanrıça Kālī, tüm yüce varlıkların üstünde görülmüş; bu özellikleri övülmüştür.³⁷⁶ Daha sonraki dönemlerde ölümün ve yıkımın tanrıçası olan Kālī, Hinduizm'de önemini korumaya devam etmiştir.

1.3. Kālī'nin Tasvirleri ve Tezahürleri

Tanrıça Kālī, Hint panteonunun en hiddetli karaktere sahip olan savaş ve yıkım tanrıçası olmuştur. O, purāṇa metinleriyle birlikte Hindu dinî geleneğinde daha açık ve detaylı bir şekilde yer almış; tasvir edilmiştir. Yapılan bu tasvirlerde Tanrıça Kālī genellikle dört kollu, üç gözlü,³⁷⁷ siyah tenli, çıplak ve keçe saçlı bir kadın olarak görülmüştür.³⁷⁸ Öfkeli mizacını ifade etmek için o, dişleri sivri, kanlı dili dışarı sarkan, boynunda kuru kafalardan yapılmış bir kolye taşıyan, bebek cesetlerinden oluşan bir çift küpe takan ve insan kollarını kendisine etek olarak giyen bir görünümde betimlenmiştir.³⁷⁹ Bu betimlemede Tanrıça Kālī, bir elinde kesici aletleri, diğer elinde öl-

³⁷⁵ Vāmācār olarak da bilinen Tantra mezhebinin bir koludur. Ritüel olarak dinî uygulamaları esas alan bu mezhep fiziksel birleşmeyi katı kurallar altında tavsiye eder ve ortodoks Hindular tarafında yasak görülen beş şeyi/ pañçmakār (et, balık, kavrulmuş tahıl, alkol ve cinsel birliktelik) kaçınırlar (Dalal, s. 361; Lochtefeld, Vol. II, s. 736).

³⁷⁶ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 117, 122.

³⁷⁷ Harshananda, s. 115; Seth-Chaturvedi, s. 142; Michael Magee, *The Magic of Kali*, Sothis Weirglow, byy 1995, s. 38.

³⁷⁸ Coleman, s. 91; Lochtefeld, Vol. I, s. 333; Constance-Ryan, s. 222; Klostermaier, s. 92; Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 87; Knapp, s. 116; Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 67-68; Seth-Chaturvedi, s. 142.

³⁷⁹ Constance-Ryan, s. 222; Klostermaier, s. 92; Coleman, s. 92.

dürdüğü ifritlerin kafasını tutmuş,³⁸⁰ kalan iki eliyle de abhya ve varada mudrası yapıyor olarak gösterilmiştir. Bu görüntüsü ile o, yerde ölü gibi yatan eşi Şiva'nın³⁸¹ cesedinin üzerinde ayakta duruyor olarak resmedilmiştir.³⁸²

Tanrıça Kālī de diğer tanrıçalar gibi zaman zaman farklı tezahürlere girmiştir. Ancak bu tezahürler doğrudan metinlerde değil, onu merkeze alan dinî gelenekte ve Hint sanatında ortaya çıkmıştır. Ne var ki onun almış olduğu bedenlenmelerin dış görünüşünde, temel doğasında ve kişiliğinde pek bir değişim görülmemiştir.³⁸³ Tanrıça Kālī'nin bu görünümünden en çok Mahākālī, Smaṣan Kālī, Dakṣiṇa, Tripurā Bhairavī, Guhyakālī ve Bhadrakālī bilinmiştir. Söz konusu bedenlenmelerden en hiddetli ve öfkeli olanı Smaṣan Kālī olmuş³⁸⁴ ve Tantrizm'de yaygın olarak görülmüştür.³⁸⁵

2. Hint Mitolojisinde Kālī, Onun Hindu Dinî Hayatındaki Yeri ve Önemi

Başlangıçta bir Dravid tanrıçası olan Kālī, Hint panteonunun en hiddetli ve korkunç yapıdaki tanrıçası olmuştur. O, bir önceki bölümlerde ele alınan tanrıçalarla ilişkili gözükse de Hindu dinî geleneğinde bağımsız bir tanrıça olarak telakki edilmiştir. Yine de onunla ilgili mitler Pārvatī ve Durgā'nın mitleri ile benzerlik göstermiştir. Bu nedenle aşağıda bahsedilmiş olan mitlerin anlaşılması için konuyla ilgili metinlerde geçen anlatımların tamamına yer verilmiştir. Hindular için yıkımı ve yeniden doğumu

³⁸⁰ Coleman, s. 92; Constance-Ryan, s. 222

³⁸¹ Güney Hindistan'daki geleneğin mitine göre Tanrıça Kālī bu zaferin coşkusu ile çılgınca dans eder ve evreni sallar. Bu durum karşısında endişelenen tanrılar Şiva'dan onu durdurmasını isterler. Tanrıça Kālī'nin kendisini dinleyemeyecek kadar sarhoş olduğunu gören Şiva onu durdurmak için cesetler arasına ölü gibi yatar. Tanrıça Kālī bir süre dans etmeye devam ettikten sonra eşi Şiva'nın üzerinde dans ettiğini fark eder, şaşkınlıktan afallar, dilini dışarı çıkarır ve dansına son verir (Kinsley, Hindu Goddesses, s. 119). Günümüzde Tanrıça Kālī tasviri bu anlatımdan yola çıkılarak yapılmaktadır.

³⁸² Constance-Ryan, s. 222; Coleman, s. 92; Harshananda, s. 115; Knapp, s. 116-117.

³⁸³ Jain-Dalijeet, s. 13, 11.

³⁸⁴ Terje Oestigaard, *The Sister Kālī and Gangā*, byy, t.y, s. 206

(https://oestigaard.files.wordpress.com/2011/08/csp_oestigaard.pdf, 20.02.17)

³⁸⁵ Jain-Dalijeet, s. 14.

sembolize eden Tanrıça Kālī'nin bağımsız bir tanrıça olması nedeniyle Hinduizm'deki yerine ve önemine de değinilmiştir.

2.1. Kālī ile İlgili Mitler

Hint mitolojisinin temel kaynağı olan purāṇalarda Tanrıça Kālī hakkındaki mitler adı geçen yukarıda adı geçen iki tanrıça ile –Pārvatī ve Durgā- bağlantılı olmuş ve benzerlik göstermiştir. Purāṇalarda Tanrıça Kālī hakkında birçok mit yer almış olsa da burada *Śiva ve Mārkaṇḍeya Purāṇa*'da yer alan ortak anlatım ele alınmış ve bunun üzerinden bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Söz konusu purāṇa metinlerindeki mite göre Sumbha ve Nisumbha adlı ifritler Tanrı Indra'nın yönettiği üç dünyayı ele geçirir. Tanrılar bu durumdan kurtulmak için çeşitli isimlerle Tanrıça Pārvatī'ye yakararak ondan yardım isterler. Bunun üzerine o, güzel ve çekici olan Kauṣiki şekline bürünür. Kauṣiki'yi gören ifrit Çanḍa ve Muṇḍa, tanrıçanın güzelliğini Sumbha'ya ve Nisumbha'ya anlatır. Bunu duyan Sumbha ve Nisumbha onunla evlenmek ister ve bir elçi ile Tanrıça Kauṣiki'ye taleplerini ulaştırır. Tanrıça onlara, kendisini savaşta mağlup eden tek kişi ile evleneceği şeklinde cevap verir. Elçi de onun bu sözüne karşılık üç dünyanın efendisi olan Sumbha ile nasıl savaşacağını sorar ve getirdiği teklifte ısrar eder. Bunun üzerine Tanrıça Kauṣiki dediklerini onlara iletmesini söyleyip elçiyi gönderir. Sumbha ve Nisumbha gelen elçinin anlattıklarını dinleyince öfkelenirler ve onu öldürmesi için önce Dhūmrālocan'ı sonra Çanḍa ve Muṇḍa adlı iki ifriti gönderirler. Tanrıça'nın alnından çıkan Kālī bu iki ifriti öldürür.³⁸⁶ Gönderdiği ifritlerin ölüm haberini alan Sumbha ve Nisumbha sinirlenip ifritlerin kumandanı Raktabāca'yı tanrıçayı mağlup etmesi için gönderirler. Tanrıça

³⁸⁶ Çanḍī, sankrt dilinde öfke ve hiddet anlamına gelir. Bu isim Tanrıça Kālī'ye ifrit Çanḍa ve Muṇḍa'yı öldürdüğü için verilir (Williams, s. 383, Mārkaṇḍeya Purāṇa 84).

Kālī ile mücadelesinden yara alan Raktabāca'nın bedenindeki her bir yaradan akan kandan yeni iftitler ortaya çıkar. Bunu gören Kālī, Çāmuṇḍa şekline girip onu tüm kanını içerek öldürür. Tanrıça Kālī içtiği kanın etkisiyle ve kazanmış olduğu zaferin coşkusuyla dans etmeye başlar. Bu durumdan memnun olmayan Nisumbha daha büyük bir ordu hazırlayarak tanrıçaya saldırır. Tanrıça Kālī, Nisumbha'yı bu savaşta yok eder. Sonunda Nisumbha'nın da öldüğünü gören Sumbha tanrıçaya saldırır. Uzun mücadelelerden sonra Kālī sayısız kutsal silahla Sumbha'yı öldürür.³⁸⁷

Mārkaṇḍeya ve Śiva Purāṇa'da Tanrıça Kālī ile ilgili yer alan mit bu şekildedir. Söz konusu mit Devī'nin hiddetli tezahürlerinden biri olan Tanrıça Kālī'nin ne kadar güçlü ve yok edici olduğunu anlatmaktadır. Hindu dinî geleneğinde Tanrıça Kālī'nin bu yapısı hayat döngüsü içinde insanın karşısına çıkan engelleri, sıkıntıları ve bunlarla olan mücadelesini ifade etmektedir.

2.2. Kālī'nin Hindu İnancındaki Yeri ve Önemi

Tanrıça Kālī köken itibariyle Āryan olmayan kabilelerin bir tanrıçası iken zamanla Hindu panteonu içerisinde dikkate değer bir konuma yükselmiştir. Özellikle purāṇaların (M.Ö. 300-M.S. 300) ve Tantrik hareketin ortaya çıkmaya başladığı dönemden (M.S. 400-500) itibaren Hindular nezdinde önemli tanrıçalardan birisi haline gelmiştir. Ayrıca kanlı kurban inancının bu tanrıça üzerinden devam etmiş olması onu diğer tanrıçalardan farklı kılmıştır.

İkonografilerde ve heykellerde korkunç bir şekilde benimlenen Tanrıça Kālī bu görünüşü ile Hindulara teolojik açıdan birçok şeyi anlatmaktadır. Nitekim onun dört kolu hem yıkım ve yaratma döngüsünün tamamını hem de insanın sahip olduğu kine-

³⁸⁷ Mārkaṇḍeya Purāṇa 85-87; Śiva Purāṇa 4.47; Jain-Daljeet, s. 8-9; Kinsley, The Tantric Visions of The Divine Feminine, s. 71; Cheever Mackenzie Brown, *The Triumph of the Goddess*, State University of New York Press, USA 1990, s.113-122.

tik enerjiyi temsil etmektedir.³⁸⁸ Tanrıça Kālī'nin yaptığı abhya mudra, korkunun olmadığına, varada mudra lütfunu ihsan etmede istekli olduğuna,³⁸⁹ elinde tuttuğu birkaç kafa cahilleri, savaş aletleri ise bilgisizliği yok etmeye işaret etmektedir.³⁹⁰ Onun üç gözü bir yandan güneşin, ayın ve ateşin yaydığı ışığın enerjisini³⁹¹ diğer yandan da geçmiş, şimdiyi ve geleceği simgelemektedir. Tanrıça Kālī'nin boynundaki kolye sanskrît alfabesindeki sesleri, giymiş olduğu etek kişinin yapmış olduğu davranışlarını, eylemlerini ve yeniden doğuma sebep olan etkileri, çıplak olması isimden ve şekilden uzak aşkın doğasını ve gerçek kimliğini gizleyen evrenin temsil ettiği cehalet örtüsünden uzak olduğunu sembolize etmektedir.³⁹² Ayrıca tanrıçanın hem çıplak hem de kana susamış hali tabiata benzetilmektedir. Yani nasıl ki tabiat bakılmadığında ve ilgilenilmediğinde vahşi ve yabani oluyorsa Tanrıça Kālī'nin de eşi Şiva tarafından fark edilmediğinde öfkesini ve vahşiliğini ortaya çıkardığı düşünülmektedir.³⁹³ Onun sarıkan dili ihtirasın (racas) gücünü, sivri dişleri ise var olmanın (sattva) potansiyel bilincini ifade etmektedir.³⁹⁴ Tanrıça Kālī'nin siyah oluşu hem tüm evreni kaplayıp doğayı kuşattığını, hem de aşkın olduğunu anlatmaktadır.³⁹⁵ Bununla birlikte ten rengi onun kökeninin Dravidlere dayandığını da göstermektedir.³⁹⁶

Tanrıça Kālī zengin ile fakir, başarılı ile başarısız ayrımının ortadan kalktığı, sınıfsal ayrımın olmadığı yerler olan mezarlıklar ve ölü yakma yerlerinde yaşamakta-

³⁸⁸ Harshananda, s. 116; Jain-Dalijeet, s. 11; Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 87.

³⁸⁹ Harshananda, s. 116.

³⁹⁰ Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 87; L. Gupta, s. 23

³⁹¹ L. Gupta, s. 23.

³⁹² Harshananda, s. 116; Knapp, s. 117; L. Gupta, s. 23; Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 87-88.

³⁹³ Pattanaik, *Mit ve Mitya*, s.138.

³⁹⁴ Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 87; L. Gupta, s. 23.

³⁹⁵ Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 88.

³⁹⁶ L. Gupta, s. 22; Lochtefeld, *Vol. I*, s. 333.

dır.³⁹⁷ Bu yerler Hindular tarafından beş elementin çözüldüğü mekânlar olarak düşünülür.³⁹⁸ bağlılık, ibadet ve sādhanā³⁹⁹ ile öfkenin, şehvetin ve diğer bağlayıcı duyguların yok olduğuna inanılmaktadır. Söz konusu bu yerler aynı zamanda Hindulara bedeninin geçiciliğini, ruhun ölümsüzlüğünü hatırlatmaktadır.⁴⁰⁰ Ayrıca mezarlıklar ve ölü yakma yerleri Hindular nezdinde Tanrıça Kālī'yi hissetmeyi, dünyevî bağlardan yani egolardan kurtulmayı ve hakikati görmeyi sağlayan mekânlar olarak kabul edilmektedir.⁴⁰¹ Tanrıça Kālī'nin evreni sallayacak kadar çılgınca dans etmesi prākṛti ve mitolojik anlatımda bu dansı durduran Tanrı Şiva puruṣayı⁴⁰² ifade etmektedir. Bu çerçevede Hindu dinî geleneğinde Tanrıça Kālī, dünyanın çekiciliğine, karmaşıklığına işaret ederken, Tanrı Şiva'nın ölü gibi yattığı bedeni pasif potansiyeli ve Tanrıça Kālī için hayattan vazgeçilebileceğine dikkat çekmektedir.⁴⁰³

Tanrıça Kālī'nin ikonografilerde abhya mudrası yapmasından ve bazı tantrik metinlerde anne olarak betimlenmesinden dolayı Hindular onun müşfik bir mizacının var olduğunu düşünmektedir. Çocukları üzerindeki bağlılığı ile idealleştirilen anne imajı da onunla özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle bir Hindu, özellikle de Kālī inanırı ona itaatkâr bir çocuk gibi yaklaşır dua ederse ve ondan gelecek her türlü sıkıntıya

³⁹⁷ Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 140-141.

³⁹⁸ Kinsley, *Hindu Goddesses*, s. 88.

³⁹⁹ Sādhanā, dinî bir pratik olup çoğunlukla meditasyonu ve ibadeti içeren tantrik bir uygulamadır (Johnson, s. 275; Dalal, s. 316).

⁴⁰⁰ Kinsley, *The Tantric Visions of The Divine Feminine*, s. 88; Viswanathan, s. 4.

⁴⁰¹ L. Gupta, s. 33; Viswanathan, s. 4; Constance-Ryan, s. 222;

⁴⁰² Puruṣa, sanskṛtte “kişi”, “ruh” ve “tanrı” anlamına gelir. Son Vedik ilahilerinde sosyal düzenin hiyerarşisi ve yaratılışı olarak tasavvur edilir. Śatapatha Brāhmaṇa’da yaratıkların efendisi prajāpati ile özdeşleştirilir. Upanişadlarda bu kavram geçici maddi beden ile ebedî tinsel ruhu ayırt etmek için kullanılır. Upanişadların yüklediği bu anlamı Sāṃkhya ekolü biraz daha geliştirerek kullanır. Böylece bu kavram Sāṃkhya ekolü ile birlikte pasif bilinç erkek ruhu ya da özü olarak yorumlanır (Johnson, s. 250; Dalal, s. 293-294).

⁴⁰³ Kinsley, *The Sword and The Flute*, s. 137; *The Tantric Visions of The Divine*, s. 88.

razı olursa Tanrıça Kālī tarafından koruduğuna inanmaktadır. Bu anlayışa özellikle Bengal’de yaygın bir şekilde rastlamaktadır.⁴⁰⁴

Tanrıça Kālī mitlerde ve tasvirlerde kan içtiği için ona kurban sunmak tanrıçaya ulaşmak için en hızlı ve güvenli yol olarak görülür⁴⁰⁵ ve onu memnun etmek için uygulanır. Bu nedenle ilk zamanlarda Tanrıça Kālī’ye insan kurban edilirdi.⁴⁰⁶ Nitekim bunun en güzel örneğini tasvirlerinde insan kafasından bir kolye takması ve insan kollarından oluşan bir etek giymesi gösterir. Ayrıca bazı metinlerde ona sunmak için kaçırılan bir çocuktan bahsedilmesi de bu durumu destekler niteliktedir. Ancak zamanla insan kurbanı uygulaması bırakılarak ona keçi, öküz, bufalo gibi hayvanlar sunulmaya başlanmıştır.⁴⁰⁷ Özellikle Bengal’de Tanrıça Kālī’ye keçi kurban etmek günlük uygulanan bir ritüeldir.⁴⁰⁸

2.3. Kālī Adına Düzenlenen Festivaller

Tıpkı Tanrıça Durgā gibi Tanrıça Kālī’nin de görevi evreni tehdit eden ifritleri yok eder. Tanrıçanın bu ifritlerle yaptığı mücadele, Hindular için oldukça önemli bir konumda yer alır. Bu mücaleleri hatırlamak ve onun başarısını kutlamak adına Hindular çeşitli festivaller düzenler. Bu festivallerden biri Kārttika (Ekim-Kasım) ayının başında kutlanan Kālī Pūcā’dır. Doğu Hindistan’da ve Bengal’de düzenlenen⁴⁰⁹ bu festival, Dīvālī ile aynı zamana gelmekte ve Tanrıça Kālī’nin Sumbha ve Nisumbha adlı ifritleri öldürmesi adına düzenlenmektedir.⁴¹⁰ Festivalde Tanrıça Kālī’nin en karanlık ve öfkeli halinin heykelleri yapılmaktadır. Temel ritüeller gece yarısından sonra

⁴⁰⁴ Lochtefeld, Vol. I, s. 335.

⁴⁰⁵ Oestigaard, s. 203.

⁴⁰⁶ Klostermaier, s. 92

⁴⁰⁷ Coleman, s. 93.

⁴⁰⁸ Kinsley, Hindu Goddesses, s. 146.

⁴⁰⁹ *Holiday, Festivals and Celebrations of The World Dictionary*, Ed. Cherie D. Abbey, Omnigraphics, 2010 USA, s. 380.

⁴¹⁰ Ross, s. 42.

uygulanmaktadır. Bu ritüeller çiçek, meyve, tütsü ve ışık sunularını içermesinin yanında hayvan kurbanını da içermektedir.⁴¹¹ Bugün inanırlar ondan çeşitli kötü varlıklara karşı kendilerini korumasını ve onları yok etmesini istemektedir.⁴¹² Yapılan tanrıça heykellerinin suya bırakılması ile de festival sona ermektedir.⁴¹³

⁴¹¹ Foulston-Abbott, s. 172.

⁴¹² Abbey, s. 380.

⁴¹³ Ross, s. 42; Coleman, s. 94.

SONUÇ

Tarihte ve günümüzde var olan bütün dinlerin temelinde yüce varlık inancı yer almaktadır. Bu yüce varlık, kimi zaman tek kimi zaman da birden çok tasavvurda düşünülmektedir. Politeist inanca sahip toplumlarda bu yüce varlıklar eril yahut dişil olarak telakki edilmektedir. Toprakla bağ kurmuş ve yerleşik hayat biçimini benimsemiş toplumlarda bu yüce varlık daha çok dişil olarak görülmektedir. Ana tanrıça adı verilen dişil varlığın belirgin izlerine daha çok Neolitik döneme ait Çatalhöyük'te bulunan kabartmalarda ve heykellerde rastlanılmaktadır. Sonraki dönemlerin yerleşim yerlerinde de ana tanrıça inancının kökleştiği ve geliştiği anlaşılmaktadır. Söz konusu inanç zamanla medeniyetlerin dinî inançlarına ve uygulamalarına da yansımaktadır. Bu medeniyetlerden Anadolu, Mısır, Sümer, Yunan ve Roma'da ana tanrıça kültünün hem dinî hayatta hem de sosyal hayatta ne kadar önemli bir yere sahip olduğu yapılan arkeolojik, filolojik ve teolojik çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle Hitit, Urartu, Frig, Lidya gibi birçok uygarlığı barındıran Anadolu medeniyetinin kendinden sonra gelenleri ciddi bir şekilde etkilediği görülmektedir. Bahsedilen bu medeniyetlerde ana tanrıça, önceleri panteondaki en üstün yüce varlık olarak düşünülürken zamanla var olan yüce varlıklardan birinin eşi, kız kardeşi ve annesi şeklinde algılanmaya başlanmış ve o, genel olarak bereketle ilişkilendirilmiştir.

Tarih içerisinde ortaya çıkan bu medeniyetlerin yanında belirli bir sistemi olan ve devam eden Zerdüştilik, Yahudilik, Hıristiyanlık, Buddhizm, Şintoizm ve Geleneksel Türk Dini gibi dinlerde de ana tanrıça kültü olarak değerlendirebileceğimiz bazı inançlarla karşılaşilmektedir. Bu dinlerde ana tanrıçanın müşfik yönünün hiddetli yönüne nazaran daha çok ön planda olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim bugünkü İran

topraklarında ortaya çıkan Zerdüştilikte ana tanrıça; aşkınlığın, güzelliğin, bereketin simgesi olarak telakki edilmekte ve Anahita olarak adlandırılmaktadır. Şintoizm’de de verimlilikle ilişkilendirilen tanrıça kozmogonide önemli bir rol oynamakta ve evreni kaostan korumaktadır. Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere ana tanrıça, inancı politeist yapıya sahip dinlerde birincil yüce varlıklar arasında bulunur.

Tezimizin ana konusunu oluşturan ve günümüzde de varlığını hâlâ devam ettiren Hinduizm’deki ana tanrıça kültüne dair bilgiler yaklaşık olarak M.Ö. 3000’lere dayanmaktadır. Özellikle Mohenco-daro ve Harappa şehirlerinde bulunan dişil teracotta figürleri, mühürleri, damgaları ve heykelleri ile Belucistan’da ortaya çıkarılan heykeller bunun en önemli kanıtını oluşturmaktadır. Āryanların Hindistan’a gelip bu topraklarda egemenlik kurmasından sonra güneye çekilen yerel kabilelerde ana tanrıça inancı varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmektedir. Bununla birlikte yerli halk Dravidlerle karışan Āryanların inancını yeniden şekillendirdiği görülmektedir. İki toplumun etkileşimiyle ana tanrıça tek bir tanrıça üzerinden tezahür ettiği gibi yerel tanrıçalar (grāmadevī) ve yedi ana (sapta mātṛkā) olarak adlandırılan gruplarda da ortaya çıkmaktadır. Ancak grup şeklinde görülen bu tanrıçalara daha çok Güney Hindistan’da ve Hindistan’ın kırsal kesimlerinde inanıldığı anlaşılmaktadır.

Klasik Dönem Hinduizm olarak düşünülen dönemde ana tanrıça ile ilgili bilgiler dünyanın en eski dinî metni kabul edilen Vedalarda yer almaktadır. Bu metinlerde ana tanrıça yeryüzü ve gökyüzü ile ilişkilendirilmekte; farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Oluşan bu yeni tanrıça inancında ana tanrıça bereketle özdeşleştirilmekte ve müşfik bir yapıda düşünülmektedir. Ayrıca öfkeli bir mizacının da olduğu kabul edilmekte ve bu karakteri ile savaşla bağdaştırılmaktadır. Hinduizm’deki yüce varlık algısının giderek soyut bir hâle dönüştüğü Upanişad metinlerindeki ana tanrıça algısının değişimi

görülmektedir. Bu metinlerde o, kozmik enerji ve öz olarak telakki edilmekte; nirguna ve saguna sıfatları ile anılmaktadır. Ancak bu soyut anlayışın çok uzun sürmediği, destanlarla yeniden şekillendiği ve üç büyük tanrı sayılan Brahmā, Vişṇu ve Śiva'nın eşleri şeklinde kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte purāṇa metinlerinde ana tanrıça karşımıza on bilgi tanrıçası (Daś Mahāvidyā) şeklinde de çıkmaktadır. Lakin bu tanrıça grubunun da zamanla Devī inancı içerisinde asimile olduğu izlenmektedir.

Purāṇa metinleriyle birlikte ana tanrıça kültünün merkezinde olan Devī'nin farklı tezahürlere bürünüp çeşitli isimler almasıyla bu inancın genişlediği anlaşılmaktadır. Söz konusu metinlerde yer alan tüm tezahürler Hindular için özel bir anlam ifade etse de temelde Devī'nin üç görünümünün daha ön planda olduğu dikkat çekmektedir. Bu üç görünümünden ilki olan Pārvatī ile Devī, Hindulara bir yandan katı riyazet hayatı ile dünyevî hayatın nasıl uzlaşacağını bir yandan da onlara nasıl bir aile hayatı yaşamaları gerektiğini anlatmaktadır. Ayrıca kadının Hindu toplumundaki yerinin kocasının yanı olduğunu da göstermektedir. Bu nedenle Hindu kadınlar Tanrıça Pārvatī'yi örnek alarak onun gibi sadık, sevgi dolu ve merhametli olmayı istemektedirler.

Devī'nin ikinci tezahürü olan Tanrıça Durgā, anaç karakterinden çok öfkeli ve hiddetli yönü ile öne çıkmaktadır. Hindular Tanrıça Durgā'nın bu fonksiyonuyla mücadele edişine, bozulan kozmik dengenin yeniden kurmasını, kötülüğü yok ederek iyiliği egemen kılmasına tanıklık etmekte ve zor zamanlarında ona sığınmaktadırlar. Bunun yanında Tanrıça Durgā'nın herhangi bir tanrı ile eş yahut sevgili olarak herhangi bir bağının olmaması kadının tek başına ayakta durabileceğini göstererek toplumda onlara yeni bir konum kazandırmaktadır.

Üçüncü ve en korkunç tezahürü olan Tanrıça Kālī, görünüşü ve yaşadığı yerlerle Dravidlere ait bir tanrıça olduğunu göstermekte ve toplumdaki en alt kast olan şudraları temsil etmektedir. Ayrıca dış görünüşü ve öfkeli doğasıyla kadın algısındaki ataerkil bakış açısının ötesinde bir anlayış getirmektedir. Tüm bunlarla birlikte o hem yok olmanın yeni bir başlangıç olduğunu hem de kişinin arzularına karşın bedenini geçici doğasını ifade etmektedir. Genel olarak Klasik Dönem Hinduizm’de ana tanrıça inancı böyle şekillenmektedir. Daha sonraki dönemlerde söz konusu inançta çok fazla bir değişiklik olmamakla beraber mezheplere göre bazı tanrıçaların diğerlerine nazaran daha ön planda tutulduğu görülmektedir.

Sonuç olarak yaklaşık M.Ö. 3000’lere dayanan ana tanrıça kültürünün Hinduizm’de kadim bir inanç olduğunu anlaşılmıştır. Farklı kültürlerden ve inançlardan etkilenen bu kültürte zaman zaman değişimler yaşanmıştır. Yine de bu değişimler ana tanrıça inancının Hinduizm’de yerleşmesine ve varlığını korumasına engel teşkil etmemiştir. Öyle ki ana tanrıça kültürünü merkeze alan dinî hareketler bu inancı daha da kuvvetlendirmiştir. Bu da Hinduizm’in tarih içinde var olmuş veya var olmaya devam eden diğer dinlerden farklı olduğunu göstermiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ADAM, Baki, **Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kuran'ın Tartışmalı Konuları**, Pınar Yayıncılık, İstanbul 2011.

AKBAY, Okan Haluk, “Japon Mitolojisinde Kadın İmgesi”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 32, Konya 2014.

ALICI, Mehmet, **Kadim İran'da Din**, Ay Işığı Yayınları, İstanbul 2012.

ALTUNCU, Abdullah, “Sümerlerde Tanrı Anlayışı ve Tanrılar Panteonu”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IV, S. 7, Kilis 2014.

ANN, Martha-Dorothy Myers, **IMEL Goddess in World Mythology**, ABC-CCIO Press, USA 1993.

ASHKENAZI, Michael, **Handbook of Japanese Mythology**, ABC-CLIO, USA 2003.

AZİZİ, Najiba Ziyayi, **Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı(Avesta) Üzerine Bir Araştırma**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.

BANSAL, Pant Sunita, **Hindu Gods & Goddess**, Smriti Books, Delhi 2005.

BIERBRIER, L. Morris, **Historical Dictionary of Ancient Egypt**, The Scarecrow Press, UK 2008.

BERTI, Daniela, **Political Patronage and Ritual Competitions at Dussehra Festival**, Hal Archives-Ouvertes, India 2011.

BEYDİLLİ, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Yurt Kitap Yayınları, Ankara 2004.

BİRECİKLİ, Fatma, “Ana Hatları ile Friglerde Din”, **Gazi Akademik Bakış**, C. IV, S. 7, Ankara 2010.

BHATTACJARJI, Sukamari, **Legends of Devi**, Orient Blackswan, India 1998.

BHAVABHUTI, **Malatimadhva**, Translated H. H. Wilson, Elysium Press, Calcuta 1901.

BLACK, Jeremy-Anthony, GREEN, **Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü**, çev. Necdet Hasgöl, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003.

BLUMENBERG, Bennett, **The Great Goddess Worship in India and Tibet**, Kihei 1996.

BRATTON, Fred Gladstone, **Yakın Doğu Mitolojisi**, çev. Nejat Muallimoğlu, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

BROWN, Cheever Mackenzie, **The Triumph of The Goddess**, State University of New York Press, USA 1990.

CAMPBELL, Joseph, **Doğu Mitolojisi**, çev. Kudret Emiroğlu, Işık Yayınları İstanbul 2016.

CARROLL, Cain- Revitol, CARROLL, **Mudras of India**, Singing Dragon Publisher, USA 2013.

CHANDRA, Suresh, **Encyclopaedia of Hindu God and Goddess**, Sarup&Sons Publisher, Delhi 2001.

ÇİĞ, Muaazzez İlmiye, **Bereket Kültü ve Mabret Fahşeliği**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

COLEMAN, J. A, **The Dictionary of Mythology**, Arcturus Publishing Limited, England 2007.

COLEMAN, Charles, **The Mythology of Hindus With Notices of Various Mountain And Island Tribes**, London 1832.

CONSTANCE, A. Jones-D. James, RYAN, **Encyclopedia of Hinduism**, The Rosen Publishing Group, USA 2007.

CONSTANCE, A. Jones, “Teej Festivals”, **Religious Celebrations**, Ed. J. Gordon Melton-vd., ABC-CLIO, USA 2011.

CONZE, Edward, **Budizm Tarihi**, çev. Ömer Cemal Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2005.

CORBETT QUALLS, Nancy, **Kutsal Fahişelik**, çev. Gül Çağalı Güven, Tavanarası Yayıncılık, İstanbul 2001.

CRADDOCK, Elaine, “Reconstructing The Split Goddess as Şakti in A Tamil Village”, **Seeking Mahādevī**, Ed. Tracy Pintchman, State University of New York Press, New York 2001.

CRAWFORD, Harriet, **Sümer ve Sümerler**, çev. Nihal Uzun, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

ÇORLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.

DALLAPICCOLA, A. L., **Hint Mitleri**, çev. Bilgesu Savcı, Phoenix Yayıncılık, Ankara 2013.

DALAL, Roshen, **The Religions of India A Concise Guide to Nine Major Faiths**, Penguin Books, New Delhi 2006.

DALY, N. Kathleen, **Greek and Roman Mythology A to Z**, Chelsea House Publishers, USA 2009.

DANIELOU, Alain, **Gods of Love and Ecstasy**, Inner Tradition, USA 1992.

DEMİRCİ, Kürşat, “Bir Din Olarak Şintoizm’in Gelişim Süreci”, **Dini Araştırmalar Sempozyumu II (20-21 Kasım, Konya 1998)**, Ankara 2000.

DEMİRCİ, Kürşat, “Geleneksel Japon Dini”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXIX, İstanbul 2010.

“Diana”, **Britannica Encyclopedia of World Religion**, Ed. Michael Frassetto, Singapur 2006.

DOLYE, Noreen, “Hathor”, **Mitoloji**, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2015.

DOLYE, Noreen, “Geb ve Nut”, **Mitoloji**, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2015.

DOWSON, John, **A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History and Literature**, Broadway House Press, London 1928.

ELIADE, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, C. I, İstanbul 2003.

ELIADE, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, C. II, İstanbul 2012.

ERHAT, Azra, **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2007.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, “Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XLI, Ankara 2000.

FANE, Hannah, “The Female in Indian Culture”, **Asian Folklore Studies**, C.XXXIV, S.1, byy, 1975.

FINEGON, Jack, **The Archeology of World Religion**, New Jersey Princeton University Press, USA 1952.

FOULSTON, Lynn-Stuart, ABBOTT, **Hindu Goddesses Belief and Practices**, Sussex Academic Press, Portland 2009.

GADON, Elina W., “From Blood to Fire: The Changing Culture of The Village Goddess in Orissa”, **Indian Religion Conference**, New Delhi 2005.

GETTY, Alice, **The Gods of Northern Buddhism**, Clarendon Press, Oxford 1914.

GOSWAMI, Meghali-Illa, GUPTA-. P. JHA, “Sapta Matrikas in India Art and Their Significance in Indian Sculpture and Ethos”, **Anistoriton Journal**, C. IX, S. A051, India 2005.

GRIMAL, Pierre, **Classical Mythology**, Ed. Stephen Kershaw, Basil Blackwell Press, England 1990.

GUPTE, Balkrishna Atmaram, **Hindu Holiday and Ceremonials**, Low Price Publication, Calkutta 1916.

GÜNDÜZ, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Konya 1998.

GÜNGÖR, Yüksel, **İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2014.

HARMAN, Ömer Faruk, “Meryem”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIX, Ankara 2004.

HARSHANANDA, Swami, **Hindu Gods and Goddesses**, Vedanta Press, Madras 2013.

HART, George, **The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses**, The Tolyor&Francis Group Press, New York 2005.

Holiday, Festivals and Celebrations of The World Dictionary, Ed. Cherie D. Abbey, Omnigraphics, 2010 USA.

- HOPKINS, Edward Washburn, **Epic Mythology**, Strassburg 1915.
- IYENGER, T. R. R., **Dictionary of God and Goddesses**, D. K. Printword, New Delhi 2003.
- V.R., Jaganathan Arun, “Yellamma Cult and Divine Prostitution: Its Historical and Cultural Backround”, **International Journal of Scientific and Reseach Publication**, C.III, S. 4, France, 2003.
- JAIN, P. C, “Conception and Evolution of the Mother Goddess in India”, **Exotic Indian Art**, India 2004.
- JAIN, P.C.- Dr. DALIJEET, “Kālī The Most Poweful Cosmic Female”, **Exotic Indian Art**, India 2009.
- JANSEN, Rudy Eva, **The Book of Hindu Imagery: Gods, Manifestation and Their Meaning**, Holland 2001.
- JOHNSON, W. J, **A Dictionary of Hinduism**, Oxford University Press, New York 2010.
- KĀLIDĀSA, **Birth of The War God**, Tasnslated Ralph T. Griffith, London 1853.
- KARAKURT, Deniz, **Türk Mitolojisi** Ansiklopedisi, byy, 2012.
- KARAGÜLLE ÇİFÇİ, Meryem, **Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2010.
- KATAR, Mehmet, “Hıristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C. III, S. 9, Ankara 2001.

KATAR, Mehmet, “Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. XX, S. 3, Ankara 2007.

KAŞGARLI, Mahmut, **Divan-i Lügati't-Türk**, İstanbul 2005.

KAYA, Mehmet Ali, **İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı**, Pegem Akademi, Ankara 2015.

KAYA, Korhan, **Hintlilerde Tanrı**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.

KAYA, Korhan, **Okyanusun Kıyısında**, İmge Yayınevi, Ankara 2002.

KAYA, Korhan, **Hint Mitoloji Sözlüğü**, İmge Kitapevi, Ankara 2003.

KAYA, Korhan, **Upanişadlar**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

KAWAMURA, Leslie S., “Bodhisattva(s)”, **Encyclopedia of Buddhism**, Ed. Robert E. Buswell, Thomson Gale, Vol. I, USA 2004.

KENNEDY, Vans, **Researches Into The Nature and Affinity of Ancient and Hindu Mythology**, Kessinger Publishing, London 1831.

KENNEDY, Mike Dixon, **Encyclopedia of Greek-Roma**, USA 1998.

KNIGHT, Joseph, **English and Tamil Dictionary**, American Mission Press, USA 1882.

KNITH, Gareth, **Tanrıça'nın Sihri ve Gücü**, çev. Serkan Akpulat, Ayna Yayınevi, İstanbul 2012.

KINSLEY, Robert, David, **Hindu Goddesses**, University of California, London 1988.

KINSLEY, Robert David, **Tantric Vision of the Divine Feminine, The Ten Mahāvidyas**, Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, Delhi 1998.

KINSLEY, Robert David, **The Sword and The Flute**, University of California Press, London 2000.

KLAUS, Klostermaier, **A Concise Encyclopedia of Hinduism**, Oneworld Publication, England 2003.

KNAPP, Stephen, **Avatars, Gods and Goddess of Vedic Culture**, Create Space Independent Publishing Platform, USA 2010.

KORKMAZ, Mehmet, **Zerdüşti Dini-İran Mitolojisi**, Alter Yayıncılık, Ankara 2013.

KOTHARE, Balaji Sitaram, **Hindu Holidays**, The Time Press, Bombay 1904.

KRAMARISCH, Stella, "Indian Great Goddess", **Chicago Journals**, The University Of Chicago Press, USA 1975.

KRAMER, Samuel Noah, **Tarih Sümer'de Başlar**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2014.

KRISHNA, Nanditha, **The Book of Vishnu**, Penguin Book, India 2001.

KURT, Maksude, **Tanrıça Kültü ve Hristiyanlık'taki Meryem Figürüne Etkileri**, (Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2010.

KUTLUTÜRK, Cemil, **Hinduizm'de Avarata İnancı**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2014.

KUTLUTÜRK, Cemil, **Upanişadlar'ın Hint Kutsal Metinleri Arasındaki Yeri ve Önemi**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 2009.

KÜÇÜK, Abdurrahman-Günay, TÜMER-Alparslan, KÜÇÜK, **Dinler Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, “Geleneksel Türk Dinindeki Ana/Dışıl Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış”, **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 1, Iğdır 2013.

LEIGHTON, Taigen Dan, **Faces of Compassion**, Wisdom Publications, USA 2012.

LOCHTEFELD, G. James, **The Illustrated Encyclopedia of Hinduism**, The Rosen Publishing Group, Vol. I, New York 2002.

LOCHTEFELD, G. James, **The Illustrated Encyclopedia of Hinduism**, The Rosen Publishing Group, Vol. II, New York 2002.

LORENZEN, N. David, “Durga”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Jones Lindsay, An Inprint of Thomson Gale, Vol. IV, USA 2005.

MACKENZIE, Donald A., **Çin ve Japon Mitolojisi**, çev. Koray Akten, İmge Kitapevi, Ankara 1996.

Manas Destanı, çev. Abdülkadir İnan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.

MING, Kuan, **Popular Deities of Chinese Buddhism**, Malaysia 1985.

MONAGHAN, Patrica, **Encyclopedia of Goddess and Heroines**, Vol. I, England 2010.

MOOR, Edward, **Hindu Pantheon**, London 1810.

MORKOT, Robert G., **The A to Z of Ancient Egypt Warfare**, The Scarecrow Press, UK 2010.

MURDOCH, John, **Hindu and Muhammadan Festivals**, Asian Education Services, Madras 1991.

NARDO, Don, **Greek and Roma Mythology**, Greenheaven Press, USA 2002.

OESTIGAARD, Terje, “The Sister Kālī and Ganga” byy., ty.

O'FLAHERTY, Wendy Doniger, **The Origins of Devil Hindu Myhology**, Mothilal Banarsidass Publishers, India 1888.

ORAL, Ebru, "Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü", **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 8, Y. 2, İstanbul 2014.

ORHUN, Murat, **Etrüsk Kültürü ve Roma Kültürüne Etkisi**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

ÖZMEN, Seher Selin, **Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele Kültü**, Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, C.IV, S. 8, Tekirdağ 2016.

ÖZTÜRK, Özkan, **Folklor ve Mitoloji Sözlüğü**, Phoenix Yayıncılık, Ankara 2009.

ÖZTÜRK, Nermin, "Yahudilikte Tanrıçalar ve Kutsalın Feminin Boyutları", **Bütün Yönleri ile Yahudilik**, Ed. Asife Ünal, Hüsamettin Karataş, Yasin Meral, Dilek Özbey, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2012.

PAL, Bharati, "Sapta Matrikas", **Orissa Review Journal**, Bhubaneswar 2009.

PAL, Bharati, "Mother Goddess: Durga", **Orissa Review Journal**, Bhubaneswar 2007.

PATAI, Raphael, **The Hebrew Goddess**, Wayne State University Press, Michigan 1990.

PATTANAIK, Devdutt, **The Goddess in India: The Five Faces of Eternal Feminine**, Korea 2000.

PATTANAIK, Devdutt, **Mit ve Mitya**, çev. Çiğdem Erkal, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2016.

PINTCHMAN, Tracy, **The Rise of The Goddess in The Hindu Tradition**, State University of New York Press, New York 1994.

PINTCHMAN, Tracy, “The Goddess Fount of The Universe” **Seeking Mahādevi**, Ed. Tracy Pintchman, State University of New York Press, New York 2001.

ROBERTS, Jeremy, **Japanese Mythology A to Z**, Chelsea House Publishers, USA 2010.

ROLLER, E. Lynn, **Ana Tanrıça’nın İzinde**, çev. Betül Avunç, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

ROSS, Edward Denison, **An Alphabetical List of the Feast and Holidays of the Hindus and Muhammadans**, Superintendent Government Printing, India 1914.

ROSENBERG, Donna, **Dünya Mitolojisi**, çev. Koray Akten-Erdal Cengiz, vd, Ankara 2003.

PRESTON, J. James, “Goddess Worship: An Overview”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones, Thomsan Gale Press, Vol. VI, USA 2005.

RHODES, Constantina, **Invoking Lakshmi**, State University of New York Press, USA 2010.

SAHOO, Jyotshna-B.L., MALLA, “Divine Mother Durga: Plurality of Her Names”, **Orissa Review Journal**, Bhubaneswar 2007.

SASTRI, H. Krishna-Rao, SAHEB, **South Indian Images of Gods and Goddess**, The Sale of Madras Government Press, Madras 1916.

SETH, Nath Kailashnath-B. K, CHATURVEDI, **God and Goddesses of India**, Diamond Books, Delhi 2003.

SHARMA, Bulbul, **The Book of Devi**, Penguin Group, New Delhi 2001.

SIVINANDA, Sri Swami, **Hindu Fast&Festival**, The Divine Life Society, India 2000.

SUBANDHU, **Vāsavadattā**, Trans. Louis H. Gray, Columbia University Press, England 1913.

ŞÜDRAKĀ, **Toprak Arabacık**, çev. Korhan Kaya, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007.

The Hymns of Atharva Veda, Trans. Ralph Thomas Hotchkin Griffith, Vol. I, E. J. Lazarus and Co., Benares 1985.

The Hymns of Atharva Veda, Trans. Ralph Thomas Hotchkin Griffith, Vol. II, Munshiram Manoharlal Publishers, Delhi 1896.

The Hymns of Rig Veda, Trans. Ralph Thomas Hotchkin Griffith, E. J. Lazarus and Co., Benares 1889.

The Mahabharata, Trans. Kisari Mohan Ganguli, byy, 1883-1896.

The Mārkaṇḍeya Purāṇam, Trans. F. Eden Pargiter, Parimal Publications, Delhi 2004.

The Linga Purāṇa, Trans. Joshi K. L. Shastri, Mothilal Banarsidas Publishers, Delhi 1990.

The Puranas, Dharmic Scriptures Team, byy, 2002.

The Srimad Devi Bhagavatam, Trans. Swami Vijñanananda, Allahabad Pannini Office, Allahabad 1922.

The Śiva Purāṇa, Trans. Joshi K. L. Shastri, Mothilal Banarsidas Publishers, Delhi 2002.

The Yajur Veda (Taittiriya Sanhita), Trans. Arthur Berriedale Keith; D.C.L.; D. Litt, Cambridge 1914.

The Zend Avesta, Trans. L.H. Mills, Part III, byy, 1887.

TÜMER, Günay, “Brahmānizm”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VI, İstanbul 1992.

TÜMER, Günay, “Budizm”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VI, İstanbul 1992.

TÜMER, Günay, **Hristiyanlık’ta ve İslam’da Hz. Meryem**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.

ÜRETEN, Hüseyin, **Neşredilmiş Yazıtlar Işığında Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.

WALTERS, Henry Beauchamp, “Terracotta”, **The Encyclopedia Britannica**, Ed. Hugh Chisholm, Encyclopedia Britannica Company, Vol. XXVI, New York 1911.

WESTENHOLZ, Joan Goodnick, “Goddess Worship: Goddess Worship in The Ancient Near East”, **Encyclopedia of Religion**, Ed. Lindsay Jones; Thomson Gale Press, Vol. VI, USA 2005.

WHITE, Andrew W., “Demeter”, **Mitoloji**, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyin, NTV Yayınları, İstanbul 2015.

WHITEHEAD, Henry, **The Village Gods of South India**, Association Press, Calcutta 1921.

WILKINS, Williams Joseph, **Hindu Mythology Vedic and Puranic**, William Clowers and Son Limited, Kalkūta 1882.

WILLIAMS, Monier, **A Sanskrit-English Dictionary**, The Clarendon Press, London 1964.

WILLIAMS, George M., **Handbook of Hindu Mythology**, ABC Clio Pressi USA 2003.

WOOLGER, J. Roger, **İçimizdeki Tanrıça**, çev. Engin Vural, Meta Yayınları, İstanbul 2012.

VAIDYA, Chintaman Vinayak, **Epic India or India As Described in The Mahabharata and Ramayana**, Asian Education Services, Madra 2001.

VEITCH, Jantine Catherine, **Mother Goddess Worship in India**, Sir George Williams University, Degree of Master, Canada 1973.

YILDIRIM, Nimet, **İran Mitolojisi**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012.

YİTİK, Ali İhsan, “Hinduizm’de Din ve Din Anlayışı: Dharma Kavramı”, **Dinler Tarihi Araştırmaları II (20-21 Kasım Konya, 1998)**, Ankara 2000.

YİTİK, Ali İhsan, **Hint Dinleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2005.

VISHWANATHAN, “Saipriya, Dus Mahāvidyas”, **Newsletter Archives**, India 2010.

ZGOLL, Annette, “İnanna”, **Mitoloji**, Ed. Juliane Von Laffert, çev. Nurettin Elhüseyni, NTV Yayınları, İstanbul 2015.

ZIMMER, Heinrich, **Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler**, çev. Gül Çağalı Güven, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

www.ancientegyptonline.co.uk, 02.12.2016.

<http://www.sacred-texts.com>, 02.12.2016

http://himalaya.socanth.cam.ac.uk/collections/journals/kailash/pdf/kailash_06_02_01.pdf, 22.10.2015.

https://oestigaard.files.wordpress.com/2011/08/csp_oestigaard.pdf, 20.02.2017.

<http://n.ereserve.fiu.edu/010013519-1.pdf>, 20.03.2017.

<https://global.britannica.com/biography/Bana-Indian-writer>, 10.04.2017.

<https://global.britannica.com/biography/Bhavabhuti>, 10.04.2017.

http://www.hinduassociationhk.com/Mantras_SreeLalithaSahasranama.pdf,
29.05.2017.

http://greenmesg.org/mantras_slokas/devi_lakshmi-sri_suktam.php,
28.05.2017.

ÖZET

Deveci, Beyza Aybike, *Ana Tanrıça Kültü Bağlamında Hinduizm’de Tanrıça Pārvatī, Durgā ve Kālī*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mehmet Katar, Ankara Üniversitesi, 99 sayfa.

Ana tanrıça kültü, toprakla bağ kurmuş ve politeist inancı benimsemiş toplumların yüce varlık anlayışı içinde yer almıştır. Bu inanç söz konusu toplumlarda çoğunlukla bereketle ilişkilendirilmesine rağmen savaşa, ölümle ve ölüm sonrası hayatla da bağdaştırılmıştır. Varlığını günümüzde de devam ettiren Hindu dinî geleneğinde tanrıça inancının yoğun bir şekilde görülmesi bizi “Ana Tanrıça Kültü Bağlamında Hinduizm’de Tanrıça Pārvatī, Durgā ve Kālī” başlıklı tezimizi çalışmaya teşvik etmiştir.

Ele aldığımız bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmuştur. Tezimizin giriş kısmında yerleşik hayatı benimsemiş antik kültür ve medeniyetlerdeki ana tanrıça inancı hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Ayrıca yaşayan bazı dinlerde bu inancın yansımaları şeklinde değerlendirilebilecek inançlardan söz edilmiştir. Birinci bölümde Hinduizm’deki ana tanrıça inancının kökeni, onunla bağlantılı olan kavramlar ve öne çıkan bazı tanrıçalar ele alınmıştır. İkinci bölümde söz konusu inancın tezahürlerinden olan ve Hindu dinî geleneğinde çok önemli sayılan üç tanrıça (Pārvatī, Durgā ve Kālī) hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ana Tanrıça, Din, Medeniyet, Hinduizm, Pārvatī, Durgā, Kālī.

ABSTRACT

Deveci, Beyza Aybike, *Goddess Pārvatī, Durgā And Kālī in Hinduism in Context Of Mother Goddess Cult*, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Mehmet Katar, Ankara Üniversitesi, 99 pages.

Mother goddess cult has been taken part in the understanding of supreme being of societies which is established a bond with earth and adopted a polytheist faith. Although this belief mostly has been associated with abundance in societies, it has been correlated war, death and postmortem life. The faith of goddess intensely has been seen Hindu religious tradition which continues its existence today. This case has been encouraged us to study our thesis entitled “ Goddess Pārvatī, Durgā and Kālī in Hinduism in context of mother goddess cult”.

This work consists of an introduction and two chapters. At the introduction of our thesis was informed a general knowledge about the mother goddess cult in ancient culture and civilizations that has been embraced settled life. In addition to living some religions was mentioned that it can be regarded as reflections of this belief. In the first chapter was discussed the origin of the mother goddess, the concepts relating to it and some important goddess in Hinduism. In the second chapter detailed information was given about three goddess (Pārvatī, Durgā, Kālī) who are the manifestations of this belief and very important in the Hindu religious tradition. In the conclusion, a general evaluation of the study was made.

Key Words: Mother Goddess, Religion, Civilization, Hinduism, Pārvatī, Durgā, Kālī.

